

Univerzita Karlova v Praze
Přírodovědecká fakulta
katedra sociální geografie a regionálního rozvoje

Jana Kubelková

URBANIZACE CHUDOBY
V ROZVOJOVÝCH ZEMÍCH

Diplomová práce

Urbanization of poverty in developing countries

Diploma thesis

Praha 2009

Vedoucí diplomové práce: RNDr. Josef Novotný, Ph.D.

PROHLÁŠENÍ

Prohlašuji, že jsem svou diplomovou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze podklady (literaturu, data, elektronické zdroje a fotografie) uvedené v příloženém seznamu.

V Praze dne

.....

PODĚKOVÁNÍ

Ráda bych poděkovala vedoucímu diplomové práce RNDr. Josefu Novotnému, Ph.D. za čas věnovaný mé práci a za jeho cenné připomínky při konzultacích.

ABSTRAKT

Urbanizace chudoby je souhrn procesů, které zahrnují různé aspekty vztahu mezi chudobou a nárůstem městské populace. Zahrnuje nejen migraci chudých obyvatel z venkova do měst, ale i pohlcování vesnic kolem měst a přirozený přírůstek v samotných městech. Městská a venkovská chudoba se přitom svým charakterem v řadě objektivních a také subjektivních hledisek diametrálně liší od života chudých lidí na venkově. Tato práce nejprve na základě dostupných kvantitativních a kvalitativních informací popisuje stav a vývoj procesu urbanizace chudoby včetně odlišnosti ve zranitelnosti chudých ve městech. Specifika městské chudoby jsou zasazena do kontextu afrických měst. Dále je pak analyzováno, nakolik jsou uvedené procesy reflektovány ve strategických dokumentech pro boj s chudobou (tzv. Poverty Reduction Strategy Papers). Vedle všeobecného rozboru těchto strategií je příkladově blíže rozebrán případ Zambie na národní úrovni a případ městské čtvrti Ezbet Bekhit v Káhiře na místní úrovni.

Tato práce upozorňuje, že urbanizace chudoby probíhá vysokým tempem a že důležitým faktorem ovlivňujícím tento trend je přirozený přírůstek. Zatímco situace chudých na venkově se výhledově stabilizuje, ve městech se spíše zhoršuje. Příčiny zranitelnosti chudých obyvatel měst jsou zejména výrazná závislost na finančních prostředcích bez možnosti samozásobitelství, finančně náročná zdravotní péče, vzdělání a další služby, oslabení tradičních sociálních vazeb a stupňování násilí a kriminality. Strategie boje s chudobou se zaměřují spíše na venkov, neboť podle dostupných statistických údajů, které však mnohdy nepopisují situaci zcela přesně, je chudoba venkova závažnější. Z případové studie z káhirské čtvrti Ezbet Bekhit vyplývá, že důležitou podmínkou pro úspěch strategií je spoluúčast místních obyvatel při jejich tvorbě a realizaci. Není to však postačující podmínka kvůli nedostatku kapacit a nerovnoměrnému zapojení jednotlivých vrstev obyvatel.

Závěry této studie tedy ukazují, že městská chudoba je závažný problém díky vysokému tempu urbanizace chudých a navíc je situace chudých ve slumech mnohdy horší než chudoba na vesnici. Přestože pochopitelně nelze celou problematiku paušalizovat, závěry práce naznačují obecnou potřebu věnovat městské chudobě stále větší pozornost, neboť ta se může stát eskalujícím problémem rozvojového světa.

Klíčová slova: Městská chudoba, Strategické dokumenty pro snižování chudoby (PRSP), Afrika, Zambie, Ezbet Bekhit – Káhira.

ABSTRACT

Urbanization of poverty is a complex process which includes various interactions between poverty and growth of urban population. In quantitative terms, it reflects not only the rural-urban migration but also the growth of cities associated with the incorporation of surrounding rural areas and natural population increase within the cities. Moreover, it also includes many important qualitative changes resulting from different nature of rural and urban lifestyles.

The paper firstly describes the current state of the urbanization of poverty and its development trends. In addition, different nature of urban and rural poverty is emphasized and potential sources of vulnerability of urban poor are discussed. The specificity of urban poverty is contextualized into African cities. In the second part of the paper, the Poverty Reduction Strategy Papers (PRSP) are analyzed examining whether and how they deal with the problems related to the urbanization of poverty. This is provided both at general level and with respect to the case study of Zambia at national level and case study of informal settlement Ezbet Bekhit in Cairo at local level.

The paper finds out that the urbanization of poverty has been proceeding at a high rate of growth in many developing countries and it is dominantly caused by natural increase. Although the rural poverty is still extremely important problem, the situation in cities is often getting worse. The high dependence on monetarized economy without possibilities of self-sufficient agriculture, expensive health care, education and other basic needs, social fragmentation, or higher exposure to violence and crime amongst many other problems contribute to high vulnerability of urban poor. Frequently, available data on poverty does not sufficiently describe the real nature of urban poverty underestimating systematically dangers resulting from life in urban poverty. This is not sufficiently acknowledged in the PRSP, which focus predominantly on the rural areas. The case study of Ezbet Bekhit shows that an important prerequisite for a successful poverty reduction strategy is participation of local people. However, it is not the only necessary requirement. There are also problems with limited capacity and uneven involvement of different groups of local inhabitants. In fact, the threat of urban poverty does not allow for rush judgments. However, it is necessary to pay more attention to this issue, as it could be a great escalating problem of the developing world.

Key words: Urban Poverty, Poverty Reduction Strategy Papers, Africa, Zambia, Ezbet Bekhit – Cairo.

OBSAH

Úvod	9
Metodika práce a zdroje informací	11
1 Teorie	14
1.1 Teorie rozvoje	14
1.2 Teorie migrace z venkova do měst a urbanizace	20
2 Urbanizace v globálním kontextu	24
3 Městská chudoba a ukazatele rozvoje: statistické vztahy na úrovni zemí	28
4 specifika městské chudoby	34
4.1 Rozdíly mezi městskou a venkovskou chudobou a zranitelnost chudých... ..	34
4.2 Střet měst a venkova	45
5 Urbanizace v Africe	46
5.1 Města severní Afriky	49
5.2 Města západní a střední Afriky	55
5.3 Města východní Afriky	59
5.4 Města jižní Afriky	64
6 Snahy omezovat chudobu ve městech	72
6.1 Rozvojové cíle tisíciletí (MDG)	72
6.2 Strategické dokumenty pro snižování chudoby	73
6.3 Boj s městskou chudobou v Zambii	83
6.4 SWOT analýza PRSP	92
6.5 Modernizace chudinských čtvrtí v Káhiře, případová studie Ezbet Bekhit	92
Závěr	106
Použitá literatura	108

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Celková populace světa 1950-2030	24
Graf 2: Růst městské a venkovské populace v rozvinutém a rozvojovém světě	25
Graf 3: Podíl urbanizované populace podle velikosti sídel v rozvojových zemích	27
Graf 4: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a mírou urbanizace	30
Graf 5: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a tempem růstu urbanizace	30
Graf 6: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a HDP/obyv.	31
Graf 7: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a HDI	32
Graf 8: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a přístupem k pitné vodě	32
Graf 9: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech a přirozeným přírůstkem	33
Graf 10: Podíl pracovní síly v jednotlivých sektorech hospodářství.....	39
Graf 11: Zaměstnanost v neoficiální ekonomice	39
Graf 12: Podíl obyvatelstva žijícího ve slumech na populaci měst ve vybraném regionu	41
Graf 13: Podíl populace měst žijící ve slumech	41
Graf 14: Cena za vodu a faktor rozdílu cen chudých a bohatých.....	43
Graf 15: Urbanizace podle regionů Afriky 1970-2050	47
Graf 16: Tempo růstu urbanizace podle regionů	47
Graf 17: Rozdělení slumů a domácností mimo slum podle jejich rozlohy	48
Graf 18: Míra urbanizace podle států	50
Graf 19: Procenta městské populace podle věku v severní Africe 1980-2030.....	50
Graf 20: Procenta městské populace v západní a ve střední Africe 1980-2030.....	55
Graf 21: Procenta městské populace podle věku v západní a ve střední Africe.....	56
Graf 22: Procenta městské populace podle věku ve východní Africe	60
Graf 23: Rozsah slumů ve východní Africe	61
Graf 24: Městský přírůstek v Luandě podle zdroje	65
Graf 25: Procenta městské populace podle věku v jižní Africe	65
Graf 26: Odhadovaný počet mezinárodních migrantů v Jižní Africe v roce 2000.....	66
Graf 27: Důvody migrantů pro příchod do Durban City, jižní Afrika	66
Graf 28: Neformální ekonomika jako dominantní zdroj obživy, Luanda	67
Graf 29: Věkové pyramidy JAR.....	69
Graf 30: Celková a extrémní chudoba v Zambii podle městské a venkovské populace ...	84
Graf 31: Celková a extrémní chudoba v Zambii v jednotlivých provinciích	85

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Model jádro – periferie	17
Obrázek 2: Šíření pokroku prostorem	17
Obrázek 3: Faktory ovlivňující migraci	22
Obrázek 4: Procento populace žijící ve městech	26
Obrázek 5: Průměrný růst populace mezi roky 2000-2005	26
Obrázek 6: Venkovská oblast nejchudšího mexického státu Chiapasu.....	35
Obrázek 7: Slum v Ciudad de México v hlavním městě Mexika.....	36
Obrázek 8: Schéma kumulovaných příčin městské chudoby	38
Obrázek 9: Slum v Manile na Filipínách.....	40
Obrázek 10: Procento populace s přístupem k pitné vodě	43
Obrázek 11: Urbanizace Káhiry	93
Obrázek 12: Neformální osady v Káhiře.....	96

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1: Pearsonův korelační koeficient	29
Tabulka 2: Populace v severní Africe	51
Tabulka 3: Změna počtu obyvatel žijících ve slumu.....	52
Tabulka 4: Přístup k pitné vodě a kanalizaci (%).....	53
Tabulka 5: Demografické ukazatele	60
Tabulka 6: Přístup k pitné vodě a kanalizaci (%).....	62
Tabulka 7: Přístup ke službám (%)	68
Tabulka 8: Populace žijící ve slumech (%)	69
Tabulka 9: Opoziční hlasy ve volbách v Zimbabwe (%)	71
Tabulka 10: Komplikovanost administrativních úkonů potřebných k podnikání	76
Tabulka 11: Vnímání "dobrého života" v provincii Luapula	86
Tabulka 12: Vnímání "dobrého života" ve dvou slumech provincie Lusaka	86
Tabulka 13: Projekty rozvojové spolupráce ČR realizované v Zambii.....	90
Tabulka 14: Struktura obyvatel Ezbet Bekhit podle jejich měsíčního příjmu.....	99

SEZNAM RÁMEČKŮ

Rámeček 1: Slum Yamuna Pusta	42
Rámeček 2: Zdravotní péče ve slumu v Nairobi	44
Rámeček 3: Samospráva regionu Káhira (Greater Cairo)	54
Rámeček 4: Migrace z měst na venkov	57
Rámeček 5: Slumy v Accře	58
Rámeček 6: Slum Kibera.....	61
Rámeček 7: Držba půdy v Tanzanii	62
Rámeček 8: Doprava v Nairobi	63
Rámeček 9: Protokol o volném pohybu zboží a osob	66
Rámeček 10: Neformální podnikání v Jižní Africe	75
Rámeček 11: Dosah pracovních příležitostí	77
Rámeček 12: Nové přístupy k řešení nezaměstnanosti	77
Rámeček 13: Městské zemědělství v Lusace	78
Rámeček 14: Operace „Murambatsvina“	78
Rámeček 15: Legalizace majetkových práv v Peru.....	79
Rámeček 16: Vládou podporovaný Squatting v Pákistánu	80
Rámeček 17: Mikrokredity	81
Rámeček 18: Rozvoj komunikace s občany	82
Rámeček 19: Podpora Výborů pro Rozvoj Komunity na Srí Lance	83
Rámeček 20: Registrace půdy v Egyptě	94
Rámeček 21: Nebezpečné útesy	98
Rámeček 22: Typy bydlení v Ezbet Bekhit.....	99

ÚVOD

S příchodem třetího tisíciletí se začíná měnit pohled na chudobu v rozvojových zemích. Ukazuje se, že tradiční pohled na chudobu jako problém venkova již ne zcela odpovídá probíhajícím změnám. Rychlá urbanizace rozvojového světa přenáší postupně čím dál větší díl problému chudoby rozvojových zemí do měst. Obraz měst jako center společensko-ekonomické modernizace a prosperity se leckde mění, ačkoliv průměrné statistické ukazatele tomu nemusí nasvědčovat, neboť nereflktují rostoucí rozdíly mezi obyvateli měst.

Městská chudoba a její podceňování jsou však problémem specifický a tudíž je na ni potřeba zaměřit pozornost a úsilí. Je zajímavé, že o rozdílu města a venkova koluje mezi lidmi několik hluboce zakořeněných mýtů. Skutečnou situaci a perspektivy života ve městech nejsou často schopni posoudit ani sami chudí obyvatelé rozvojových zemí mířící v masových měřících z venkova do měst. Ne vždy dochází ke splnění jejich snu o lepším životě, neboť se ve městě jejich reálná životní situace nezdá ještě zhoršit. To mě přimělo k zamyšlení se nad problémem urbanizace chudoby a k analýze vybraných přístupů k jeho řešení.

V této práci si kladu dva hlavní cíle. Cílem první části je jednak na základě dostupných statistik zhodnotit stav a vývoj urbanizace v rozvojových zemích a dále charakterizovat, resp. poukázat na problém, který zde označuji jako urbanizace chudoby. Pod tímto termínem zde ovšem není zahrnuta jen migrace chudých obyvatel z venkova do měst, ale je používán spíše obecněji, jako označení pro narůstající význam městského segmentu chudoby v řadě zemí rozvojového světa. Ačkoliv je zřejmé, že venkovská a městská chudoba rozvojového světa představují „dvě strany téže mince“ (oba segmenty lze ostatně v praxi jen těžko „objektivně“ oddělit), budu se zde snažit specifikovat život v chudobě ve městech zdůraznit. Druhým cílem práce je pak analýza vybraných nástrojů boje proti chudobě. Analýzou strategických dokumentů zjišťuji, zda a jaký důraz je v nich položen na snahy o omezení chudoby ve městech. Posléze zkoumám realizaci strategií na národní a lokální úrovni.

Od uvedených cílů práce se odvíjí i základní hypotézy. Jde o ověření předpokladu, že k urbanizaci chudoby ve výše uvedeném smyslu opravdu dochází – tzn., že se těžiště chudoby vskutku postupně přesouvá z venkova do měst. Druhou hypotézou vztahující se k prvnímu cíli je předpoklad, že migrace z venkova do měst není hlavní příčinou nárůstu chudoby ve

městech. Třetí obecná hypotéza se pak týká druhého cíle, tj. náplně strategií orientovaných na boj s chudobou. V tomto ohledu lze předpokládat, že venkovská chudoba je stále vnímána jako převažující problém a to i v rámci strategií, které chudobu řeší. Z hlediska perspektiv budoucího vývoje však tato situace nemusí být zcela na místě. Čtvrtá hypotéza se taktéž vztahuje k boji s městskou chudobou. Na základě níže uvedených teorií se domnívám, že podmínkou úspěšného projektu v rámci snižování chudoby měst je spoluúčast místních obyvatel.

Charakter práce je určen snahou poskytnout různé úhly pohledu na sledovanou problematiku – kvantitativně zaměřené analýzy jsou doplněny více „kvalitativními“ charakteristikami urbanizace chudoby. Dále jde i o snahu kombinovat různá geografická měřítka provedených hodnocení – deskripce globálních trendů a analýza relevantních agregátních charakteristik sledovaných na úrovni zemí následuje kapitola zabývající se podrobněji vybraným světovým regionem, resp. jeho částmi a poté jsou zařazeny i příklady na regionálních a lokálních úrovních. Stejně tak se práce věnuje jak popisu a analýzám problémů urbanizace chudoby, tak i diskusi způsobů, jak tyto problémy řešit.

Předkládaná studie je strukturována následujícím způsobem: V úvodní části jsou popsány teorie zabývající se rozvojem rozvojových zemí a teorie věnující se migracím z venkova do měst a urbanizaci. Další část práce se zabývá kvantitativní analýzou současného stavu urbanizace ve světě a jejím očekávaným vývojem. Pomocí dostupných statistik na úrovni zemí jsou analyzovány různé faktory, na kterých městská chudoba závisí či je jimi ovlivňována a na jejichž základě je hledána souvislost mezi ukazateli rozvoje a chudobou měst. Dále jsou porovnávány základní rysy městské a venkovské chudoby, charakterizovány jsou také aspekty zranitelnosti chudých ve městech a poukázáno je na dynamický střet městského a venkovského způsobu života. Na závěr první části je více prostoru věnováno základním trendům urbanizace v Africe a specifika městské chudoby jsou zasazeny do kontextu afrických měst. V poslední části je pozornost věnována různým způsobům řešení problémů urbanizace chudoby se zaměřením na boj s chudobou podle Strategických dokumentů pro snížení chudoby (PRSP). Je nastíněn konkrétní odraz těchto dokumentů v boji s chudobou měst následovaný rozborem příkladu strategií uplatňovaných v Zambii. Na závěr je popsána realizace projektu pro snížení chudoby na lokální úrovni. Konkrétně je hodnocen projekt pro zvýšení životní úrovně obyvatel v neformální osadě Ezbet Bekhit v Káhiře.

METODIKA PRÁCE A ZDROJE INFORMACÍ

Teorie

První kapitola zabývající se teoriemi rozvoje a teoriemi migrací z venkova do měst a urbanizace je sepsána formou rešerše literatury tematicky zaměřené na rozvojová studia a ekonomický rozvoj. Do podkapitoly o rozvoji jsou zahrnuty modernizační přístupy s důrazem na Fridmannovu teorii polarizovaného vývoje, teorie závislosti, alternativní teorie rozvoje a post-development. Teorie migrací vychází z Lewisova dvou-sektorového modelu a z Todarova migračního modelu.

Urbanizace v globálním kontextu

Druhá kapitola představuje trendy urbanizace v celosvětovém měřítku, jde o kvantitativní analýzu dostupných dat. Analýza je převážně založena na statistikách vydávaných Oddělením ekonomických a sociálních záležitostí OSN, populační divizí (UNDP), které každé dva roky zpracovává zprávu o stavu světové urbanizace (World Urbanization Prospects). Poslední zpráva vyšla roku 2007.

Městská chudoba a ukazatele rozvoje: statistické vztahy na úrovni zemí

Kapitola zkoumá různé faktory, na kterých městská chudoba závisí či je jimi ovlivňována. Statistické analýze je podroben vztah mezi ukazateli rozvoje a chudobou měst. Do analýzy jsou zahrnuty data za soubor 113 rozvojových zemí – viz Příloha 5 (počet zemí v jednotlivých korelačních analýzách se pohybuje od 95 do 113 v závislosti na existujících datech pro jednotlivé sledované ukazatele). Za ukazatele rozvoje byla vybrána urbanizace a její změny; ekonomická vyspělost zastoupená HDP na obyvatele, ekonomický růst a ekonomická struktura; indikátory kvality života (demografické, zdravotní, vzdělanostní a demokratické ukazatele) a sídelní struktura. Městská chudoba je pro účely této analýzy charakterizována počtem obyvatel žijících ve slumech a změnou tohoto počtu. Jako statistický nástroj byl použit Pearsonův korelační koeficient. U dat, kde nelze předpokládat normální rozdělení (HDP na obyvatele a změna HDP mezi lety 1950 a 2006), bylo počítáno s jejich přirozeným logaritmem. Data pochází z databází UNDP – World Population Prospects, World Urbanization Prospects, Human Development Reports; Mezinárodního měnového fondu - World Economic Outlook Database; Organizace OSN pro výživu a zemědělství (FAO) – FAOSTAT; UN-Habitat – Global Urban Observatory. Data jsou udávány za rok 2005 a

vývojové hodnoty jsou počítány mezi roky 2000 a 2005. Výjimku tvoří údaje o přístup k pitné vodě, kanalizaci a zaměstnanost v zemědělství, které byly pořízeny v roce 2004. Indexy lidského rozvoje a demokracie se vztahují k roku 2006. Změna počtu obyvatel ve slumech je zkoumána mezi roky 1990 a 2005¹.

Specifika městské chudoby

Základní znaky městské a venkovské chudoby a charakteristika specifík městské chudoby jsou vypracovány kompilací převážně anglicky psané literatury na dané téma. V českém jazyce se tomuto a příbuzným tématům věnuje jen málo pozornosti.

Urbanizace v Africe

Kapitola nazvaná Urbanizace Afriky se zabývá základními trendy urbanizace kontinentu a výše popsané charakteristiky městské chudoby zasazuje do afrického kontextu. Mezi hlavní zdroje informací patří zprávy UNDP (World Urbanization Prospects), UN-Habitat (Global Urban Observatory, State of the World's Cities, The State of African Cities, Urbanization Challenges in Sub-Saharan Africa) a Světové banky (World Development Indicators).

Snahy omezovat chudobu ve městech

Druhý tematický celek práce se zabývá strategiemi pro snižování chudoby ve městech. Analýza je rozdělena na globální, národní a místní úroveň. Základem rozboru se staly Strategické dokumenty pro snižování chudoby (PRSP – Poverty Reduction Strategy Papers), které jsou vypracovávány rozvojovými zeměmi. PRSP byly uznány Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem jako základní podklady pro odpouštění dluhů a poskytování úvěrů rozvojovým zemím. PRSP za jednotlivé země jsou dostupné na webových stránkách Mezinárodního měnového fondu².

¹ Údaje za počty obyvatel žijících ve slumech nejsou v roce 2005 dostupné za všechny země, proto byly doplněny daty z roku 2001. Jedná se o tyto země: Eritrea, Etiopie, Somálsko, Libye, Tunisko, Západní Sahara, Botswana, Burkina Faso, Libérie, Mauritanie, Afghánistán, Bhútán, Sri Lanka, Turkmenistán, Kambodža, Bahrajn, Gruzie, Izrael, Jordánsko, Kuvajt, Libanon, Omán, Katar, Spojené arabské emiráty, Haiti, Jamajka, Belize, Kostarika, Panama, Čile, Francouzská Guyana, Paraguay a Uruguay.

² Viz <http://www.imf.org/external/NP/prsp/prsp.asp>

Závěrečná podkapitola je zaměřena na místní úroveň strategií, pojednává o modernizaci neformálních oblastí v Káhiře. Případově je rozebrán projekt na modernizaci neformální osady Ezbet Bekhit. Námět na tuto část práce jsem získala v průběhu svého studijního pobytu v norském Bergenu při rozhovorech s egyptským architektem Amrem Ismailem, který se na projektu podílel. Většina rozhovorů proběhla během listopadu a prosince 2008. Několik konzultací se uskutečnilo i v květnu a červnu 2009. Cenným zdrojem informací byly i nepublikované dokumenty GTZ (German Agency for Technical Cooperation), která celý projekt zaštiťovala a poskytovala finanční i technickou podporu.

1 TEORIE

1.1 Teorie rozvoje

Modernizační teorie

Tradiční rozvojové teorie jsou odvozeny z politicko-ideologického konceptu liberalismu zdůrazňujícího rovnost jedinců jak morální tak formální (před zákonem, politická práva atd.). Z hlediska ekonomie vychází tradiční rozvojové teorie z klasických a neoklasických přístupů založených na myšlenkách Adama Smitha a Davida Ricarda. Neoklasická ekonomie zdůrazňuje liberalizaci světového obchodu jako hlavní podmínku růstu a rozvoje. Základní přístupy jsou charakteristické dualistickým přístupem k problematice rozvoje, dochází k dichotomickému dělení na „tradiční“ a „moderní“ společnost. Rozvojový svět je viděn jako tradiční, domorodý a nerozvinutý, zatímco za ekvivalent moderního je považován západní, rozvinutý svět (Potter 2004).

Modernizační teorie se stala první rozvojovou koncepcí převažujícím v 50. a 60. letech 20. století. Jejím základem jsou koncepty růstových stádií. Nedostatečný rozvoj (underdevelopment) je vnímán pouze jako počáteční stádium ve vývoji. Všeobecně rozšířená domněnka byla, že rozvinutý svět může pomocí svých zkušeností a kapitálu přivést rozvojový svět do moderního stádia kapitalismu a liberalizace. Mezi základní modely patří Teorie lineárních stádií ekonomického růstu od Walta Rostowa. Rostow (1960 v Todaro 2000) dělí stádia ekonomický růstu na tradiční společnost, přípravu ke startu, start (take off), zralost a stádium masové spotřeby.

Za základní předpoklad rozvoje byl považován ekonomický růst. Mezi časté argumenty patří, že důležitou podmínkou prvotních stádií růstu je polarizace, neboli koncentrace investic do jádrových oblastí (měst) (Hirschman 1958 v Potter 2004). Hirschman vysvětluje, že se rozvoj z centra bude postupně dostávat i do ostatních regionů (tzv. trickle-down efekt). V praxi modernizace znamenala industrializaci měst, což mělo za následek výrazný růst měst. Friedmann (1979 v Potter 2004) tvrdí, že nerovnoměrnost je základním předpokladem pro růst. Jeho Teorie polarizovaného vývoje prvně definuje pojmy jádro a periferie. Tyto dva typy regionů se liší mírou autonomie (resp. mírou závislosti na jiných regionech). Jádro je definováno znaky, jakými jsou nadprůměrná míra tvorby inovací a nadprůměrná koncentrace řídicích funkcí z veřejného i soukromého sektoru. Friedmann se snaží utřídit kumulativní

mechanismy, pomocí kterých dochází k dalšímu posilování dominance jádra nad periferií; rozlišuje celkem 6 efektů (Blažek 1999):

1. efekt dominance neboli trvalé oslabování periferie odlivem kapitálu, přírodních i lidských zdrojů ve prospěch jádra; jádro tohoto transferu dosahuje vytvořením, resp. zavedením jednostranně výhodné organizace tržních transakcí a administrativních systémů (např. “koloniální” vzorec dopravy sloužící potřebám jádra bez ohledu na potřeby periferie),
2. informační efekt, jakožto zvyšování potenciálu pro interakce umožněné růstem vlastního obyvatelstva, výroby a příjmů, který opět zvýhodňuje pozici jádra; informační efekt také podporuje vznik inovací,
3. psychologický efekt - vytváření podmínek příznivých pro vznik dalších inovací v jádru, zejména viditelnější příležitosti pro inovace a vytváření očekávání dalších inovací v jádru,
4. modernizační efekt neboli transformace stávajících sociálních hodnot, chování a institucí ve směru snadnějšího přijímání změn a inovací,
5. efekt vazeb, tj. tendence inovací plodit další inovace, např. v návazných odvětvích (v důsledku existence subdodavatelských vazeb nebo demonstračním efektem) nebo vytváření poptávky po nových službách a produktech,
6. výrobní efekt, tj. vytváření takové struktury ekonomických vztahů, které jsou výhodné pro inovující subjekty, např. využíváním jejich dočasné monopolní pozice a rostoucí specializace, dosahováním externích úspor.

Souhrnný dopad všech těchto efektů Friedmann spatřuje zejména v napětí mezi jádrem a periferií, přičemž vzniklé napětí doporučuje řešit alespoň omezenou decentralizací s tím, že je v zájmu jádra, aby následné posílení pozitivních efektů na periferii bylo doprovázeno další významnou decentralizací moci, což by v konečném důsledku mohlo vést až ke vzniku nového jádra. Může však dojít k tomu, že institucionální a sociální struktury jádra v určitém momentu vyčerpají svůj potenciál k tvůrčí změně a upadnou do pozice periferního regionu vůči novému jádru, jehož vzniku dříve napomohly.

Pozice jádra v sídelním systému se může v různých sférách vůči ostatním regionům lišit. Konkrétní region tak může být podřízen jádrům vyšší řádovostní úrovně a současně plnit roli

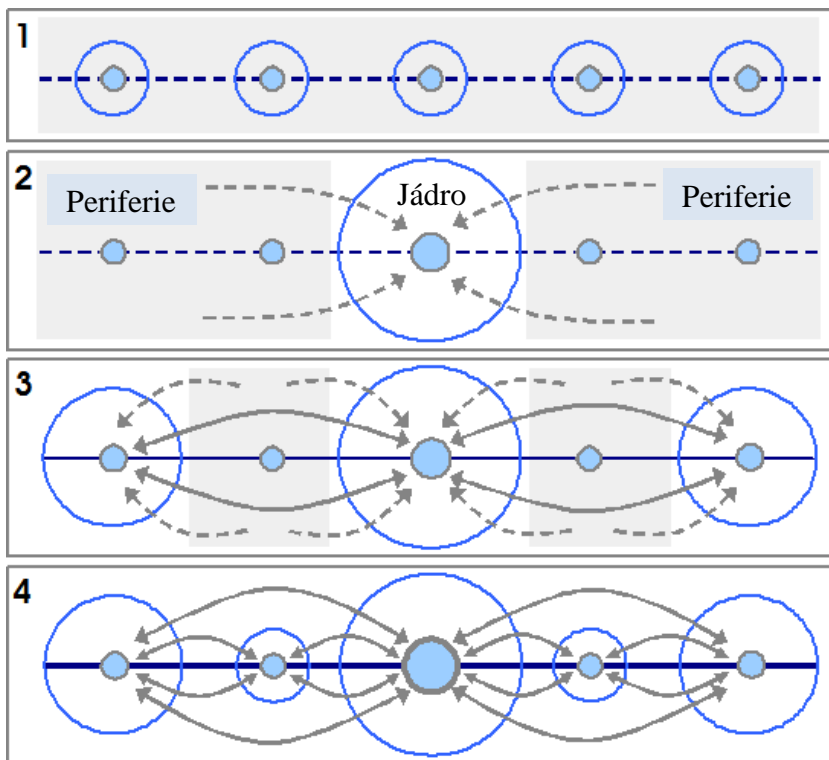
jádra vůči jiným regionům. Friedmann předpokládá, že vzájemné vztahy dvou jader přibližně stejné řádovostní úrovně budou poměrně intenzivní a více vyrovnané než v případě vztahů jádro - periferie. Vznik a šíření inovací probíhá podle hierarchického vzorce.

Za samotný model jádro - periferie Friedmann považoval druhý stupeň vývoje prostorové ekonomiky, jejíž vývoj členil do čtyř fází (viz Obrázek 1):

1. preindustriální společnost jen s ostrůvky ekonomických aktivit,
2. jádro - periferie,
3. disperze ekonomické aktivity i některých řídicích funkcí do periferie,
4. integrovaná ekonomika, kdy převládají vztahy vzájemné závislosti mezi již víceméně rozvinutými oblastmi.

V prvních dvou fázích považoval Friedmann vytvoření polarity jádro - periferie za nezbytné pro další rozvoj, ale po dosažení určité vývojové úrovně by se již přežívání jednostranně polarizované regionální struktury mohlo stát dysfunkční. Proto je nutné posílit pozitivní vazby jádra na periferii a omezit závislost periferie na jádru. Ke změně systému vztahů je jádro přinuceno vznikajícími konflikty mezi jádrem a periferií a nutností modernizace struktur v periferii, aby byly umožněny intenzivnější vzájemné kontakty. Transformaci vztahů mezi jádrem a periferií na méně polarizované považoval Friedmann za základní podmínku udržitelného růstu (ibid). První dvě fáze modelu přesně popisují historii většiny rozvojových zemí. První stádium malých nezávislých center často vznikalo podél pobřeží, nerovnoměrný rozvoj a vznik velkých měst je důsledek koloniálních zásahů z venku.

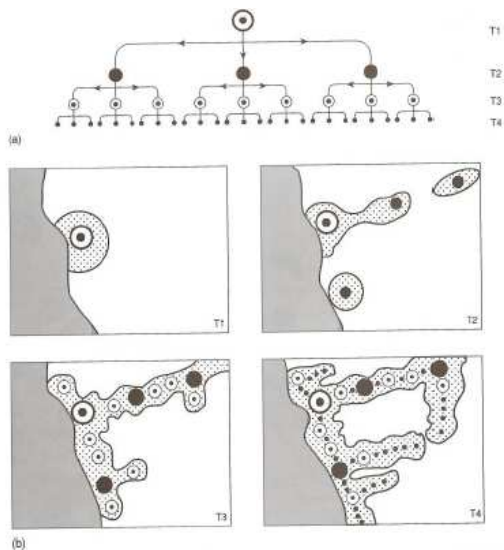
Obrázek 1: Model jádro – periferie

Zdroj: Rodrigue (2009)

Nedostatečný rozvoj je považován za přechodnou fázi, kterou lze překonat prostorovým šířením inovací mezi jádry a z jádra na periferii pomocí sousedského efektu (viz Hagerstrand 1953 v Potter 2004). Modernizační teorie věří, že se pokrok bude neúprosně šířit z měst na venkov (viz Obrázek 2). Je to fenomén zaměřený především na města a jejich industrializaci.

Obrázek 2: Šíření pokroku prostorem

Zdroj: Potter 2004

Teorie závislosti

Teorie závislosti odvozené z neomarxistických konceptů chápou nerozvinutost (underdevelopment) jako historicky odvozený jev ze vztahu rozvojových a rozvinutých zemí. A. G. Frank (1967 v Potter 2004) přišel s konceptem „rozvíjení nerozvinutosti“ (development of underdevelopment). Frank vidí „development“ a „underdevelopment“ jako opačné strany jedné mince, které od sebe nelze oddělit. Tvrdí, že kapitalistické síly zároveň rozvíjejí vyspělé státy a zabraňují rozvíjení států rozvojových. „Underdevelopment“ rozvojových zemí tedy podle něj není výsledkem bezvlády, lhostejnosti, neštěstí nebo klimatických podmínek, ale je to obraz jejich začlenění do světového kapitalistického systému. Myšlenku „rozvíjení nerozvinutosti“ lze přenést i na národní a regionální úroveň, kde metropolitní regiony a velká města čerpají přebytky ze zázemí regionů.

Jeden z konceptů teorie závislosti se vyjadřuje ke způsobu produkce. Základní tezí je, že kapitalistický způsob produkce existuje souběžně s nekapitalistickým a předkapitalistickým způsobem výroby. Kapitalistický systém nahrazuje nekapitalistický tam, kde je možné získat profit. Naopak předkapitalistický způsob je ponechán v místech, kde je zisk nepravděpodobný, a proto by z toho neplynuly žádné výhody. Často citovaným příkladem je bydlení: formální sektor poskytuje bydlení středním a bohatým vrstvám, kdežto chudí jsou nuceni stavět si svá obydlí sami (Gilbert 1992, Gugler 1997, Potter 2004).

Alternativní teorie rozvoje „zdola“ (bottom-up)

Teorie rozvoje „zespodu“ vznikají v průběhu 70. let 20. století jako reakce na předcházející strategie rozvoje „shora“ (top-down). Kritizují přílišné zaměření na ekonomický růst a upozorňují, že samotný ekonomický růst k rozvoji nestačí, protože jde ruku v ruce s nárůstem chudoby v rozvojových zemích. Je kladen důraz na samostatnost, podněty k rozvoji by měly vycházet zevnitř a nikoliv z venku. Země by se měly osamostatnit a vymanit se z nerovných podmínek světového obchodu, což má být dosaženo využíváním místních zdrojů. Hlavním konceptem jsou základní potřeby lidí jako potrava, oblečení, bydlení, ale také vzdělání a zdravotní péče. Místo ekonomického rozvoje je prosazován společenský rozvoj, jehož snahou je zvýšení celkové kvality lidského života. Postupně se do popředí dostávají také otázky životního prostředí spojené s udržitelným rozvojem. Rozvoj zdola by měl zohledňovat a využívat specifika místních sociokulturních, historických a institucionálních podmínek. Do celého procesu by měly být zapojeni také místní obyvatelé,

přičemž nemá být zapomínáno na ženy a různé národnostní skupiny. Soubor konceptů bývá označován „Populární rozvoj“ (Popular development) (Sutcliffe 1999).

Michael Lipton přichází v roce 1976 se svou slavnou prací „Proč chudí lidé zůstávají chudí – Preference měst v rozvojovém světě (Why Poor People Stay Poor – Urban Bias in Developing World), které kritizují výraznou pozornost věnovanou městům na úkor venkovských oblastí. Z nárůstu venkovské chudoby viní nerovnoměrné rozložení investic a veřejných výdajů (Wratten 1995). „Urban bias“ se staly základem rozvojových strategií 70. a 80. let 20. století zaměřených téměř bezvýhradně na venkov. Důležitá role venkova je spatřována v zásobování města zemědělskými produkty.

Post-development

Společným prvkem post-development přístupů je kritika dosavadních přístupů k rozvoji. Základem kritiky je rozvoj jako monolog řízený západním pohledem na svět, který je vnímán jako jediný správný. Modernizace lze dát do rovnosti s westernizací. Platí univerzální cíle odvozené z osvícenství. Rozvojový svět je stereotypně vykreslován jako neměnná, fosilní společnost. Tradice je dávana do kontrastu s progresivní a dynamickou modernitou (Tucker 1999).

Tucker (1999) argumentuje, že je potřeba zohlednit kulturu a přidat do procesu více hráčů. Monolog musí být změněn na dialog mezi sobě rovnými o cílech, významu atd. Rozvoj by měl být výsledkem vyjednávání, k němuž musí být přizváni všichni zúčastnění, a které je řízeno na základě mocenského uspořádání. Základ úspěchu je viděn v poznání a porozumění místní kultuře.

Sutcliffe (1999) popisuje rozvoj jako dráhu s výchozím bodem, způsobem pohybu a cílovým místem. Modernizační teorie předpokládají, že výchozí bod je pro všechny státy stejný. Pouze s tím rozdílem, že rozvojové země se u startu nacházejí v dnešní době, kdežto evropské národy odstartovaly již ve 14. století. Způsob přepravy je charakterizován převedením pracovní síly z málo produktivního zemědělství do produktivního průmyslu a služeb. Všechny národy končí přibližně ve stejném místě, kde se vysoká spotřeba rovná produkci. Ostatní (urbanizace, vzdělání, zdravotní služby, demokracie atd.) má následovat automaticky. Teorie závislosti naopak tvrdí, že start není pro všechny stejný. Nedostatečný rozvoj (underdevelopment) je výsledkem zneužívání rozvojového světa rozvojovým, který na trasu rozmisťuje překážky (kapitalismus zabraňuje industrializaci chudých zemí, přístup

k penězím a na trhy). Již se však nezmiňuje o cíli. Stejně jako předchozí teorie považuje cílové místo za shodné pro všechny národy.

Co má být tedy konečnou stanicí rozvoje? Amartya Sen (1981 v Sutcliffe 1999) vidí cíl v naplnění lidských životů, kde spíše než na konzum je potřeba zaměřit se na rozvoj lidských kapacit. Alternativní přístupy „populárního rozvoje“ popisují dosažení výsledku zaměřením na potřeby lidí. Důraz je kladen na zplnomocnění, spoluúčasť, gender a životní prostředí. Munck (1999, s. 202) cituje Brohmana: „Na populární rozvoj by mělo být nahlíženo jako na proces zplnomocňující lidi převzít kontrolu nad svým vlastním osudem.“ Munck (1999) však tento koncept považuje za naivní a utopistický. Jak má být převeden do reality? Upozorňuje, že recept na rozvoj není „přidej kulturu a zamíchej“, vše musí být zasazeno do politického rámce. Vznikají koncepty zaměřené na občanskou společnost a dobré vládnutí (good governance – rozvoj demokratických institucí apod.). Rozvojové země a jejich obyvatelé se mají změnit z pasivních obětí, kterým je diktována určitá politika a strategie, na aktivní účastníky rozvoje.

1.2 Teorie migrace z venkova do měst a urbanizace

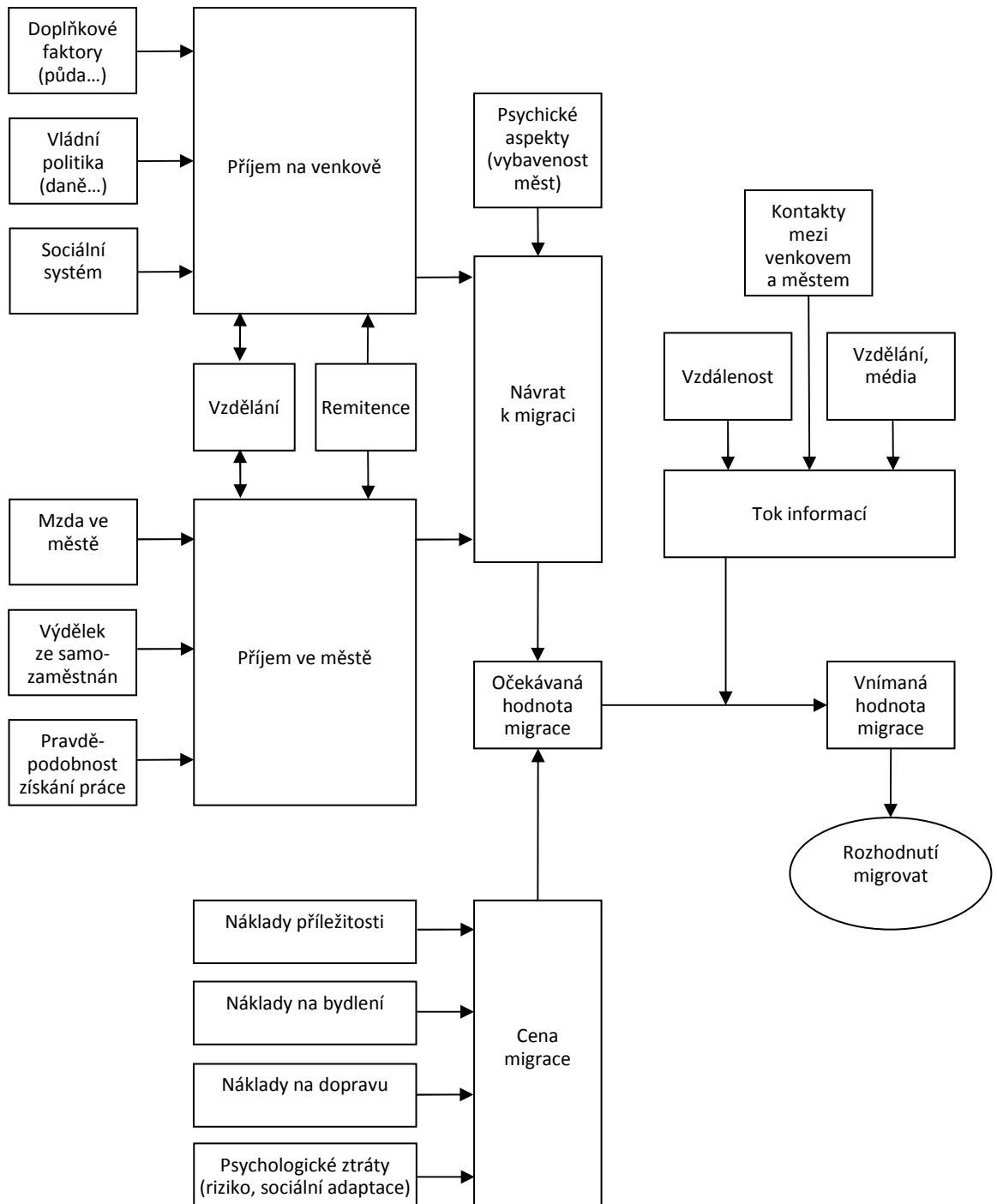
První migrační teorie jsou zakořeněny v neoklasické ekonomii a vycházejí z platových rozdílů napříč územím. Dalším důležitým konceptem jsou modely strukturální transformace. Mezi nejznámější teoretické modely rozvoje zaměřující se na strukturální transformaci patří Lewisův dvou-sektorový model (Boyle 1999).

Lewis (1958 v Todaro 2000) popisuje nerozvinutou ekonomiku jako složku dvou sektorů. Prvním je tradiční, přelidněný venkovský sektor nevyužívající kapitál a z podstatné části založený na samozásobitelství. Mzda je odvozena od průměrné produktivity a ne od mezní, která se rovná nule. V tomto sektoru Lewis spatřuje přebytky pracovní síly, které je možno odebrat, aniž by to mělo dopad na celkovou produkci. Druhým je moderní městský průmyslový sektor s vysokou produktivitou práce, kde je mzda odvozena od mezního produktu práce. Primární zaměření je tedy na převod pracovní síly ze zemědělství do průmyslu a zvyšování produktivity „moderního“ sektoru. Rychlost růstu záleží na investicích a akumulaci kapitálu v „moderním“ sektoru. Je zde předpoklad, že zisky jsou opět reinvestovány a výška platů v průmyslu je konstantní a určena navýšením od průměrné mzdy v zemědělství. Lewis se domnívá, že průměrná mzda ve městech by měla být minimálně o 30 % vyšší, aby docházelo k migracím z venkova do měst.

Lewisův model lze použít na popis ekonomického rozvoje v západní Evropě a ve Spojených státech amerických, který byl úzce spojen s pohybem pracovních sil z venkova do měst. Ekonomický rozvoj byl poháněn plynulým přerozdělením pracovních sil ze zemědělství do průmyslu pomocí migrace z venkova do měst. Urbanizace a industrializace v podstatě znamenaly totéž (Todaro 2000). Todaro však upozorňuje na rozdílný kontext v rozvojových zemích, kde v 60. a 70 letech 20 století docházelo k mohutným migracím z venkova do měst i přes nárůst nezaměstnanosti ve městech, a pokouší se tento jev vysvětlit teorií, která je nazývána Todorův migrační model.

Todorův migrační model vychází z předpokladu, že migrace je primárně ekonomický fenomén, který z pohledu individuálního migranta může být racionálním rozhodnutím i přes existující nezaměstnanost ve městech. Migranti posuzují spíše očekávaný příjem než aktuální výdělek. Základní hypotéza je, že migrant zvažuje různé pracovní příležitosti na trhu práce na venkově i ve městě a vybírá tu, kterou považuje za nejvýhodnější. Očekávané zisky jsou měřeny rozdílem reálných příjmů ve městech a pravděpodobností, že migrant práci ve městě získá. Různé faktory ovlivňující migrantovo rozhodnutí jsou znázorněny Obrázek 3.

Obrázek 3: Faktory ovlivňující migraci

Zdroj: Todaro 2000

Předpokládejme, že průměrný nekvalifikovaný či částečně kvalifikovaný pracovník má možnost volby mezi farmařením s platem 50 jednotek a migrací do města, kde s jeho dovednostmi a vzděláním by mohl získat zaměstnání s příjmem 100 jednotek. Podle modelu zaměřeného na mzdové rozdíly by měl pracovník hledat zaměstnání ve městě. Todaro varuje, že tato situace není reálná ve většině rozvojových zemí a migranti nemohou očekávat zabezpečení stálou a vysoce výnosnou prací. Do výpočtu je nutné zahrnout i pravděpodobnost zisku práce. Pokud zaměstnání ve městě sežene každý 5, jeho pravděpodobnost se snižuje na 20 % v časovém horizontu jednoho roku a očekávaný výdělek není 100 jednotek, ale 20. Jestliže je pravděpodobnost zaměstnání ve městě 60 % a předpokládaný zisk 60 jednotek, už je pro pracovníka reálné zkusit štěstí ve městě i přes vysokou nezaměstnanost.

Pohlédneme-li na problematiku v delším časovém horizontu (s přihlédnutím k faktu, že většina migrantů je ve věku 15 až 24 let), migrant v počátečním stádiu očekává nižší pravděpodobnost nalezení zaměstnání s pravidelným příjmem, ale předpokládá, že časem se jeho šance zvýší. Proto mnoho lidí migruje, i když je jejich očekávaný příjem v počátečním stádiu nižší než na venkově. V našem příkladě by nezaměstnanost musela překročit 50 % hranici, aby zastavila migraci. Pokud je míra nezaměstnanosti mezi 30 % a 40 %, migrace bude pokračovat (ibid)³.

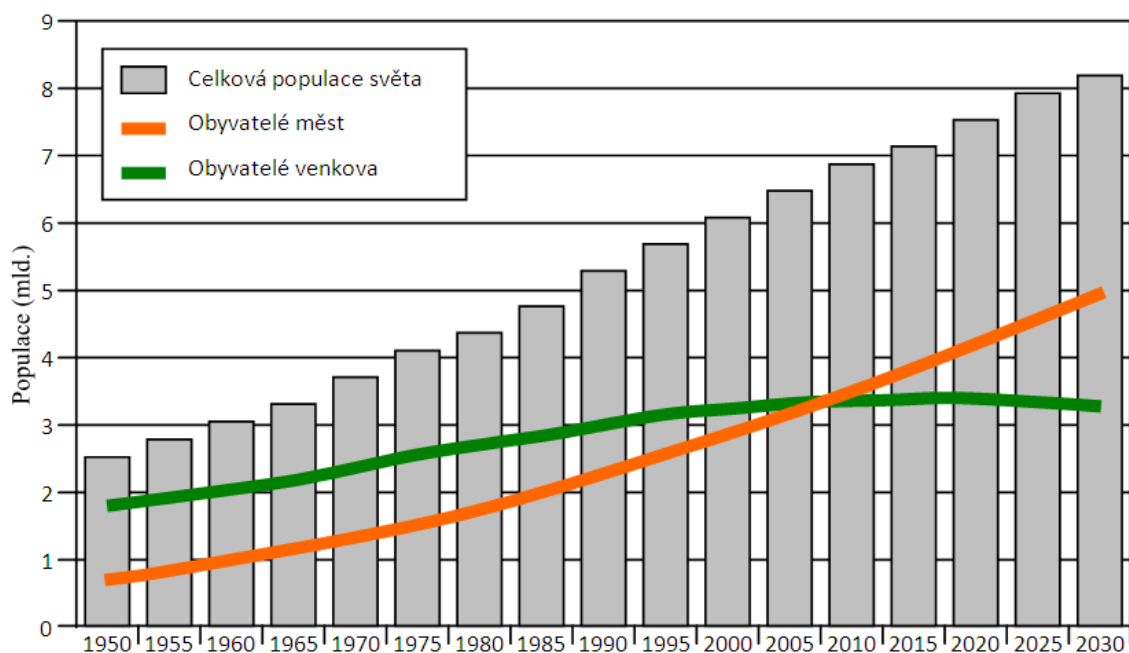
Todaro (1997, 36) prokazuje přímou závislost mezi migrací a vzděláním. Migranti odcházející do měst mají v průměru vyšší vzdělání a kvalifikaci než obyvatelé zůstávající na venkově. Potvrzuje, že se vzděláním se migrantům zvyšuje pravděpodobnost zisku práce.

³ Matematické vyjádření modelu viz Todaro (2000, s. 308-310).

2 URBANIZACE V GLOBÁLNÍM KONTEXTU

Podle existujících odhadů dochází právě v současnosti k situaci, kdy poprvé v historii bude ve městech žít více lidí než na venkově. Je to důsledek dlouhodobého trendu, díky kterému se předpokládá, že v roce 2017 dosáhne světová populace měst čtyř miliard lidí. Do roku 2030 bude ve městech žít na pět miliard obyvatel, což bude přibližně 61 % světové populace. Přestože dochází k rychlé urbanizaci, ve venkovských oblastech se stále nachází 3,3 miliardy obyvatel, 71 % z nich žije v Asii (především v Indii, Číně, Indonésii a Bangladéši). Do roku 2030 se však očekává ustálení stavu venkovského osídlení na třech miliardách – viz Graf 1.

Graf 1: Celková populace světa 1950-2030

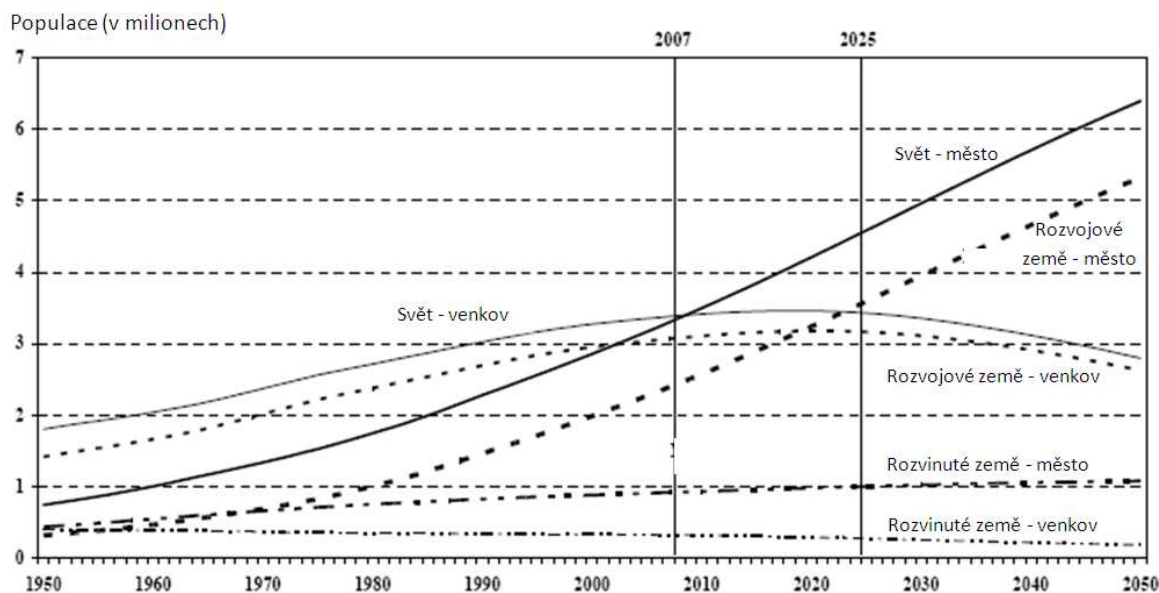

Zdroj: UNDP 2005

Růst však neprobíhá rovnoměrně, urbanizace rozvojových zemí roste pětikrát rychleji než v zemích rozvinutých, což je způsobeno velkou populační základnou a obecně nízkou mírou urbanizace v rozvojových zemích (viz Graf 2). Zatímco obyvatelstvo Evropy, Latinské Ameriky a Karibiku, Severní Ameriky a Austrálie s Oceánií je již vysoce urbanizováno (přes 70 % celkové populace žije ve městech), Afrika a Asie patří mezi nejméně urbanizované části světa (38 % a 40 %). V těchto oblastech se nicméně do roku 2030 očekává nejvyšší nárůst obyvatel ve městech, a to až na 50 %. Sedm z deseti městských obyvatel by tak mělo připadat

na Afriku a Asii, kdežto v Latinské Americe a Karibiku by nárůst městské populace do roku 2030 neměl překročit 5 % (viz Obrázek 4 a Obrázek 5).

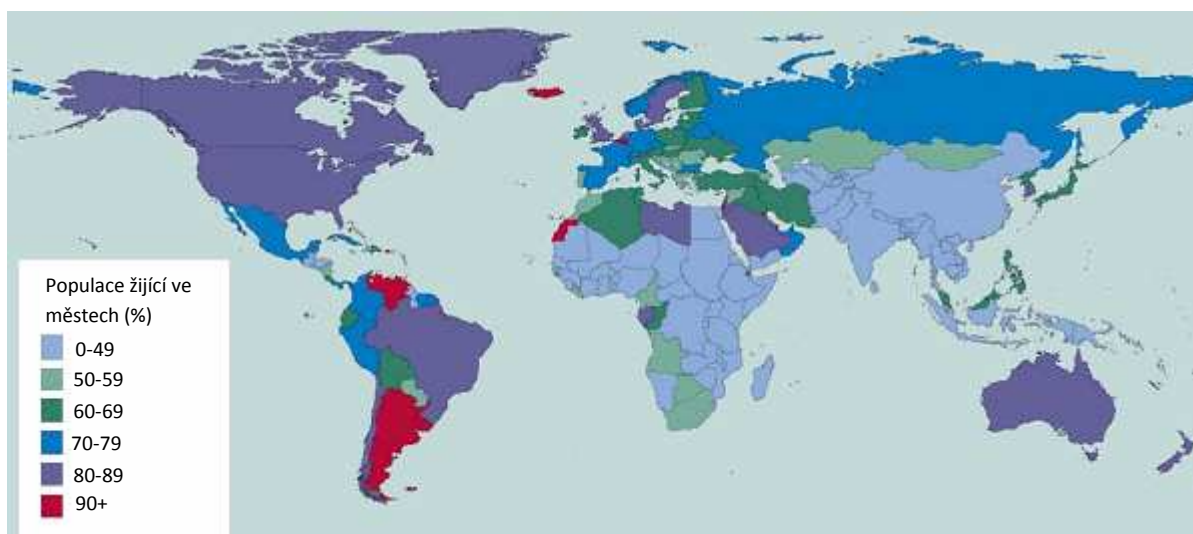
Graf 2: Růst městské a venkovské populace v rozvinutém a rozvojovém světě 1950-2050

Zdroj: UNDP 2007

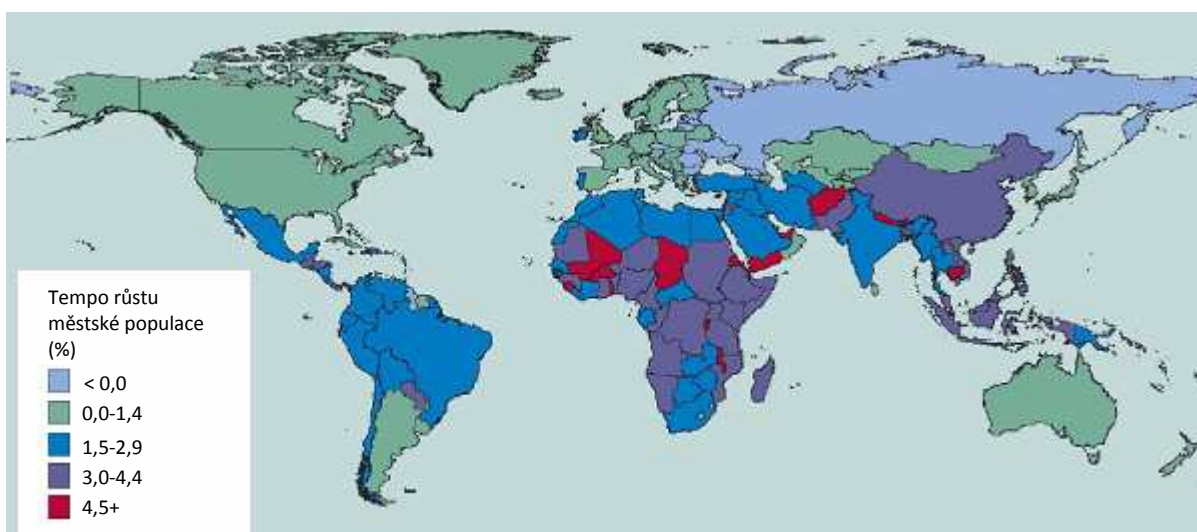
Urbanizace rozvojového světa se v mnohých aspektech liší od dříve započatého procesu v rozvinutých zemích. Ekonomická úroveň států je výrazně nižší. Obyvatelé těchto zemí mají nižší naději dožití, příjem energie a úroveň vzdělání. Proces zahrnuje více lidí, rozsah migrace je větší a rychlejší. Ekonomická modernizace výrazně zaostává za rychlostí urbanizace, většina nově příchozích tak má problémy se získáním zaměstnání. Spontánní osídlování velkých měst má většinou charakter rozsáhlých slumů. Roste tlak na sociální změny ve společnosti. Urbanizace není pouze procesem vytvořeným v důsledku hospodářského rozvoje. Je to výsledek globálních i místních demografických, sociálních, ekonomických, politických, technologických, geografických a kulturních faktorů (Pacione, 2001).

Obrázek 4: Procento populace žijící ve městech

Zdroj: UNDP 2007

Obrázek 5: Průměrný růst populace mezi roky 2000-2005

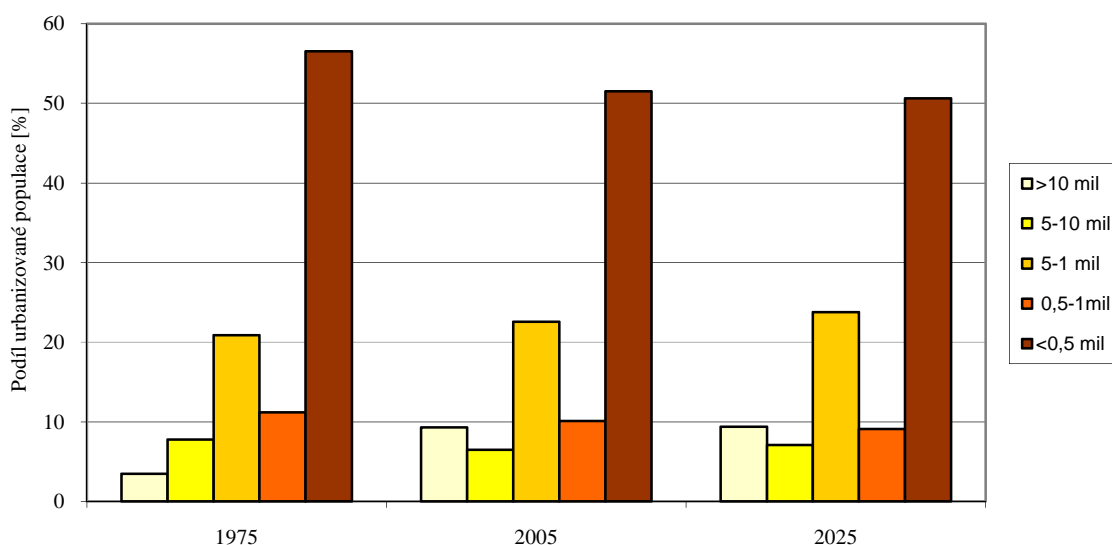
Zdroj: UNDP 2007

Odborníci organizace UN HABITAT (2008b) odhadují, že dnešní města obývají tři miliardy lidí, z čehož jedna třetina žije ve slumech. Každý den se do slumů přistěhuje 100 tisíc nových obyvatel, což přibližně odpovídá jedné osobě za sekundu. Při zachování stejných podmínek se za následujících 25 let populace slumů zdvojnásobí. Do roku 2030 by tak 80 % připadalo na města rozvojového světa (CARE, 2006).

Kvůli rychlé urbanizaci Asie, Afriky a Latinské Ameriky dojde do roku 2015 z hlediska počtů obyvatel k „sesazení“ nejvýznamnějších měst dneška (Tókjó, New York, London,

Shanghai, Paris) městy Mumbai, Dillí, Ciudad de México, a São Paulo – pouze Tókjó dokáže s dynamickými městy Jihu držet krok (viz Příloha 1). Z třiceti největších aglomerací bude na rozvojový svět připadat více než dvacet pět. Ač je tradičně s rychlým populačním růstem spojována hlavně Asie (např. Dillí, Dháka, Mumbai), ve skutečnosti se nejdynamičtěji urbanizuje oblast Afriky a to především v malých a středních konurbacích. 51,5 % urbanizované populace žije ve městech do pěti set tisíc obyvatel – viz Graf 3.

Graf 3: Podíl urbanizované populace podle velikosti sídel v rozvojových zemích

Zdroj: UNDP 2007

Ravallion (2007) uvádí, že v rozvojovém světě žije 75 % chudých ve venkovských oblastech, ale růst chudých ve městě stoupá rychleji než růst populace jako celku. Počet venkovského obyvatelstva pod hranicí chudoby 1\$ na den klesl mezi roky 1993 a 2002 o 148 milionů, kdežto ve městech byl zaznamenán nárůst o 50 milionů.

3 MĚSTSKÁ CHUDOBA A UKAZATELE ROZVOJE: STATISTICKÉ VZTAHY NA ÚROVNI ZEMÍ

Než začneme v následující kapitole rozebírat charakteristiku měst rozvojového světa a jejich problémů spojených s nárůstem chudoby, budeme v této kapitole pomocí dostupných statistik na úrovni zemí analyzovat různé faktory, na kterých městská chudoba závisí či je jimi ovlivňována. Zkoušíme tak zjistit, zda agregátní charakteristiky popisující městskou chudobu na úrovni jednotlivých zemí statisticky souvisí s vybranými ukazateli rozvoje těchto zemí. Do analýzy jsou zahrnuty data za soubor 113 rozvojových zemí – viz Příloha 5 (počet zemí v jednotlivých korelačních analýzách se pohybuje od 95 do 113 v závislosti na existujících datech pro jednotlivé sledované ukazatele). Důležité přitom je, že sledujeme pouze soubor rozvojových zemí a nikoliv všech zemí světa. Ačkoliv i takový soubor je nesmírně kvalitativně různorodý, je pravděpodobné, že vztahy tradičně dokládáné při analýzách pracujících se všemi zeměmi se v rámci homogennější skupiny rozvojových zemí nemusí potvrdit.

Sledované závisle proměnné kvantifikující stav a dynamiku „urbanizace chudoby“ jsou jednak podíl počtu obyvatel ve slumech na celkové populaci a dále změna podílu obyvatel ve slumech mezi roky 1990 a 2005. Vybrané nezávisle proměnné pak můžeme rozřadit do pěti skupin, které popisují:

1. Míru urbanizace a její dynamiku (ukazatele podíl obyvatel ve městech a změna podílu obyvatel ve městech mezi lety 1990 a 2005)
2. Ekonomickou vyspělost, dynamiku ekonomického vývoje a ekonomickou strukturu (HDP na obyvatele v paritě kupní síly, změna HDP na obyvatele mezi lety 1950 a 2006, zaměstnanost v zemědělství)
3. Kvalitu života, míru chudoby a úroveň základní infrastruktury (naděje na dožití, kojenecká úmrtnost, index lidského rozvoje, gramotnost dospělých; počet obyvatel pod hranicí chudoby; přístup k vodovodu a kanalizaci)
4. Sídelní a demografickou strukturu (městská populace žijící v hlavním městě, přirozený přírůstek a úhrnná plodnost)
5. Ostatní (míra demokracie a makroregionální příslušnost)

Dva kroky analýzy jsou následující: Nejdříve vypočteme korelační koeficienty mezi uvedenými závislými a nezávislými proměnnými. Poté jsou některé další přímo či nepřímo související vztahy pro lepší představu znázorněny prostřednictvím x-y grafů a stručně komentovány.

Tabulka 1: Pearsonův korelační koeficient

Skupina	Ukazatel	Podíl počtu obyvatel ve slumech na celkové populaci (2005)			Změna podílu obyvatel ve slumech mezi lety 1990-2005		
		Korelační koeficient	N	p	Korelační koeficient	N	p
1	Podíl obyvatel ve městech	0,068	113	0,477	-0,012	110	0,902
1	Změna podílu obyvatel ve městech (1990-2005)	0,351	112	0,000	0,225	110	0,018
2	HDP na obyvatele (ln, PPP, 2006)	-0,266	109	0,005	-0,066	106	0,502
2	Změna HDP na obyvatele (ln, PPP, 1950-2005)	-0,122	101	0,223	0,002	98	0,981
2	Zaměstnanost v zemědělství (2004)	0,044	111	0,648	0,152	108	0,117
3	Naděje na dožití (2005)	-0,213	113	0,023	-0,118	110	0,218
3	Kojenecká úmrtnost (2005)	0,253	113	0,007	0,151	110	0,115
3	Index lidského rozvoje (2006)	-0,256	113	0,006	-0,135	110	0,156
3	Gramotnost (2007)	-0,156	108	0,106	-0,045	105	0,650
3	Počet obyvatel pod (národní) hranicí chudoby	0,189	96	0,066	0,205	95	0,047
3	Přístup k pitné vodě (2004)	-0,404	108	0,000	-0,114	105	0,247
3	Přístup ke kanalizaci (2004)	-0,242	110	0,011	-0,139	107	0,154
4	Podíl hlavního města na celkové populaci (2007)	0,002	112	0,986	-0,069	109	0,475
4	Přirozený přírůstek (2005)	0,320	113	0,001	0,013	110	0,892
4	Úhrnná plodnost (2005)	0,284	113	0,002	0,068	110	0,483
5	Míra demokracie (2005)	0,106	113	0,002	-0,081	107	0,405
5	Podíl obyvatel ve slumech na celkové populaci (1990)	0,733	110	0,000	0,020	110	0,837

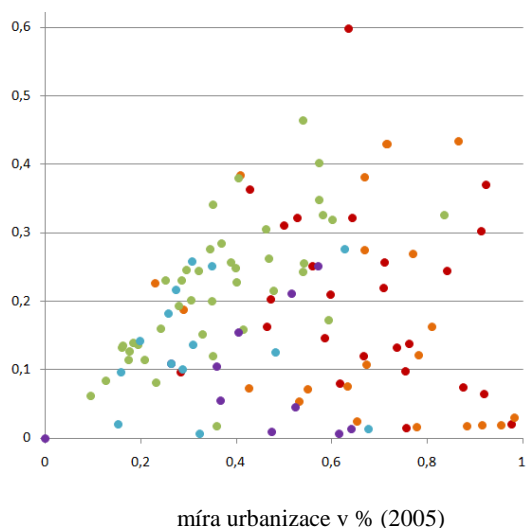
Poznámka: N = počet sledovaných zemí, p = signifikance

Je zřejmé, že zatímco „stavový“ ukazatel podílu počtu obyvatel ve slumech na celkovém obyvatelstvu koreluje (byť většinou nepříliš silně) s řadou studovaných ukazatelů rozvoje (změna podílu obyvatel ve městech mezi lety 1990 a 2005, HDP na obyvatele, naděje na dožití, kojenecká úmrtnost, index lidského rozvoje, přístup k pitné vodě a kanalizaci, přirozený přírůstek, úhrnná plodnost a podíl obyvatel ve slumech na celkové populaci 1990). Naopak „vývojový“ ukazatel změny podílu obyvatel ve slumech na celkové populaci většinou s ukazateli rozvoje korelaci nevykazuje. Pozitivní závislost tohoto ukazatele byla doložena pouze s dynamikou urbanizace (viz Tabulka 1). Po pokusu o kvantifikaci pomocí korelačních koeficientů budou dále některé vztahy mezi ukazateli přiblíženy názorněji i pomocí x-y grafů. Ačkoliv tato znázornění neposkytují exaktní informaci o těsnosti daného vztahu, umožňuje vyzorovat jeho některé další aspekty. Jde např. o označení případných odlišností v pozicích zemí z různých makroregionů světa - data v grafech jsou pro přehlednost barevně odlišena podle regionů:

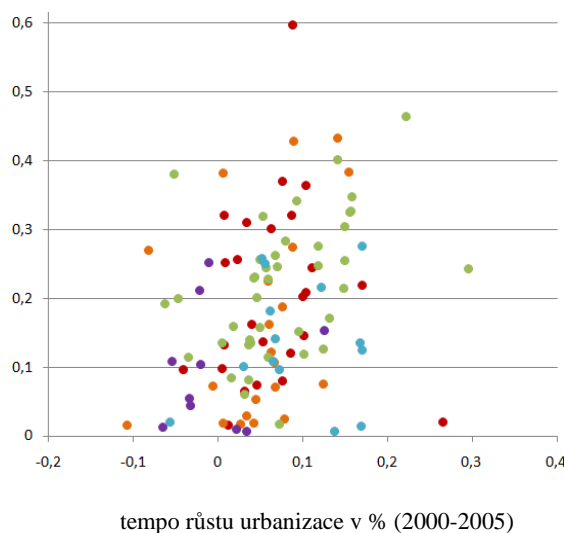
- Latinská Amerika
- Severní Afrika a jihozápadní Asie
- Subsaharská Afrika
- Asie - ostatní
- Jižní a jihovýchodní Asie

Můžeme začít s analýzou chudoby ve městech, a to nejlépe údaji o urbanizaci a podílu obyvatel ve slumech.

Graf 4: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a mírou urbanizace (2005)

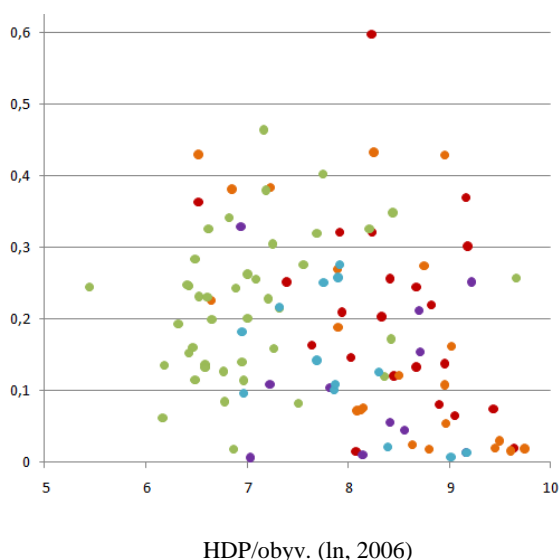

Graf 5: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a tempem růstu urbanizace (2000-2005)

Je zajímavé, že mezi mírou urbanizace a ukazateli, které popisují podíl obyvatelů ve slumech i změnu tohoto podílu není možné vysledovat signifikantní závislost (viz např. Graf 4), ač je míra urbanizace považována za jeden ze základních ukazatelů (resp. průvodních rysů) rozvoje. Rozložení zemí Subsaharské Afriky v rámci Graf 4 dokonce naznačuje kladnou závislost. To je v protikladu s klasickým předpokladem, že čím je vyšší míra urbanizace, tím je úroveň života lepší. Vysvětlení spočívá právě ve velké nerovnosti mezi životní úrovní obyvatel měst. To dokládá nedostatečnou reprezentativnost průměrných celonárodních údajů vyspělosti zemí v souvislosti s městskou chudobou (viz Příloha 6). Ukazuje se, že urbanizace v rozvojových zemích není asociována ani tak s procesem rozvoje, jako spíše s měnící se povahou chudoby – „urbanizací chudoby“. Dokládá to i doložení slabší pozitivní korelací mezi změnou míry urbanizace mezi roky 1990 a 2005 a oběma zde analyzovanými charakteristikami urbanizace chudoby (viz Graf 5 a příslušné korelační koeficienty v Tabulka 1).

Graf 6: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a HDP/obyv. (ln, PPP, 2006)

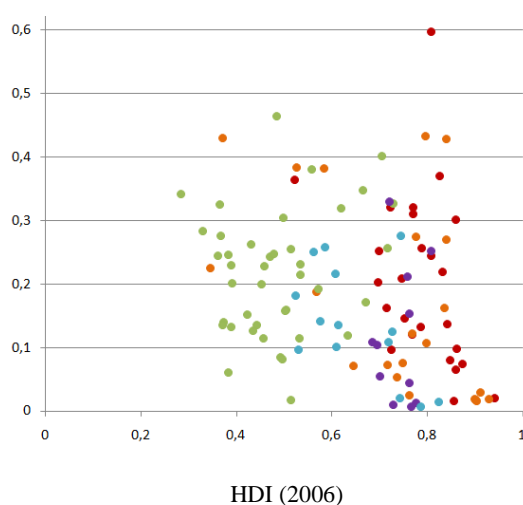

V souvislosti s ekonomickým rozvojem lze mezi HDP na obyvatele a podílem obyvatel ve slumech zaznamenat slabou negativní závislost (viz Tabulka 1 a Graf 6). V průměru tak sice platí, že na země s vyšším HDP na obyvatele připadá menší podíl obyvatel ve slumech, nicméně tento vztah je slabý. Pozoruhodné je, že tento vztah je makroregionálně specifický, závislost nelze na příklad potvrdit v rámci zemí Subsaharské Afriky.

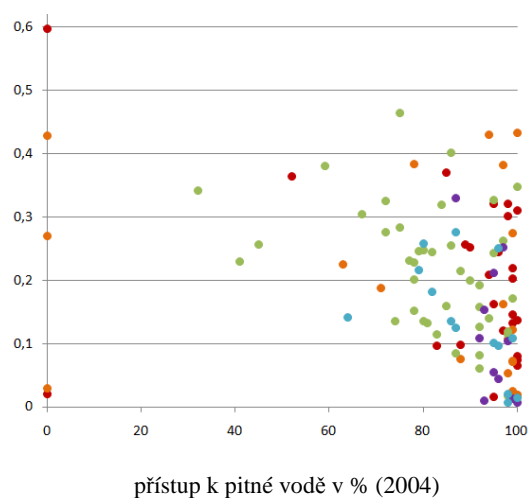
Naopak není možné najít korelaci se změnou HDP mezi roky 1950 a 2006 a úrovní městské chudoby. Nemůžeme tedy říci, že by dlouhodobě ekonomicky rostoucí země vykazovaly obecně menší (či naopak vyšší) míru či vývojovou dynamiku urbánní chudoby – tzn. podmíněnosti je nutno hledat jinde než v ekonomickém růstu. Výrazný vliv zde mají opět země Subsaharské Afriky, kde se HDP výrazně nezměnilo.

Ač se nám podařilo potvrdit klasický předpoklad, že vyšší urbanizace znamená více industrializace (viz Příloha 6), vztah nevysvětluje souvislost mezi ekonomickou strukturou a počtem obyvatel ve slumech, kterou se nepodařilo prokázat (viz nesignifikantní korelační koeficient mezi zaměstnaností v zemědělství a studovanými charakteristikami urbanizace chudoby). Do teorií zdůrazňujících význam změny struktury ekonomiky v procesu rozvoje se tedy chudoba měst představovaná počtem obyvatel žijících ve slumech téměř nepromítá.

Graf 7: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a HDI (2006)

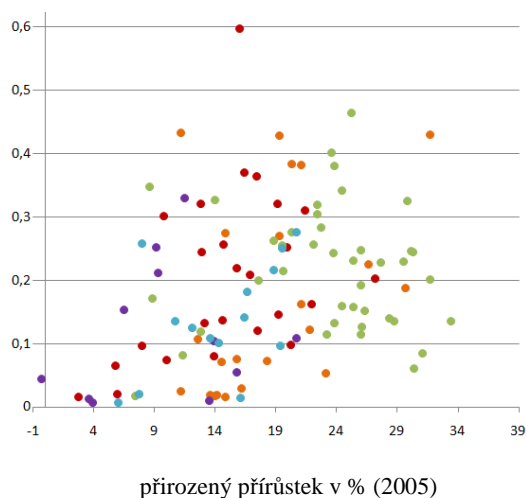

Graf 8: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a přístupem k pitné vodě (2004)

Další významnou kategorií jsou ukazatele kvality života, mezi něž patří index lidského rozvoje, vzdělanost, naděje na dožití, kojenecká úmrtnost a míra demokracie. Tyto ukazatele mezi sebou velmi úzce souvisí, a proto bude dále zkoumán index lidského rozvoje jakožto souhrnný ukazatel nejkompaktněji vystihující kvalitu života. Mezi počtem obyvatel žijících ve slumech a indexem lidského rozvoje je možné konstatovat signifikantní negativní korelaci (viz Graf 7 a příslušný korelační koeficient v Tabulka 1), byť nepříliš silnou. Graf dále ukazuje, že nejnižší index lidského rozvoje mají země Subsaharské Afriky, přičemž v rámci této skupiny uvedený negativní vztah patrně nalézt nelze. V rámci Subsaharské Afriky spočívají podstatné podmíněnosti úrovně městské chudoby (vyjádřené podílem obyvatel ve slumech na celkové populaci) zřejmě jinde než v dosažené úrovni socioekonomického rozvoje. Dostupnost služeb lze ilustrovat vztahem s napojením obyvatel na vodovod (viz Graf 8 a příslušný korelační koeficient v Tabulka 1). Korelační analýza poukazuje na existenci signifikantního negativního vztahu, graf však naznačuje, že tento vztah je ovlivněn existencí přirozené horní meze sledovaného ukazatele.

Graf 9: Vztah mezi podílem obyvatelstva ve slumech na celkové populaci (2005) a přirozeným přírůstkem (2005)

Nelze opomenout také demografické ukazatele zastoupené např. přirozeným přírůstkem. Z Graf 9 a příslušného korelačního koeficientu v Tabulka 1 vyplývá slabší pozitivní korelace, která podporuje tvrzení, že se chudinské čtvrti rozrůstají hlavně kvůli vysokému přirozenému přírůstku (viz i nenalezení vztahu mezi tempem růstu urbanizace a úrovní přirozenému přírůstku (viz Příloha 6). Lze tedy vyvodit, že příčinou chudoby měst se zdá být spíše přirozený přírůstek než migrace. Nepotvrdila se souvislost mezi sídelní strukturou (výsadní postavení hlavního města) a počtem obyvatel ve slumech.

Oproti předpokladům nebyly korelace změny podílu obyvatelstva ve slumech s dalšími ukazateli průkazné. Nelze najít závislost s urbanizací, HDP na obyvatele ani s vývojem HDP od roku 1950. Výjimkou je tempo růstu urbanizace. V zemích s nižším tempem růstu urbanizace je tento proces doprovázen i postupným menší náchylností k chudobě ve městech. Naproti tomu v zemích s vysokým tempem růstu urbanizace je rychlá urbanizace „poháněna chudobou“ a počet obyvatel slumů tak roste. Tento vztah potvrzuje i dřívější závěry dávající do souvislosti podíl obyvatel ve slumech a tempo růstu urbanizace, tedy že země s vyšším tempem urbanizace jsou náchylnější k problémům s městskou chudobou.

4 SPECIFIKA MĚSTSKÉ CHUDOBY

4.1 *Rozdíly mezi městskou a venkovskou chudobou a zranitelnost chudých ve městech*

Města jsou často vnímána jako místa rozvoje, póly růstu, resp. území koncentrovaného blahobytu či alespoň koncentrace příležitostí k jeho dosažení. Chudoba je naopak klasicky spojována s venkovem. Venkovské části světa jsou převážně zemědělské, alternativní možnosti výdělků jsou obvykle omezené. Zemědělská činnost je zpravidla fyzicky náročná a bývá málo ohodnocená. Mezi další tradiční charakteristiky „chudoby venkova“ patří nedostatek kvalitních služeb jako přístup ke zdravotní péči, nízká úroveň vzdělávání, nedostupnost elektrické energie. Zdroje pitné vody jsou často vzdáleny od místa bydliště. Nepříznivým faktorem zdůrazňovaným ekonomy je nízká produktivita práce. (Baker, 2003, s. 238).

S rozvojem urbanizace v chudých zemích se postupně vyostřuje problém „moderní“ městské chudoby, která se v mnohých ohledech výrazně odlišuje od chudoby „tradiční“ venkovské. Města se vyznačují vysokou koncentrací obyvatelstva, která je ovšem často provázena velkou mírou nezaměstnanosti nutící chudé uchýlovat se k neoficiálním zdrojům příjmů. Ve městě značně stoupá závislost na penězích. Nedostatek půdy neumožňuje samozásobitelství, chudí si musí kupovat až 90 % potravy (Maxwell, 1999). Nejsou dostupné ani další přírodní materiály (například dřevo jako palivo nebo stavební materiál), které lze na venkově využívat bez poplatků (NRSP 2006). Ve snaze zvýšit příjmy domácností dochází do zaměstnání ve městech také relativně více žen, což může mimo jiné také způsobovat problémy při výchově dětí. Na ulicích tak přibývá procento bezcílně se potulujících dětí (Haddad 1999). Kvůli omezenému či deformovanému fungování vztahů ve společnosti dochází k sociálnímu vyloučení jednotlivců a rozpadu tradičních sociálních sítí. Zklamání z viditelných rozdílů mezi bohatými a chudými obyvateli, které je v městském prostředí mnohem bezprostředněji vnímáno, může přispívat k nárůstu násilí. Gangy se často formují právě z bezprizorních dětí ulic. Slumy se mnohdy nacházejí v oblastech se znečištěným prostředím, to má za následek zvýšený výskyt chorob (Beall, Fox 2007). Významnou charakteristikou městské chudoby je v neposlední řadě nedostatek životního prostoru a nejistota střechy nad hlavou. „Moderní“ chudoba je dynamičtější proces vyznačující se vysokou náchylností k rizikům, což může snadno zapříčinit pád pod hranici chudoby. Chudí ve městech mají sice na jednu stranu více příležitostí (např. získat práci), nicméně tyto šance

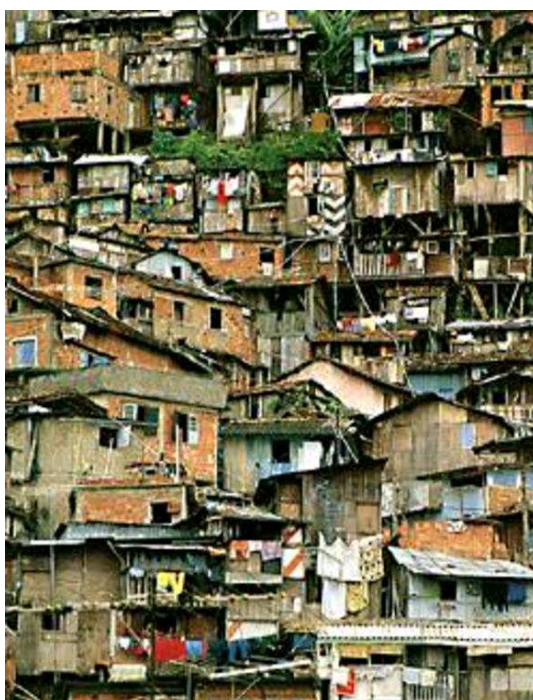
jsou v reálných podmínkách řady měst rozvojového světa často pouze teoretické, značná část lidí ve městech chudých zemí tak má omezené možnosti vlastního zabezpečení, a proto se stávají zranitelnějšími (viz Obrázek 6, Obrázek 7).

Obrázek 6: Venkovská oblast nejchudšího mexického státu Chiapasu

Zdroj: Archiv autorky

Obrázek 7: Slum v Ciudad de México v hlavním městě Mexika

Zdroj: World 66 (2006)

Výše uvedené odlišnosti nemohou zcela postihnout všechny aspekty rozdílu mezi městskou a venkovskou chudobou, jsou však poměrně výstižnou schematizací reality. Např. Baharoglu (2001, s. 127) popisuje městskou chudobu takto:

Migrace není hlavním vysvětlením pro chudobu měst. Mnohé studie ukazují, že stěhování venkovanů do měst netvoří kvantitativně ani polovinu růstu měst. Hlavními důvody nárůstu je přirozený přírůstek městských obyvatel a pohlcování vesnic periferiemi měst. Haan (1999) poukazuje na skutečnost, že nebyl prokázán vztah mezi migrací a chudobou. Politika omezování migrace se ukazuje jako neefektivní při řešení chudoby. Do měst většinou odcházejí lidé s vyšším vzděláním a kvalifikací.

Urbánní podmínky nemůžeme generalizovat. Různé typy měst řeší rozdílné problémy. Odlišnosti se vyskytují také mezi městy jednotlivých zemí.

Koncepce města se vyznačuje svou různorodostí. Průměrné ukazatele blahobytu nikdy nemohou poskytnout obrázek skutečné chudoby, protože zde žijí bohatí i chudí dohromady. Projev chudoby je místně specifický a je důležité znát konkrétní podmínky jednotlivých skupin.

Chudí jsou takéž vysoce nesourodá skupina. Mají odlišné potřeby a jsou vystaveni rozdílnému stupni ohrožení. Mezi nejdůležitější rozdíly patří gender, fyzické a mentální dispozice, etnická nebo rasová příslušnost, zázemí.

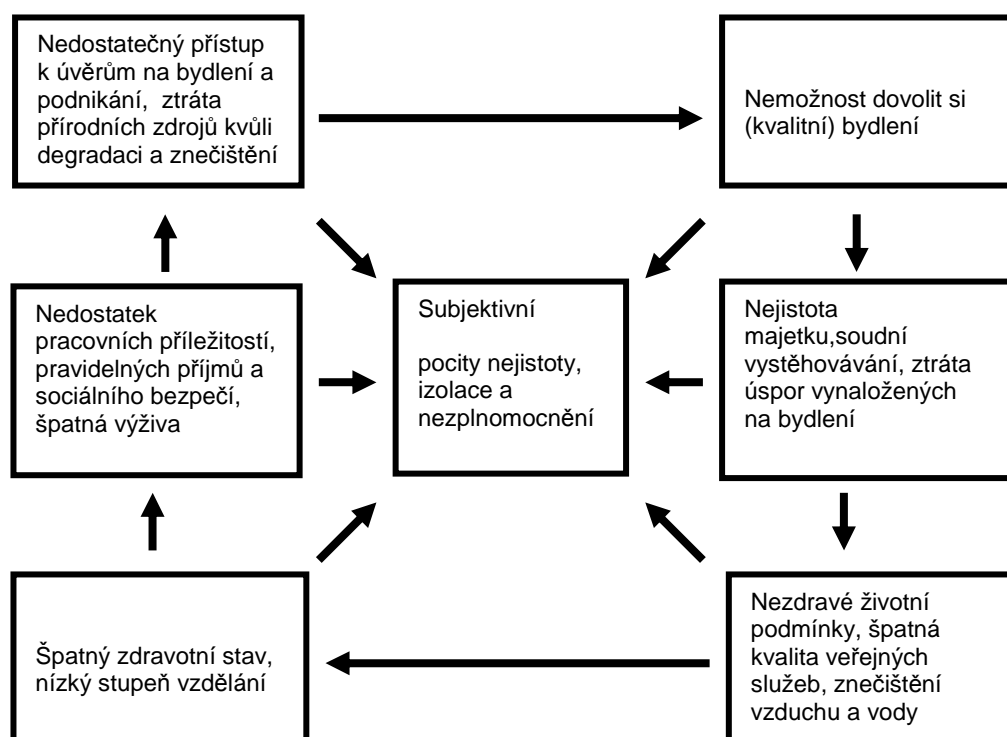
Chudoba se liší svou povahou, zda se jedná o dočasný nebo trvalý stav. Jde o dynamický proces, do kterého mohou lidé spadnout nebo se naopak z něj vymanit. Závažnější je pochopitelně dlouhodobé setrvávání v podmínkách chudoby a její reprodukce z rodičů na děti atp. V takových případech se chudoba stává jakousi „normou“ – sledujeme ustavení tzv. kultury chudoby (viz Lewis, 1959).

Slabá urbánní politika a nevhodný politický systém zvyšuje zranitelnost chudých ve městech. Korupce, neúčelná politika a nevhodné regulace nebo naopak deregulace vedou k různým nedostatkům jako je špatná infrastruktura a služby, omezený přístup ke zdravotní péči a vzdělání nebo sociální vyloučení. Lepší vláda je potřebná pro posílení chudých, zlepšení jejich možností a bezpečnosti.

Chudí jsou si schopni sami pomoci. Mohou se aktivně účastnit rozvoje, pokud se jim poskytnou práva, možnost rozhodování a zodpovědnost za své činy.

Je nutné zkoumat souvislosti mezi jednotlivými aspekty chudoby: závislosti na peněžním příjmu, špatném životní prostředí, rozpadu vztahů ve společnosti, nekvalitním bydlení a nedostatečným přístupem k základním službám (viz Obrázek 8). Pocit bezbrannosti je často úzce spojen s majetkovým vlastnictvím. Čím méně lidé vlastní, tím více je umocňován pocit nejistoty a nedůležitosti lidského bytí, což se může projevit vzrůstem kriminality.

Obrázek 8: Schéma kumulovaných příčin městské chudoby

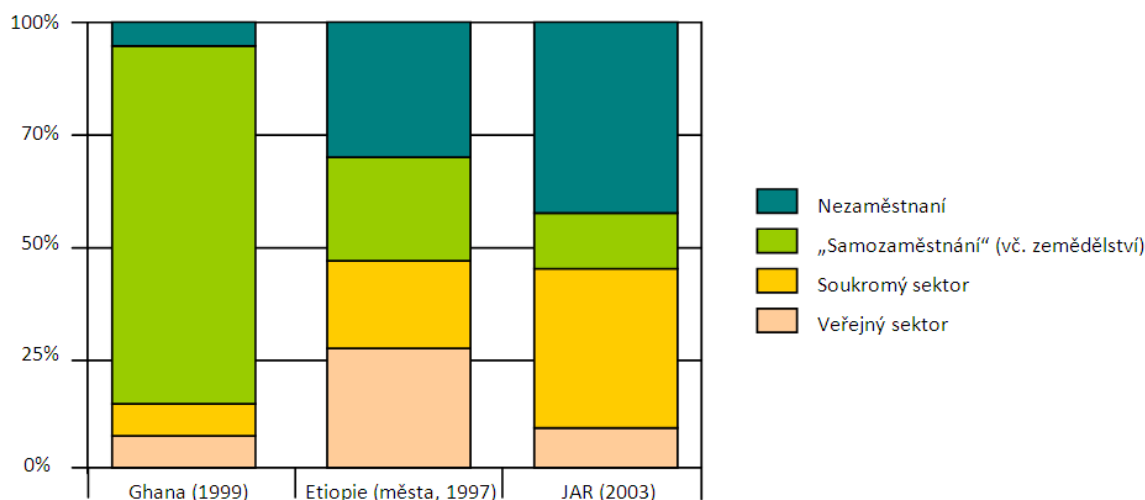
Zdroj: Baharoglu (2001)

Nyní se podívejme na některé nejvýraznější problémy podrobněji:

Závislost na penězích a problémy se zaměstnáním

Jak již bylo popsáno, občané měst jsou závislí téměř výhradně na získaných penězích. Hlavní příčinou městské chudoby je obvykle nedostatek dobře placeného a stálého zaměstnání, protože chudinské čtvrti jsou přeplněny práceschopnými lidmi (Haddad 1999). Ve venkovských oblastech řady rozvojových zemí nachází většina obyvatelstva uplatnění v neoficiálním samozásobitelském (z pravidla zemědělském) sektoru ekonomiky. Reálná nezaměstnanost proto sice může být na venkově malá, nicméně pracovníci jsou nevytíženi (proto se hovoří o vysoké podzaměstnanosti viz Graf 10 – Ghana) Ve městech s komercializovanější ekonomikou (viz Etiopie a JAR) však samozásobitelský sektor neabsorbuje takové množství pracovních sil a reálná nezaměstnanost je zde vysoká. Většina obyvatel nachází jedinou možnost obživy v neformální ekonomice (Novotný, 2006).

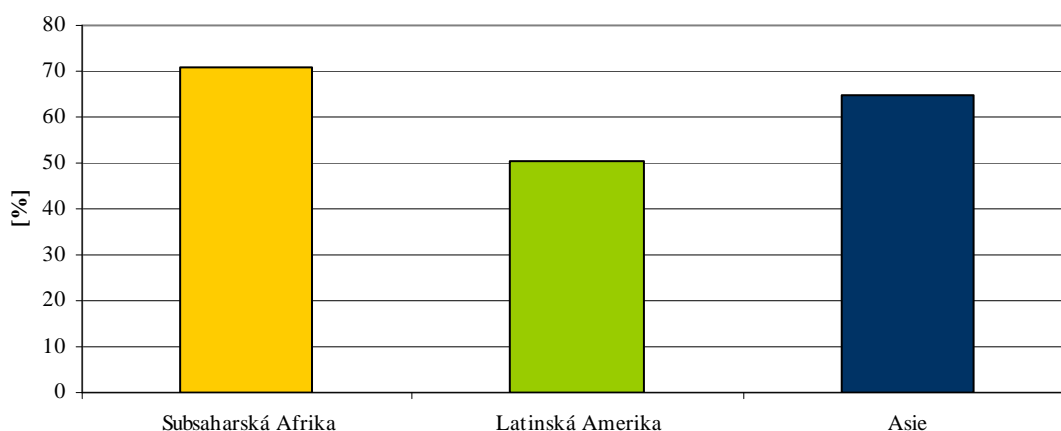
Graf 10: Podíl pracovní síly v jednotlivých sektorech hospodářství

Zdroj: Novotný (2006)

Zaměstnaní v této tzv. šedé ekonomice se vyznačuje nízkými platy, nízkou produktivitou a nekvalifikovanou prací. Obvykle jde o pololegální činnosti malého měřítka prováděnou v domácnosti. Souvislé příjmy narušuje sezónnost prací a zvýšené riziko vzniku nemocí. Maloney (2003) popisuje výrazné snížení příjmů u rikšů v Dháce během období dešťů, které je způsobeno nedostatkem zákazníků a vyšší nemocností. Neformální sektor zahrnuje až 72 % zaměstnanosti Afriky (vyjma zemědělství), v Asii činí 65 % a v Latinské Americe 51 % (ILO, 2002) – viz Graf 11. Rozsáhlost sektoru způsobuje velké problémy při počítání celkových příjmů jednotlivých zemí a tím i obtížnost sestavení odpovídajících rozvojových strategií.

Graf 11: Zaměstnanost v neoficiální ekonomice

Zdroj: ILO (2002)

Jednu z nejrozšířenějších neformálních aktivit reprezentuje pouliční prodej potravin. Tinker (1997, s.149) uvádí, že úspěšní prodavači si mohou vydělat víc než učitelé nebo státní úředníci. Ač pouliční prodej výrazně oživuje malé podnikání, většina vlád chce tuto činnost vystěhovat z ulic nebo dokonce zcela zakázat, protože obchodníci se vyhýbají placení daní, neboť se mohou se svými stánky pohybovat. Zákaz prodeje v ulicích by mohl mít závažný dopad na chudé (ibid).

Bydlení

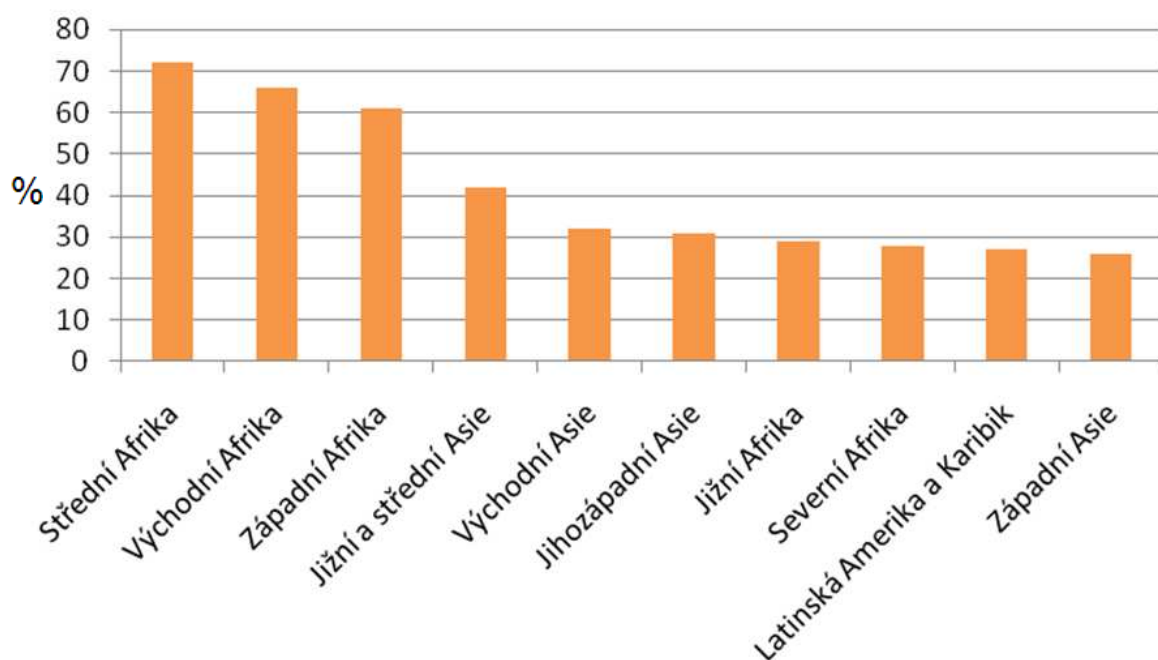
Jak již bylo naznačeno, je další velký problém spojen s bydlením. Nezákonné osídlování veřejných nebo soukromých pozemků je často jedinou možností chudých osadníků, jak získat bydlení. Obtížné nabývání majetkových práv téměř znemožňuje dostat se k majetku legální cestou. To má za následek, že velký podíl obyvatel měst rozvojového světa bydlí ve slumech. UN-Habitat uvádí, že v Indii, Ghaně, Kambodže a v Bolívii takto přežívá více než 50 % celkové populace měst (viz Graf 12, Graf 13 a Příloha 2). Slumy jsou přeplněny provizorními přístřešky, které jsou poslepovány z cihel, dřeva, plechu a různorodého odpadu (viz Obrázek 9). Oblasti obvykle nejsou napojeny na legální infrastrukturu. Chybí pitná voda, kanalizace, silnice atd.

Obrázek 9: Slum v Manile na Filipínách

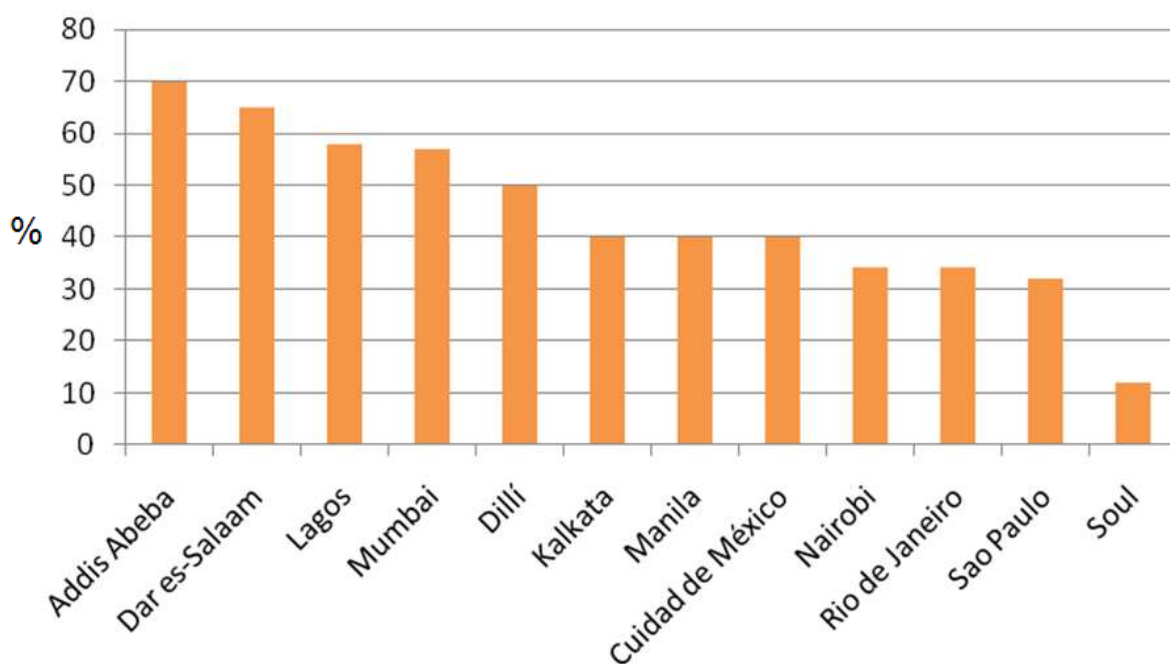
Zdroj: Lilwall (2004)

Graf 12: Podíl obyvatelstva žijícího ve slumech na populaci měst ve vybraném regionu

Zdroj: UNDP (2007)

Graf 13: Podíl populace měst žijící ve slumech

Zdroj: UNDP (2007)

Slumy se nacházejí na okrajových a nezajímavých územích, problémy však nastávají, pokud oblast začne být z nějakého důvodu ekonomicky zajímavá. Dochází k demolici obydlí, což často vyvolává násilí, a z neoficiálního osídlení se stává nelegální. Podle Center for

Housing Rights and Evictions bylo mezi roky 2001 a 2002 tímto způsobem vypuzeno více než 6,7 milionu obyvatel (viz Rámeček 1). Z tohoto počtu připadají čtyři miliony na Afriku. Miliony lidí žijí na úředně vyklizeném území (Beall, Fox, 2007).

Rámeček 1: Slum Yamuna Pusta

Yamuna Pusta byl jeden z největších a nejstarších slumů v hlavním městě Indie Dillí, který poskytoval střechu nad hlavou více než 150 tisícům obyvatel. V rámci slumu byly vytvořeny školy, nemocnice, obchody, restaurace, dětské domovy a pobočky různých neziskových organizací úzce spolupracujících s místními komunitami. Tato rozsáhlá zavedená městská čtvrť byla zbourána během několika týdnů. Na 40 tisíc domovů bylo srovnáno se zemí a více než 120 tisíc lidí bylo ponecháno napospas ulicím. Pouze dvacet procent rodin získalo náhradní ubytování ve čtyřicet kilometrů vzdáleném pustém místě bez pitné vody, kanalizace, lékařské péče a elektřiny.

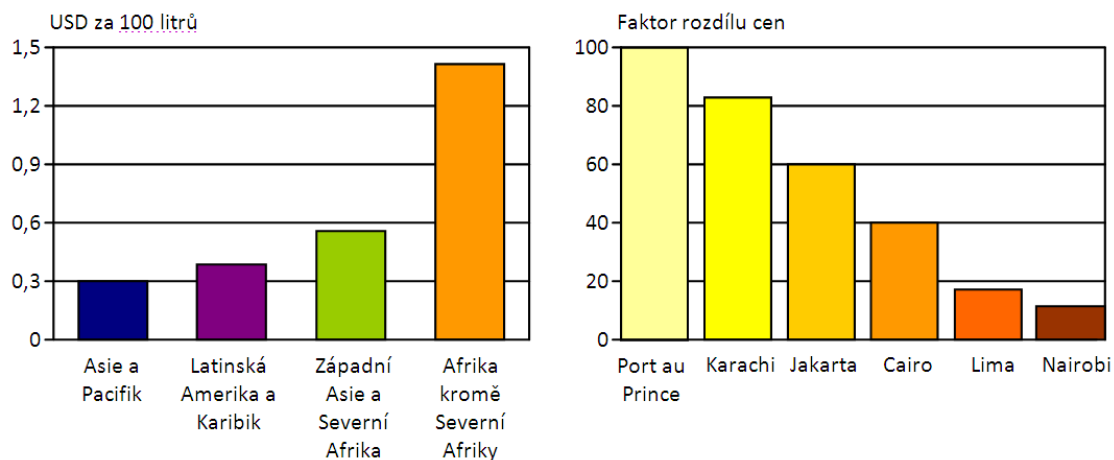
Oprávnění k demolici vydal samotný nejvyšší indický soud s odůvodněním, že chudí nemají právo bez povolení okupovat obecní půdu a že znečišťují řeku Yamunu, na jejímž břehu se slum nacházel. Proč však nebyly strženy také ostatní slumy rozkládající se podél břehu řeky? Výzkum dokázal, že Yamuna Pusta nezpůsobovala ani procento celkového znečištění. Do řeky proniká odpad z celého hlavního města. Pokud o problémech rozhodují zkorumpovaní politici a úředníci, není možnost odvolání.

Zdroj: Bharucha (2006)

Základní služby

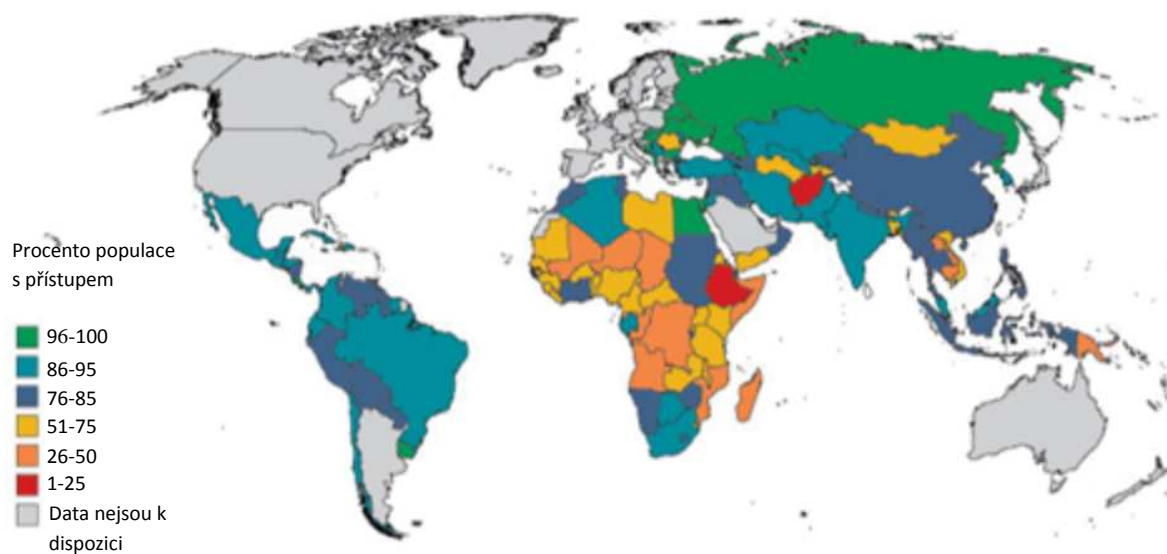
Obecně platí, že ve městech jsou služby (rozvod vody, kanalizace, komunikace, likvidace odpadů, přístup ke vzdělání, zdravotní péči atd.) dostupnější než na vesnicích (viz Obrázek 10). Rychlý populační růst měst rozvojového světa nicméně způsobuje velký tlak na jejich distribuci. Existence služeb ještě neznamena, že k nim mají chudí přístup. Statistiky ukazují, že k 80 % bohatých se služby dostávají, z chudých má přístup méně než 20 % (UN-Habitat 2001). Mnohdy musí chudí platit výrazně víc. Ku příkladu v Limě (viz Graf 14) zaplatí za vodu dvacetinásobek než lépe situovaní, kteří mají vodu rozváděnou potrubím. (Haddad, 1999).

Graf 14: Cena, kterou obyvatelé měst platí za vodu ve vybraných oblastech a faktor rozdílu cen chudých a bohatých žijících ve stejném městě (kolikrát více musí chudí zaplatit za vodu)

Zdroj: UN-Habitat (2001)

Obrázek 10: Procento populace s přístupem k pitné vodě

Zdroj: UNICEF (2005), The State of World's Children,

Životní prostředí a nemoci

Slumy jsou často obklopeny znečištěnými průmyslovými oblastmi. Nízká úroveň bydlení neposkytuje dostatečnou ochranu proti živelným pohromám, jako jsou povodně či zemětřesení. Nekvalitní materiál používaný na vytápění přispívá ke znečištění ovzduší.

Průjmem a infekcemi, vyvolanými nedostatkem vody a špatným stavem kanalizace, trpí téměř polovina obyvatel měst Afriky, Asie a Latinské Ameriky (Beall, Fox 2007). V přelidněných oblastech, kde lidé navíc trpí podvýživou a nízkou imunitou se rychle šíří choroby jako tuberkulóza, malárie či žlutá zimnice. Největší hrozbou je AIDS, který za sebou zanechává množství sirotků. Na rozdíl od venkova je v městech zdravotní péče dostupnější a kvalitnější, chudinu však od využití těchto služeb odrazují vysoké poplatky a časová náročnost návštěvy zdravotnického zařízení (viz Rámeček 2).

Rámeček 2: Zdravotní péče ve slumu v Nairobi

Zdravotní péče v Nairobi nestačí ošetřovat všechny obyvatele slumů. Nemocní musí čekat půl dne i déle ve frontě než se dostanou na řadu. Keňská národní nemocnice trpí kritickým nedostatkem léků. Chudí tak často čekají zbytečně, jelikož je jim řečeno, aby si koupili léky v soukromé lékárně, kde si je nemohou dovolit.

Pokud chce matka navštívit kliniku pro plánování rodiny, kojeneckou a dětskou péči, musí si vyhradit tři dopoledne, protože jeden den se lékaři věnují plánování rodiny, druhý kojenecké péči a třetí dětem.

Zdroj: Pacione (2001)

Vztahy ve společnosti a postavení žen

Fungování vztahů ve společnosti je dalším ze základních předpokladů ochrany lidí před pádem do chudoby. Proces urbanizace je často ovlivňován rozdílným postavením mužů a žen ve společnosti. Migrace do měst je ovlivněna rozhodnutím na venkově, kdo a proč bude migrovat. V jižní Asii a ve většině zemí Afriky přicházejí do měst hlavně muži, kdežto v Latinské Americe, východní a jihovýchodní Asii převažuje migrace žen (Boyle 1998). Vysoké procento migrace žen není spojováno pouze s následováním mužských členů rodiny, ale je považováno za nezávislý pohyb žen. Boyle vysvětluje rozdíl mezi kontinenty odlišným zapojením žen do zemědělství. Zatímco v Africe hrají ženy významnou roli při zemědělské produkci, v Latinské Americe tvoří ženy pouze necelých 20 % zaměstnanosti v zemědělství. Dalším důležitým faktorem v Latinské Americe je poptávka po ženské pracovní síle v továrnách mezinárodních společností, která je v Africe a jižní Asii ojedinělá. Podstatné jsou také sociální a kulturní aspekty postavení žen (ibid).

Se zvyšujícím se podílem zaměstnaných žen a s narůstající vzdáleností mezi místem výdělků a domovem nastává problém s výchovou a hlídáním dětí. V městském prostředí obvykle není možné brát sebou děti do práce, jak tomu často bývá na venkově, kde většina žen pracuje na polích (Haddad 1999).

4.2 Střet měst a venkova

Nicméně nelze říct, že město a venkov jsou dva od sebe oddělené světy, otázky městské a venkovské chudoby jsou spolu provázané. Městské podnikání závisí i na venkovské poptávce a naopak dostupnost městských trhů je zásadní pro odbyt zemědělských produktů. V dynamice urbanizace dochází ke stírání hranic, vlastní město je pevně spojeno s rozsáhlým hustě osídleným zázemím, kde se kombinuje zemědělská činnost s nezemědělskou. Zvláště rozsáhlá území tohoto typu se nacházejí v jihovýchodní Asii, kde bývají někdy označovány jako tzv. regiony „desakota“ (Novotný 2004)⁴. Příměstské oblasti jsou tedy místem dynamického střetu městských a venkovských aktivit. Nejedná se o fyzické zóny na okraji měst, spíše jde o křížení městského a venkovského způsobu života. Bez změny místa bydliště se z obyvatel předměstí stává městské obyvatelstvo a venkované se ocitají na předměstí. Vznikají specifické podmínky, na které je třeba reagovat přizpůsobením životytí, což chudým činí velké problémy a často je to uvrhne do ještě hlubší chudoby (Tacoli 2003).

Velmi důležitou úlohu ve městech a příměstských oblastech zastává obchod, kde nacházejí uplatnění hlavně ženy. Velké množství obyvatel vykonává nekvalifikovanou práci nejčastěji na stavbách a v továrnách. Se zkracující se vzdáleností směrem do centra se závislost na přírodních zdrojích stále zmenšuje, avšak tento trend většinou platí pouze pro muže. Ženy jsou v přístupu ke kvalitnímu zaměstnání výrazně znevýhodněny (Mattingly 2006).

Přiblížení se městským pracovním možnostem může napomoci k vymanění se z chudoby, avšak k vytvoření alternativního způsobu obživy je potřeba investovat základní kapitál, který většina chudých nemá, a tak do propasti chudoby propadá ještě hlouběji (NRSP 2006).

⁴ Termín pochází z indonéských slov „desa“ (vesnice) a „kota“ (město), samotný proces bývá nazýván „kotadesasi“ (viz McGee 1991).

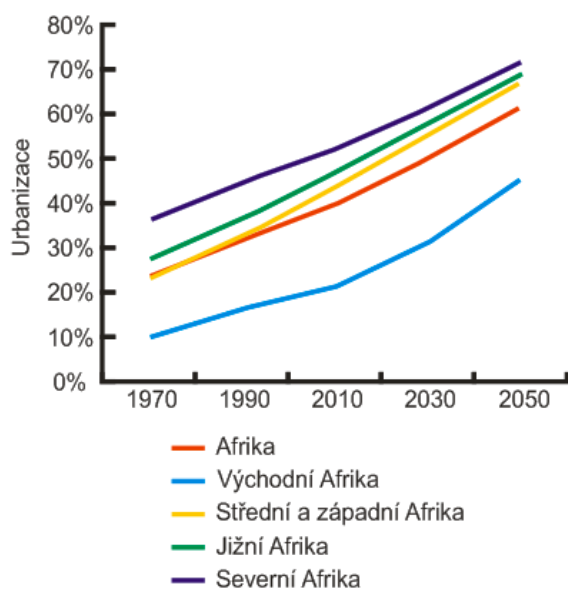
5 URBANIZACE V AFRICE

Následující kapitola představuje základní trendy urbanizace v Africe a výše zmíněná specifika urbanizace chudoby zasazuje do kontextu afrických měst. Nejprve jsou popsány problémy vyskytující se napříč Afrikou, v dalších částech jsou charakterizovány jednotlivé regiony kontinentu, kde je kladen důraz na chudobu měst, přístup k základním službám, životní prostředí a městskou správu.

V Africe žije ve městech pouze 39 % obyvatelstva, což z ní činí nejméně urbanizovaný světadíl světa. Počet 373 milionů obyvatel ve městech by se měl do roku 2030 více než zdvojnásobit na 759 milionů, toto číslo by se mělo rovnat polovině africké populace. V roce 2050 by už africká města mělo obývat 1,2 miliardy obyvatel (UNDP 2007). V jednotlivých částech Afriky existují velké rozdíly v míře urbanizace. Zatímco ve východní Africe připadá na města pouze 23 % obyvatelstva, v jižní Africe urbanizace činí 57 % (viz Graf 15, Graf 16). Mezi jednotlivými státy jsou rozdíly ještě větší. Mezi nejméně urbanizované země patří Burundi (10 %) a Uganda (13 %), největší část populace připadá na města v Džibutsku (87 %) a Gabonu (85 %) – viz Příloha 3.

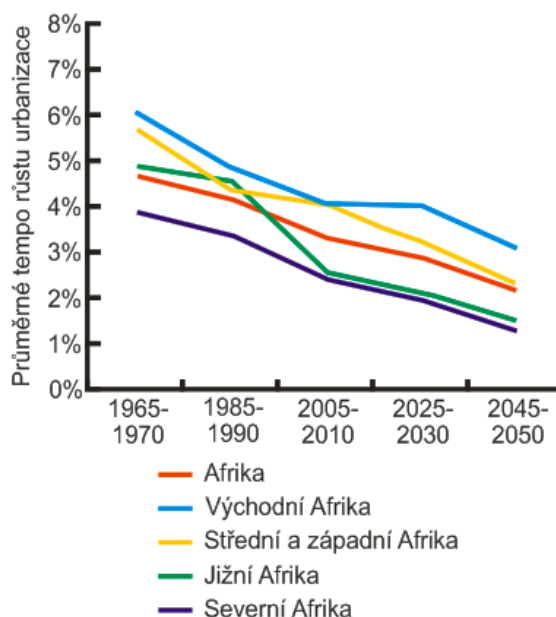
V roce 2005 měla Afrika 43 velkoměst s počtem nad 1 milion obyvatel, což je o 28 víc než o deset let dříve (viz Příloha 1). Očekává se, že do roku 2015 tento počet vzroste na 59. Káhira a Lagos jsou prvními městy kontinentu nad 10 milionů obyvatel, do roku 2015 by se k nim měla přiřadit ještě Kinshasa. Přesto 2/3 růstu urbanizace absorbují města s méně než 500 tisíci obyvateli (UNDP 2007). S postupující urbanizací vznikají regiony s výraznými městskými koridory, kde dochází k propojení několika mnohamilionových měst (mega urban regions). Mezi největší patří Suez-Káhira-Alexandrie v Egyptě (77 mil), Ibadan-Lagos-Accra táhnoucí se z Nigérie do Ghany (25 mil) a Gauteng v Jihoafrické republice (10, 5 mil).

Graf 15: Urbanizace podle regionů Afriky 1970-2050

Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2007 Revision

Graf 16: Tempo růstu urbanizace podle regionů

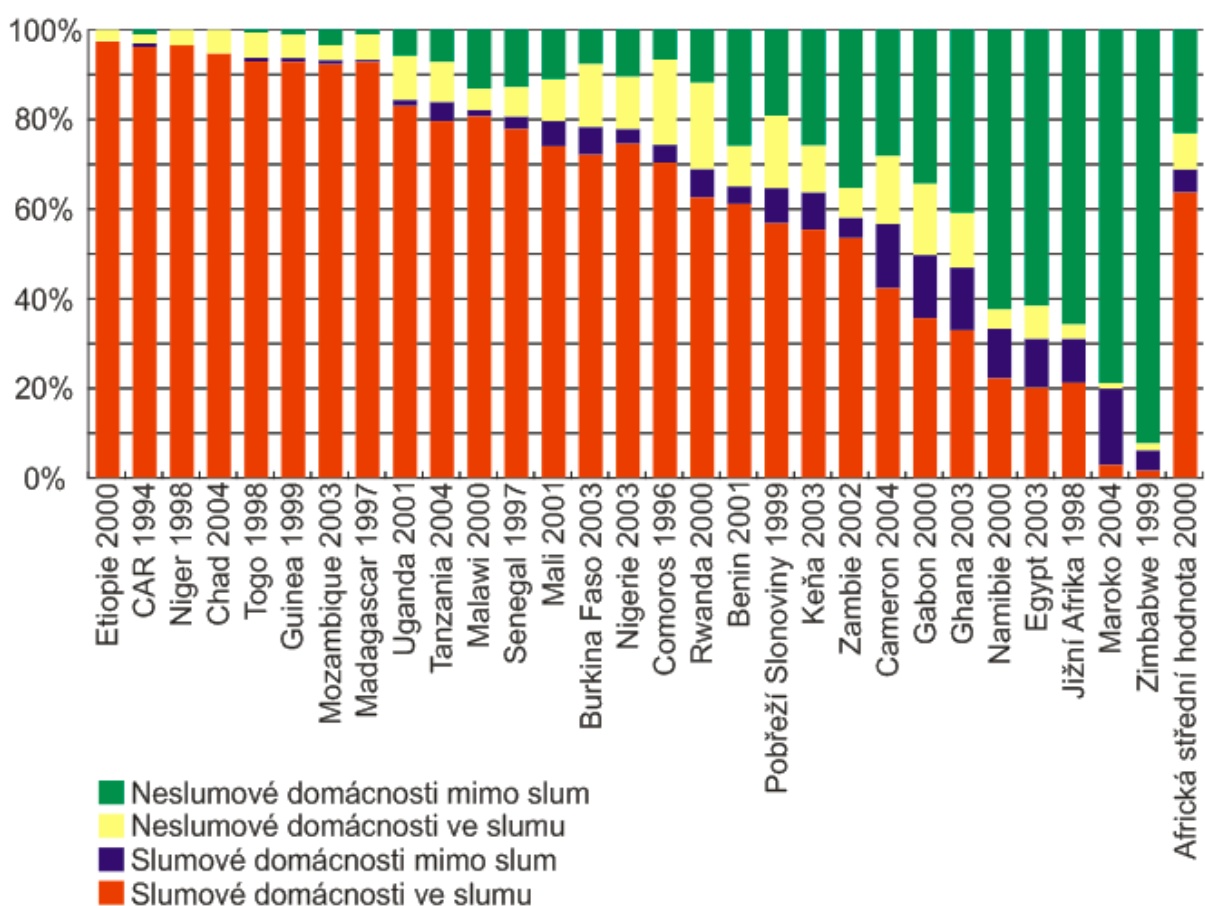
Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2007 Revision

Přestože na města připadá 55 % HDP Afriky, UN-Habitat (2008b) uvádí, že 43 % městské populace žije pod hranicí chudoby. Na venkově pod tuto hranici spadá 51 % obyvatel. V několika zemích Subsaharské Afriky žije ve slumech více než polovina obyvatel měst a podíl stále narůstá (viz Příloha 2, Příloha 4). Rychlý růst měst je často zapříčiněn hlavně růstem slumů (ibid). Pacione (2001) upozorňuje, že urbanizace Afriky je poháněná chudobou a ne industrializací a socioekonomickým rozvojem jako v ostatních částech světa. V počátečním období nezávislosti rostla města především kvůli migracím z venkova. Dokonce se začínají objevovat hlasy, že v některých oblastech začíná docházet k návratné migraci do venkovských oblastí. Potts (2009) však tento trend přičítá spíše nárůstu cirkulární migrace než poklesu mobility obyvatel (viz Rámeček 4). V dnešní době je hlavní příčinou nárůstu měst přirozený přírůstek.

Nerovné podmínky světového obchodu podkopávaly po dosažení nezávislosti ekonomický růst a politickou stabilitu v Africe. Mnoho vlád bylo dále oslabováno válečnými konflikty (Angola, Konžská demokratická republika, Somálsko a mnohé další), extrémní koncentrací moci a rozbujelou korupcí (viz dále např. Zimbabwe). Ke zlepšení situace

nepřispívají ani časté přírodní katastrofy (sucha v Etiopii, záplavy v Mozambiku atd.) a vzrůstající výskyt HIV/AIDS (viz jižní Afrika). Nedochozí k investicím do bydlení, infrastruktury a k tvorbě nových pracovních příležitostí. Situaci ještě zhoršily Programy strukturálních úprav. Demografické chování (přirozený přírůstek) a přetrvávající chudoby, která je výsledkem řadou faktorů zmíněných výše, jsou hlavní příčinou svépomocné urbanizace, jejímž následkem je neformální a často i nelegální osídlování měst charakteristické nevhodnými podmínkami k bydlení a bez přístupu k základním službám (viz Graf 17).

Graf 17: Rozdělení slumů a domácností mimo slum podle jejich rozlohy v rámci jednotlivých měst

Zdroj: UN Habitat (2008)

Graf 17 znázorňuje počet chudého obyvatelstva (slumové domácnosti) a jeho rozložení podle obývaného území ve městech. Vysoký podíl chudých je především ve městech západní a východní Afriky. Jak již bylo zmíněno v předchozí kapitole, obyvatelé slumů jsou velmi nesourodou skupinou a často se mezi nimi vyskytují i obyvatelé s vyšším ekonomickým

statusem. Jev je nejpatrnější ve východní a severní Africe. Naopak v západní a jižní Africe dochází k výraznější segregaci mezi chudými a bohatými vrstvami obyvatel.

Z období kolonialismu většina zemí zdělila silně centralizované řízení státu s minimálními investicemi do místního rozvoje. UN-Habitat (2008b) uvádí, že rychlé rozšiřování slumů je výsledek soustavného politického selhání. Během 60. let minulého století byly demolice neformálně osídlených částí měst hlavní strategií vypořádávání se s touto problematikou. Již začátkem 80. let se jasně ukázalo, že tato politika šíření slumů neřeší, naopak slumy začaly přibývat větší rychlostí, což vyústilo v laissez faire přístup, který sice upustil od systematického boření slumů, ale nepřispěl k zlepšování životních podmínek. Rozbujelá svévolná urbanizace tak postupně nabírala obrovských rozměrů.

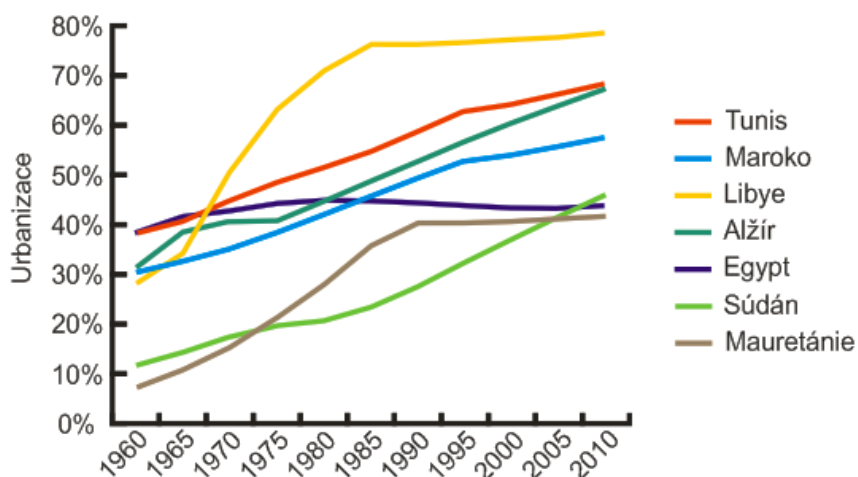
5.1 Města severní Afriky⁵

Podle dat UNDP (2007) severní Afriku obývá přes 200 milionů obyvatel, z toho 77 milionů připadá na nejlidnatější Egypt. Naopak země s nejnižším počtem obyvatel je Mauritánie s 3,3 miliony. Více než polovina obyvatel žije ve městech. Největší koncentrace městského obyvatelstva je historicky na pobřeží Středozemního moře (49 %) a v údolí řeky Nil (40 %).

V roce 1960 byla urbanizace pouze 30 %. Migrace z venkova do měst a vysoký přirozený přírůstek však během posledních padesáti let způsobily rychlý růst měst (viz Graf 18, Příloha 3). Do roku 2030 by města regionu měla být početnější o dalších 80 milionů. S vysokým přirozeným přírůstkem také souvisí relativně mladý věk populace. Průměrný věk je 23,5 roku (vyšší než v ostatních částech Afriky), jedna třetina populace je mladší 15 let (viz Graf 19, Tabulka 2). V následujících letech bude potřeba vytvořit podmínky pro vzdělání a pracovní příležitosti pro 66 milionů mladých lidí (Radwan 2005).

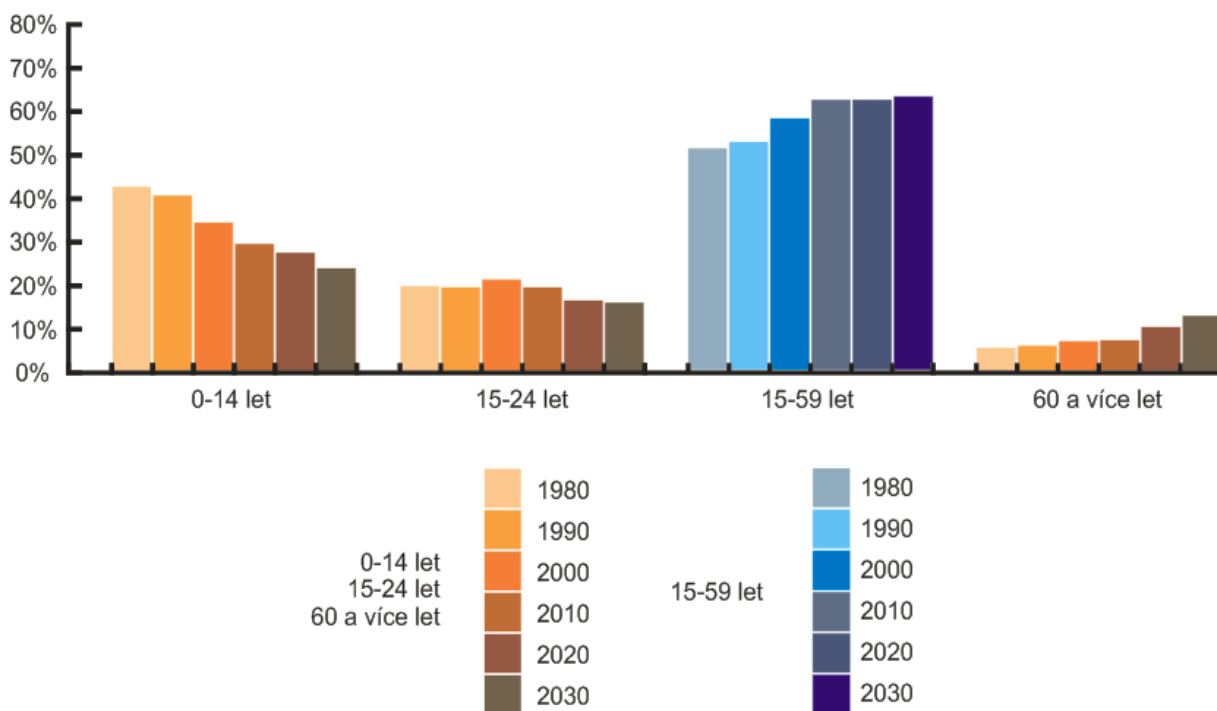
⁵ Pro účely této práce jsou do regionu severní Afrika řazeny státy Egypt, Súdán, Libye, Alžírsko, Tunisko, Maroko a Mauritánie.

Graf 18: Míra urbanizace podle států

Zdroj: UN Habitat (2008)

Graf 19: Procenta městské populace podle věku v severní Africe 1980-2030

Zdroj: UN Habitat (2008)

Tabulka 2: Populace v severní Africe

Stát	Počet obyvatel 2008	Urbanizace 2000 (%)	Roční populační přírůstek 2005-2010		Věkový medián	Pod 15 let (%)	Městská populace ve slumech 2001 (%)
			celkem	města			
Alžírsko	34138500	64,9	1,51	2,48	26,0	26,3	11,8
Egypt	76193500	42,7	1,76	1,83	24,5	31,8	39,9
Libye	6224000	77,4	1,97	2,19	23,6	33,2	35,2
Mauritánie	3163000	40,9	2,53	3,04	17,2	45,3	94,3
Maroko	31438000	55,9	1,20	1,84	24,7	30,5	32,7
Súdán	39065000	43,0	2,22	4,29	18,9	41,1	86,0
Tunisko	10384500	66,3	1,08	1,66	28,8	23,2	3,7

Zdroj: UNDP (2007)

Severní Afrika čelí vysoké nezaměstnanosti, která stále narůstá, hlavním důvodem je nárůst populace v produktivním věku. Pouze dvě ženy z deseti a tři muži z deseti v produktivním věku jsou (formálně) zaměstnáni. Míra nezaměstnanosti ve městech je mnohdy vyšší než národní průměr, například Tunis vykazuje nezaměstnanost 39 % ku 15% nezaměstnanosti Tuniska. V Maroku vzrostla nezaměstnanost ve městech mezi roky 1982 a 2001 o 7 %, kdežto na venkově poklesla o 6 %. Tento růst ukazuje neschopnost ekonomik vytvářet pracovní příležitosti především pro mladé lidi, kteří nově vstupují na trh práce. V Egyptě bylo v roce 2006 zaměstnáno pouze 16 % žen a 32 % mužů mezi věkem 15 až 24 let (UN-Habitat 2008b).

Tyto podmínky nahrávají vzniku rozsáhlého neformálního sektoru, zejména pro ženy živící se prodejem potravin a domácím podnikáním. Podle UNDP (2007) v Mauritánii pracuje v neformálním sektoru ekonomiky 70 % obyvatel měst, v Egyptě do tohoto sektoru spadá 50 % obyvatel. Kvůli nedostatku pracovních příležitostí mnoho mladých lidí migruje (často nelegálně) za prací do západní Evropy a států Perského zálivu, kde je poptávka po nekvalifikované pracovní síle. Region severní Afriky je tradičně i tranzitní region pro migranty ze Subsaharské Afriky.

Městská chudoba

Ve státech severní Afriky žije podle existujících odhadů pod hranicí chudoby (1\$/den PPP) pouze 1,5 % obyvatel. Výjimku tvoří Súdán a Mauritánie, kde je hodnota srovnatelná se státy Subsaharské Afriky kolem 40 %. Za posledních deset let se ve většině států severní

Afriky podařilo dosáhnout pokroku při boji s chudobou. UN-Habitat (2008b) však upozorňuje, že nedávný růst cen potravin uvrhl pod tuto hranici opět větší počet lidí.

S rychlou urbanizací souvisí nárůst cen pozemků a následné rozrůstání chudinských čtvrtí. 62 % obyvatel regionu Káhiry (Greater Cairo) žije v 81 neoficiálních osadách rozkládajících se většinou na nelegálně zabrané zemědělské půdě nebo v poušti. Za posledních 25 let tak bylo v Egyptě „ztraceno“ více než 400 tisíc hektarů zemědělské půdy (Radwan 2005) – viz Kapitola 5.6). V roce 2001 žilo ve slumech severní Afriky 37 % městské populace. S výjimkou Tuniska a Egypta toto číslo stále stoupá (viz Tabulka 3, Příloha 2, Příloha 4). V Súdánu vzrostl počet z necelých šesti milionů na deset, dva miliony jsou přičítány uprchlíkům před občanskou válkou na jihu země. V Mauritánii se populace slumů téměř zdvojnásobila, 79 % slumů zde přitom připadá na hlavní město Noukchott.

Tabulka 3: Změna počtu obyvatel žijících ve slumu

Stát	Populace ve slumech		Změna %	Městská populace ve slumech (%)	
	1990	2001		1990	2001
Alžírsko	1507570	2100520	39,3	11,8	11,8
Egypt	14086900	11761700	-16,5	57,5	39,9
Libye	1241660	1674060	34,8	35,2	35,2
Mauritánie	826658	1530780	85,2	94,3	94,3
Maroko	4456960	5579170	25,2	37,4	32,7
Sudán	5707580	10106900	77,1	86	86
Tunisko	426340	234173	44,9	9	3,7

Zdroj: UN-Habitat (2003)

Přesto se slumy severní Afriky výrazně odlišují od ostatních částí Afriky. Podle kritérií UN-Habitat (2008b) trpí 34,5 % egyptských měst pouze jednou ze čtyř kategorií deprivací⁶. Výjimku opět tvoří Súdán, v 90 % Chartúmu obývá chudinské čtvrti s dvěma až třemi deprivacemi, pouze 18 % je napojeno na kanalizaci.

V Egyptě uspěl národní plán pro vylepšování slumů zaměřený na zvýšení kvality života a dostupnosti základních služeb. Vláda utratila na tyto programy přes čtyři miliardy egyptských

⁶ UN-HABITAT (2008) rozlišuje slumy do čtyř kategorií podle výskytu deprivací: nedostatek pitné vody, chybějící kanalizace, krátká životnost bydlení a nedostatek životního prostoru.

liber. Většina projektů byla realizována nevládními organizacemi za spolupráce místních občanů. Samospráva regionu Káhira připravila plány pro přestavbu 81 chudinských osad. Tímto způsobem klesl počet obyvatelů ve slumech o 2,5 milionu. V Káhiře byla tato hodnota snížena z 38 % na 14 %. V Tunisku byla za tímto účelem vytvořena Agentura pro městský rozvoj a renovaci, která ve spolupráci s místními úřady vynaložila 70 % výdajů na tvorbu infrastruktury a 30 % na podporu malého podnikání. Populaci slumů se tak podařilo zmenšit na polovinu (viz Tabulka 4).

Zákony o vlastnictví půdy jsou jako v jiných arabských zemích odvozeny od tradičního islámského práva. Za kolonizační éry docházelo k privatizaci státem vlastněné zemědělské půdy, ale zákony upravující vlastnická práva se nezměnily. Po skončení kolonizace nedocházelo k soukromě financované výstavbě nových obydlí kvůli přísné ochraně nájemníků. Zákonná ochrana obydlí položila základ regularizaci neformálních obydlí a zajistila náhrady majitelům, i když jejich vlastnická práva nebyla oficiálně registrovaná. Proto existují různé stupně zajištění neformálních obydlí. Porušování stavebních zákonů nemá všeobecně vliv na vlastnická práva (Bayat 2000).

Služby a životní prostředí

Ve všech zemích severní Afriky došlo k výraznému zlepšení v přístupu k pitné vodě a kanalizaci, výjimku opět tvoří Súdán, kde z 85 % došlo k poklesu na 78 %. V Káhiře statistiky uvádí 98 % napojení na vodovod, což ovšem neplatí úplně zcela v chudinských čtvrtích (Tag-Eldeen 2003). Zatímco vodovody jsou ve městech už běžné, větší nedostatky jsou zaznamenány u kanalizace (viz Tabulka 4)

Tabulka 4: Přístup k pitné vodě a kanalizaci (%)

Stát	Přístup k pitné vodě			Připojení na vodovod			Přístup ke kanalizaci			Připojení na kanalizaci		
	celkem	město	venkov	celkem	město	venkov	celkem	město	venkov	celkem	město	venkov
Alžírsko	85	88	80	74	85	58	92	99	82	68	84	45
Egypt	98	99	97	85	99	74	70	86	58	36	68	13
Libye	71	72	68	54	54	55	97	97	96	54	54	55
Mauritánie	53	59	44	25	32	13	34	49	8	5	7	2
Maroko	81	99	56	57	86	17	73	88	52	42	70	4
Súdán	70	78	64	26	46	13	34	50	24	0	1	0
Tunisko	93	99	82	74	94	38	85	96	65	49	75	4

Zdroj: WDI (2008)

Převážně aridní klima severní Afrika způsobuje nedostatečné zásoby vody ve městech. S populačním růstem, zemědělstvím a vzrůstajícím bohatstvím roste i tlak na vodní zdroje. Kvůli nadměrnému využívání Nil téměř vysychá před dosažením Středozemního moře. 84 % spotřeby vody připadá na zemědělství. Výrazné nedostatky jsou v opětovném zpracování odpadních vod, které by bylo možné využít právě v zemědělství (Conway 1996). Rozvoj vodovodní struktury má také za následek zvýšenou spotřebu vody.

Mezi další problémy patří také tvorba velkého množství odpadu. 19 % domácností ve slumech Káhiry vyhazuje odpad na volná prostranství, v Alexandrii 11 %, chybí centrální svoz. Jeden obyvatel Káhiry vyprodukuje v průměru za rok 237 kilogramů odpadu (WDI 2008).

Městská vláda

V severní Africe je politika správy měst značně centralizovaná. K rozhodování dochází na úrovni ministerstev, např. v Egyptě má otázku rozvoje měst na starosti ministerstvo pro plánování společně s ministerstvem pro bydlení a rozvoj, v rámci kterého Organizace pro fyzické plánování (Organization for Physical Planning) připravuje územní plán. Místní úřady pak pouze doladují detaily, připravují půdu pro nové projekty a odpovídají za přestěhování obyvatel ze slumů, které nemohou být přestavěny (Bayat 2000). Přestože v Egyptě existuje zákon o místní samosprávě již z roku 1979, rozhodovací pravomoc nebyla nikdy zcela převedena. UN-Habitat (2008b) uvádí, že dostává pouze 10 % z celkových veřejných výdajů (viz Rámeček 3).

Rámeček 3: Samospráva regionu Káhira (Greater Cairo)

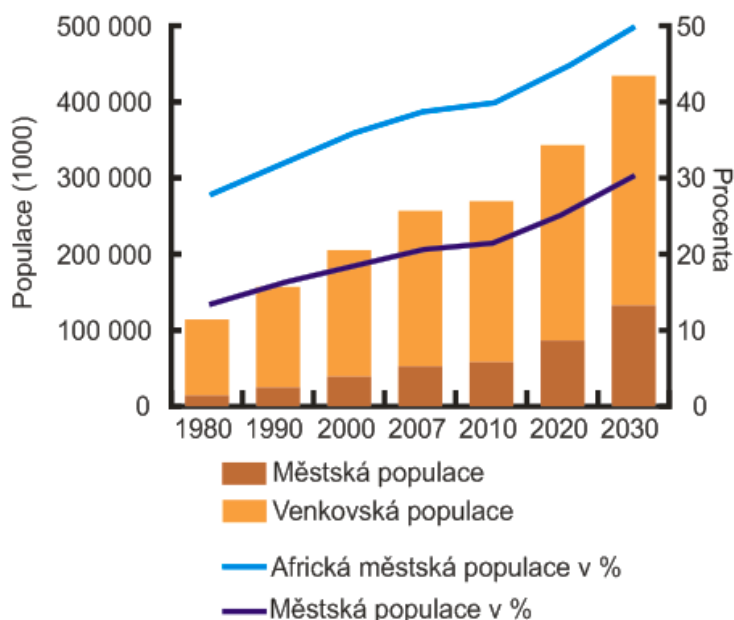
V dubnu 2008 byl region Káhiry obývaný 17,6 miliony lidí rozčleněn do pěti samosprávných celků: Východní břeh Nilu 6,6 mil, Helwan 1,7 mil (jih), Qaliubiya 3,5 mil (severovýchod), Giza 3,15 mil (západní břeh Nilu), 6. říjen (severozápad) 2,6 mil. Nové samosprávné jednotky dostaly oficiálně více pravomocí od ministerstva pro bydlení a rozvoj. Region byl tak rozdělen na menší, stejnorodější jednotky, na druhou stranu rozčlenění snižuje možnost spolupráce a koordinace při dodávce služeb.

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

5.2 Města západní a střední Afriky⁷

Západní a střední Afrika se rozkládá přibližně na jedné třetině kontinentu. Žije zde 388 milionů obyvatel, největší podíl připadá na Nigérii, jejíž populace čítá 151 milionů. Region západní a střední Afriky je po východní Africe druhou nejrychleji se urbanizující oblastí Afriky. Na města připadá 161 milionů obyvatel (42 %). UNDP (2007) předpovídá, že v západní Africe bude žít polovina obyvatel ve městech již před rokem 2020, střední Afrika by tohoto stavu měla dosáhnout do pěti let poté. V roce 2030 by urbanizace měla být už 55%, tedy 358 mil (viz Graf 20, Příloha 3). V roce 2005 bylo v regionu 21 měst nad milion obyvatel, šest se jich nachází Nigérii a tři v demokratické republice Kongo. Do roku 2010 by se měl počet navýšit na 25 (viz Příloha 1).

Graf 20: Procenta městské populace v západní a ve střední Africe 1980-2030

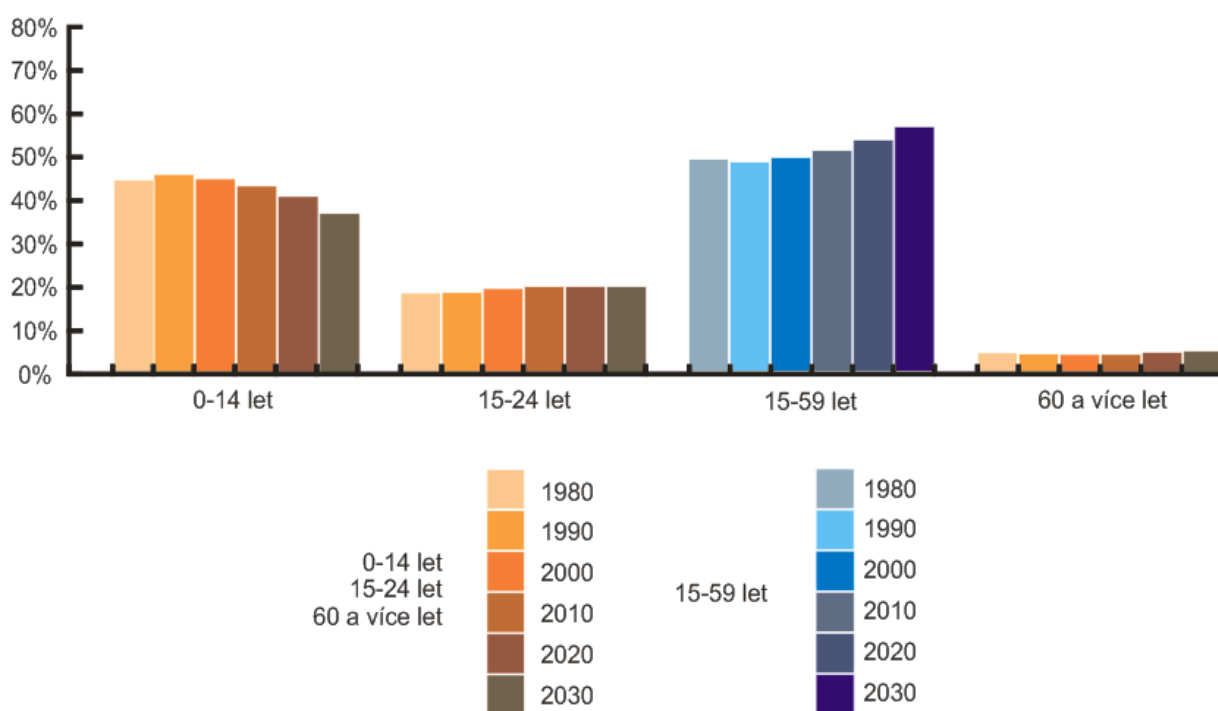
Zdroj: UNDP, World Urbanization Prospects, 2007 Revision

V 90. letech minulého století připadalo 40 % urbanizace na migrace z venkova do měst a 60 % na přirozený přírůstek, od té doby se poměr stále více přiklání ve prospěch přirozeného přírůstku. Tyto demografické tendence stále více umocňují nerovnoměrné osídlení oblasti a

⁷ Do tohoto regionu jsou řazeny státy Benin, Burkina Faso, Cape Verde, Camerun, Středoafriická republika, Čad, Kongo, Côte d'Ivoire, Demokratická republika Kongo, Rovnicková Guinea, Gabon, Gambie, Ghana, Guinea, Guinea-Bissau, Libérie,

distribuci socioekonomického rozvoje. Největší hustota zalidnění je v centrech na pobřeží a jihu oblasti (kolem 124 obyv./km²). Přestože se míra porodnosti snižuje od 70. let minulého století, stále patří mezi nejvyšší na světě 5,5 (světový průměr 2,58). 60 % populace je mladší 30 let (viz Graf 21). Populace Nigérie tvoří téměř 40 % oblasti (ibid).

Graf 21: Procenta městské populace podle věku v západní a ve střední Africe 1980-2030

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Největším městem západní a střední Afriky je Lagos. Přestože se rozkládá na méně než 1 % rozlohy Nigérie, žije zde 6,5 celkové populace a 13,5 % obyvatel měst. Na Lagos připadá 70 % průmyslu země. Agbola (2007) popisuje Lagos jako typickou ukázkou města s nekontrolovaným živelným růstem populace s minimálním růstem odpovídající infrastruktury, bydlení, služeb a pracovních příležitostí. Lagos patří mezi nejrychleji rostoucí aglomerace světa. V roce 1950 nebyl mezi třiceti největšími městy světa, v roce 2000 dosáhl 26. místa a do roku 2025 by se měl s populací 16 milionů vyšplhat na 12. příčku (UNDP 2007).

UN-Habitat (2005) uvádí, že důsledkem ohromující rychlosti urbanizace je především tvorba neplánovaných a náhodných seskupení slumů. Tento nepříznivý vývoj je umocňován zhoršováním makroekonomických podmínek a globálními změnami životního prostředí. Růst měst a jejich chudoby převyšuje kapacity místních vlád se s problémem vypořádat. Více než

50 % obyvatel měst spadá pod hranici chudoby. Jako největší překážka rozvoje je uváděna všudypřítomná korupce.

Rámeček 4: Migrace z měst na venkov

Potts (2009) upozorňuje, že s poklesem pracovních příležitostí, růstem životních nákladů a snižováním životní úrovně ve městech vzrůstá na významu návratná migrace z měst na venkov. Strategie návratu na venkov v případě ztráty zaměstnání je pozorována především v Côte d'Ivoire, Togu a Nigeru, kde jsou venkovské výdělků v průměru nižší, ale strava a bydlení téměř nevyžadují žádné náklady. Některé rodiny v Kamerunu, Beninu a Nigeru se snaží rozrůznit zdroje příjmů a snížit životní náklady odesláním žen a dětí na venkov, zatímco muži zůstávají pracovat ve městech. V Kamerunu a Côte d'Ivoire se také zvyšuje procento dětí odesílaných na výchovu a vzdělání do vesnických škol. Abidjan tak ročně ztrácí více než 12 tisíc obyvatel. V důsledku ekonomické krize narůstá na významu také cirkulární migrace, hlavně pro mladé lidi hledající zaměstnání. Zatímco v minulosti se návratná migrace týkala hlavně starých obyvatel, v současnosti převažují hlavně mladí. V Kamerunu je 75 % osob mezi 15 a 45 rokem života, v Côte d'Ivoire je stejné procento mladší 30 let.

Zdroj: Potts (2009)

Ačkoli jsou města západní a střední Afriky základními centry inovací a ekonomického růstu, netvoří dostatečný počet pracovních příležitostí pro vzrůstající počet obyvatel (viz Rámeček 4). I v této oblasti hraje výraznou roli neoficiální sektor. Výzkumy z Ghany a Nigérie ukazují, že příjmy a produktivita neformální ekonomiky jsou přinejmenším stejně vysoké jako u oficiálního sektoru a významnou měrou přispívají k rozvoji ekonomiky měst (Maloney 2003). Nepotvrzuje se zde obvyklý předpoklad, že se bude postupně zmenšovat podíl neformálního sektoru ve prospěch formálního.

Městská chudoba

Podle UNDP (2007) více než polovina obyvatel měst západní a střední Afriky žije pod hranicí chudoby. Chudoba se tak postupně přesouvá z venkova do měst. Růst nerovností způsobuje roztržštění měst na bohaté a chudinské čtvrti, jednotlivé oblasti jsou od sebe více a více separovány. Bohaté čtvrti vykazují výraznou autonomii na zbytku měst, obyvatelé těchto oblastí se dobrovolně segregují, žijí za vysokými zdmi za nepřetržitého hlídání strážci. Výrazné segregace je nejvýraznější především ve velkých městech, jako jsou Lagos, Kano (Nigérie), Accra, Kumasi (Ghana), Freetown (Libérie) a Monrovia (Sierra Leone), monitorována je však i v menších městech (UN-Habitat 2005).

K rychlému a nekontrolovanému růstu slumů dochází především v centru nebo na okrajích měst. UN-Habitat (2008b) popisuje horší životní podmínky ve slumech západní a střední Afriky oproti slumům ostatních oblastí Afriky. Do 4. kategorie slumů řadí 96 %

chudinských čtvrtí Nigeru a Siery Leone, 93 % v Guinee Bissau a Mali, 84 % v Beninu a 81 % v Togu. Nejlépe je hodnocena Libérie, kde do poslední kategorie spadá 56 % slumů.

V regionu západní a střední Afriky je na bydlení věnováno jen velmi malé procento veřejných výdajů. V Nigérii byl roku 2002 zaveden program Národní bytová politika k povzbuzení systému pro financování bydlení, přes který byl umožněn přístup k hypotékám z Národního fondu pro bydlení. Systém však výrazně zvýhodňoval bohatší vrstvy obyvatel (ibid).

Průměrný roční nárůst obyvatelstva ve slumech v Subsaharské Africe je 4,48 % (v Africe celkem 4, 53 %) – viz Příloha 2. Nigérie patří k zemím vůbec s nejvyšším přírůstkem slumů za rok. V Lagosu se počet obyvatel slumů rozrůstá 2,5krát rychleji než populace Nigerie jako celek (2, 27 %), což vytváří obrovský tlak na půdu, jejíž cena rychle roste a stává se pro chudé nedosažitelnou (Agbola 2007).

Služby a životní prostředí

WHO (2002) přičítá 6 % nemocnosti regionu nedostatku pitné vody, kanalizace a špatné hygieně. V Ibadanu vede vodovod pouze k 3 % obyvatel měst, v 10 milionovém Lagosu je voda přiváděna 9 %. Nejvyšších hodnot dosahuje Abidjan 71 % a Accra 52 %. Ve většině měst studny sdílí několik tisíc obyvatel (viz Rámeček 5).

Rámeček 5: Slumy v Accře

Maxwell (1999, s. 24) popisuje chudinské čtvrti v ghanské Accře, kde lidé využívají pouze dešťovou vodu nebo kupují vodu balenou. Obyvatelé slumů jsou závislí na veřejných toaletách, za které musí v přepočtu platit 1 US cent a především čekat v dlouhých frontách. Průměrná čekací doba je 5 minut, ale v nejhustěji obydlených oblastech se čeká až 20 minut. Průzkum ukázal, že kvůli poplatkům, čekacím dobám a nehygienickým podmínkám někteří lidé využívají veřejná prostranství.

Zdroj: Maxwell (1999)

Region trpí mnoha problémy spojenými s životním prostředím. Mezi nejzávažnější patří větrná eroze, odlesňování, záplavy, snížená úrodnost půdy, požáry, ropné úniky, hromadění odpadu a znečištění vzduchu.

Městská vláda

Ve většině zemí zůstává moc v rukou centrálních vlád, což dokládá například přísná kontrola rozpočtů místních vlád. Průzkum veřejného mínění prováděný odborníky UN-Habitat (2008b) ukazuje, že většina obyvatel nemá důvěru v místní vlády (Lomé 68 %,

Cotonou 58 %, Bamako 56 %, Niamey 54 %, Abidjan 42 %). Výsledky ve slumech a v oblastech mimo ně se prakticky nelišily.

5.3 Města východní Afriky⁸

Východní Afrika je nejrychleji urbanizující se region v Africe, městská populace by se měla v následujících 17 letech zdvojnásobit (viz Graf 15, Příloha 4). Příčinou je především nízký stav urbanizace 20,5 % (52,5 mil.), což je nejméně z celého kontinentu, a vysoký růst populace. Od roku 1950 do roku 2007 vzrostla celková populace regionu téměř 5krát, z 50,5 na 247 milionů. UNDP (2007) předpovídá nárůst na 268 milionů do roku 2010 a 422 do roku 2030.

V minulosti měla největší podíl na urbanizaci migrace z venkova do měst, v současnosti však převažuje přirozený přírůstek a pohlcování venkovských oblastí rozrůstajícími se městy. V některých státech hrají významnou roli také návraty po katastrofách. Nejvyšší nárůst urbanizace je zaznamenán ve Rwandě (9,2 %), Burundi (6,1 %) a Eritreji (5,9 %). Populace měst těchto tří států se zdvojnásobí do 10 let. Vysoké tempo růstu je výrazně ovlivněno návratem obyvatel do měst po období nestability (UN-Habitat 2005).

Všechny státy východní Afriky s výjimkou Tanzanie (4,51 %) mají plodnost vyšší než je africký průměr, který činí 4,71 %. Poměrně vysoká je i míra kojenecké úmrtnosti (viz Tabulka 5). Značný přirozený přírůstek má za následek mladou strukturu obyvatelstva, kdy téměř 70 % obyvatel je mladší 25 let (viz Graf 22).

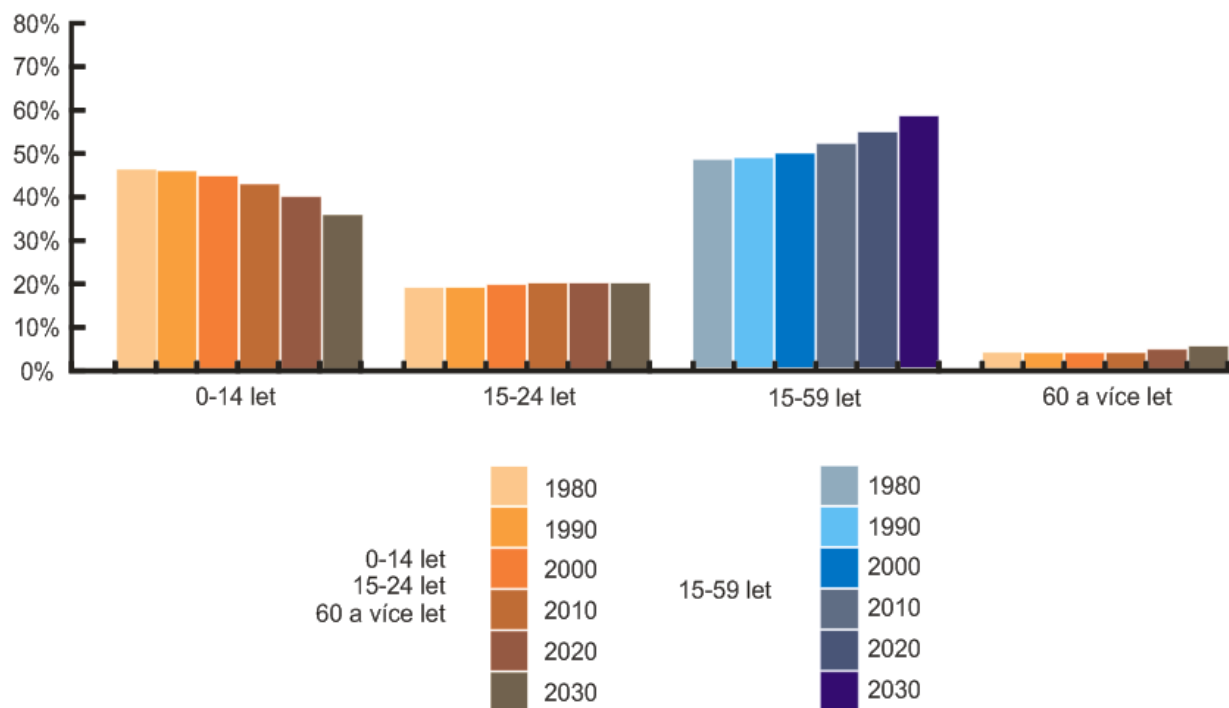
⁸ Do regionu Východní Afrika jsou řazeny státy Burundi, Komory, Eritrea, Etiopie, Keňa, Madagaskar, Mauricius, Réunion, Rwanda, Seychely, Somálsko, Uganda a Tanzánie.

Tabulka 5: Demografické ukazatele

Stát	Porodnost	Úmrtnost pod 5 let muži/ženy	Kojenecká úmrtnost ‰	Naděje dožití
Burundi	6,81	185/162	100	44,3/46,3
Eritrea	5,1	84/78	58	53,8/57,3
Etiopie	5,47	164/149	92	47,5/49,3
Keňa	4,97	115/99	64	50,5/48,7
Rwanda	5,25	204/178	113	43,3/46,6
Somálsko	6,09	192/182	44	47,3/49,8
Tanzanie	4,51	169/153	104	46,1/46,6
Uganda	7,11	135/121	77	50,7/52,3
Východní Afrika	5,28	153/138	87	46,8/47,4
Afrika	4,71	155/143	89	49,1/50,4

Zdroj: UNDP (2007)

Graf 22: Procenta městské populace podle věku ve východní Africe

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Výrazný podíl městské populace se sdružuje v hlavních městech, např. Addis Ababa (22,5 %) je 10krát větší než druhé město Dire Dawa a Nairobi (38 %) je téměř 4krát větší než Mombasa (ibid). 66 % populace regionu nicméně žije ve městech do 500 tisíc obyvatel.

Městská chudoba

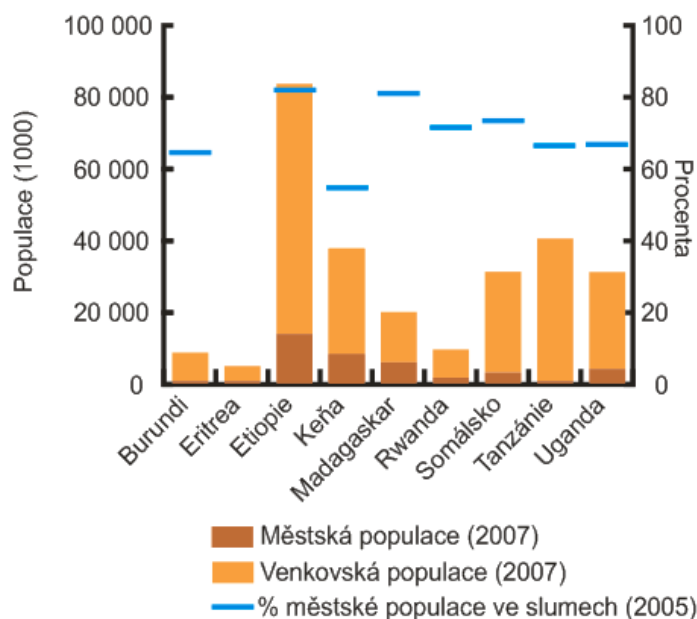
Nadměrná urbanizace není poháněna ekonomickým růstem, což má za následek vzrůst městské chudoby a tvorbu rozsáhlých slumů (viz Graf 23). UN-Habitat (2008b) uvádí, že v Addis Ababě spadá do slumů 69 % obyvatel měst, v Dar es Salaamu 65 %, v Kigali 52 % a v Kampale 49 %. Pro Nairobi je uváděna hodnota 38,5 %, avšak hustota zalidnění místních chudinských čtvrtí patří mezi nejvyšší v Africe (viz Rámeček 6). Většina obyvatel regionu žijících pod hranicí chudoby se nachází ve venkovských oblastech, avšak v Keni a Etiopii dochází k postupnému vyrovnávání. Předpokládá se, že polovina chudých východní Afriky by měla žít ve městech do roku 2030 (ibid).

Rámeček 6: Slum Kibera

Kibera patří mezi největší slumy světa se nachází na okraji keňského hlavního města Nairobi. Hustota zalidnění je zde 3000 obyvatel na hektar. Rozblácená zem je pokryta vrstvou odpadků, lidé žijí v chatrčích ze zrezivělého plechu bez přívodu elektriny a vody. Místní muži se v průměru dožívají 47 a ženy 50 let. Kojenecká úmrtnost je 151 ‰ (třikrát vyšší než ve zbytku města). Téměř každý pátý člověk je HIV pozitivní.

Zdroj: CARE 2006

Graf 23: Rozsah slumů ve východní Africe

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

V souvislosti s rychlou urbanizací je vytvářen i velký tlak na půdu. Většina obyvatel východní Afriky zatím stále žije na venkově, kde je základní podmínkou pro přežití dostatek úrodné půdy. Neblahým důsledkem rychlého populačního růstu je i snižování úrodnosti a degradace. Nedostatek půdy začíná být důvodem konfliktů v Burundi, Rwandě a Keni. Násilí

po volbách 2008 v Keni vyvolané kvůli výsledkům voleb se rychle přeměnilo v kmenový boj o půdu (UN-Habitat 2008b).

Pozemková správa (land administration) se řídí pravidly vytvořenými za koloniální nadvlády, které jsou již nevyhovující a dále umocňují rozšiřování slumů. UN-Habitat (2005) přičítá rozrůstající se neformální osídlení selhání oficiálního systému, zastaralé, drahé a zdoluhavé administrativě a nedostatku politické vůle problémy řešit (viz Rámeček 7).

Rámeček 7: Držba půdy v Tanzanii

Držba půdy v Tanzanii je upravována zákonem z roku 1923, podle něhož každý občan Tanzanie má nárok na vlastnictví půdy. Oficiální přístup k půdě je umožněn pomocí osídlovacího práva. Neadekvátnost systému ukazuje fakt, že tímto způsobem je zapsáno pouze 10 % žádostí o vlastnictví půdy. Většinou dochází k okupacím bez povolení, obyvatelé pozemků si pak nárokují právo na vlastnictví podle délky pobytu na zabraném území. Často také dochází k obsazení půdy místním vládcem, který pak půdu dále neoficiálně rozprodává dalším zájemcům. Ačkoliv vláda prohlašuje, že jejich politika je zaměřená na chudé vrstvy obyvatel, kvůli všudypřítomné korupci mají chudí z této politiky minimální prospěch.

Zdroj: Rakodi (2002)

Služby a životní prostředí

Statistiky ukazují, že do více než dvou třetin městských domácností východní Afriky je voda přiváděna potrubím. Odborníci UN-Habitat (2005) však varují, že velká část vodovodů je v nefunkčním stavu. Centrální systém kanalizace existuje pouze v Nairobi. Addis Ababa, Kigali, Dar es Salaam a Kampala využívají hlavně usazovací nádrže, které nejsou se vzrůstající hustotou zalidnění měst dlouhodobě udržitelné (viz Tabulka 6).

Tabulka 6: Přístup k pitné vodě a kanalizaci (%)

Město	Pitná voda	Kanalizace
Addis Ababa	99,9	2
Nairobi	91,6	66,5
Kigali	65,5	7,8
Dar es Salaam	68,5	10
Kampala	14,6	11,6

Zdroj: WDI (2008)

Většina oblastí regionu je výrazně omezena nedostatky v dopravní síti. Závažnou chybou je nízká kapacita hromadné dopravy. V Keni, Tanzanii a Ugandě tuto funkci částečně plní 14místná taxi (matatus – v Keni, dala-dala v Tanzanii) proslulá vysokou nehodovostí a znečišťováním ovzduší (Rakodi 2002). Zvyšující se počet osobních automobilů přispívá k tvorbě velkých dopravních zácep (viz Rámeček 8).

Rámeček 8: Doprava v Nairobi

Pro mnohé obyvatele Nairobi začíná pracovní den již mezi 4 a 5 hodinou ranní, protože přeprava na vzdálenost 10 km v průměru trvá dvě hodiny. S přibývajícím hustotou zalidnění lidé musí vstávat dřív a dřív, aby se dostali včas do práce. V 5:30 je ve městě doprava plynulá, kolem 6 už začíná váznout a v 9 hodin celé město stojí v dopravní zácpě. Odborníci odhadují, že dopravní zácpy připravují Nairobi o 15 milionů keňských šilinků (US \$1 = 70 KSh)

Zdroj: Mitullah (2003)

Města východní Afriky se potýkají s velkou produkcí odpadu, který se často hromadí na veřejných prostranstvích a má výrazný negativní dopad na životní prostředí. V Nairobi úřady zajišťují sběr pouze 6 % odpadu, kdežto v Addis Ababě 45 %. Soukromé výdaje na odvoz odpadu jsou v Nairobi oproti etiopské metropoli dvojnásobné. Zhoršuje se i kvalita ovzduší. Hlavní příčinou je používání nekvalitních fosilních paliv v dopravě, při výrobě elektrické energie, v průmyslu i domácnostech (Satterthwaite 2003a).

Zhoršující se výkyvy počasí ohrožují region záplavami, suchem a cyklony. Města na pobřeží se potýkají se vzestupem hladiny Indického oceánu. Dlouhotrvající období sucha a zvýšená spotřeba vody způsobují v oblasti rozsáhlé hladomory, které často vyústí v migraci do měst (Douglas 2008).

Městská vláda

Všeobecně špatná pověst městských vlád je způsobena především nedostatkem místních autorit, vysokou mírou korupce a zneužíváním veřejných fondů. Efektivitě nepřispívá ani nepřiměřený dohled centrálních vlád s nízkou decentralizací, nezkušené politici i instituce. Chybí peníze na školení odborníků (UN-Habitat 2008b).

Mitullah (2003) upozorňuje, že od vzniku nezávislosti téměř chybí ucelené národní plány rozvoje nebo není dokončena jejich implementace. V Nairobi vzniklo pět samostatných plánů (1892 Nairobi Plan, 1948 Nairobi Master Plan, 1973 Nairobi Metropolitan Growth Strategy a 1993 Nairobi City Convention) bez zasazení do keňského celonárodního kontextu a s minimálním uvedením do praxe. Například před 30 lety byl naprojektován městský obchvat, který však nezohledňoval místní topografii a nestabilitu podloží. Měl být veden napříč hlubokým říčním údolím, což by stavbu výrazně prodražovalo kvůli dlouhým mostům. Plán ani dostatečně nepočítal s předpovídaným nárůstem populace. K realizaci projektu zatím nedošlo, pokud by byl uskutečněn, vedl by obchvat uprostřed osídlené oblasti (ibid).

Region východní Afriky byl v posledních desetiletích svědkem mnoha občanských konfliktů (Burundi, Eritrea, Rwanda, Somálsko, sever Ugandy). Místní vlády byly v době konfliktů i po nich výrazně oslabeny, moc se koncentruje do rukou místních elit nebo vojenských vůdců (UN-Habitat 2005).

5.4 Města jižní Afriky⁹

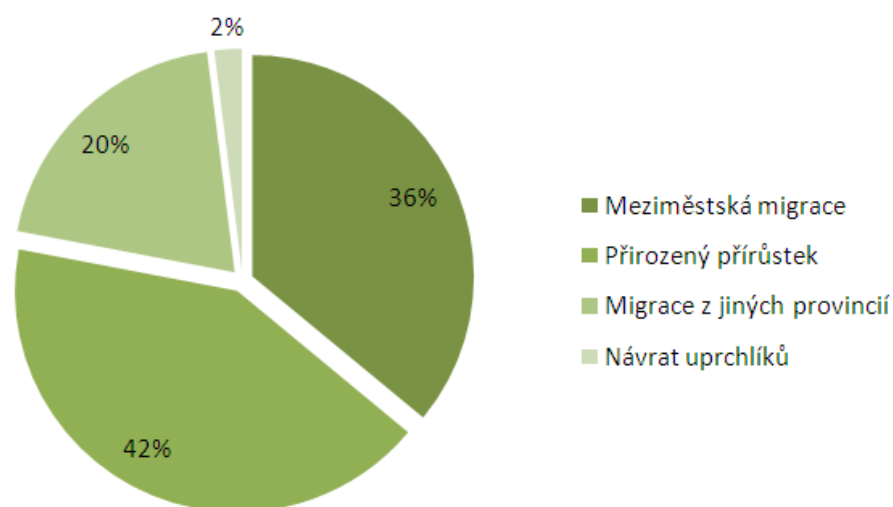
V regionu jižní Afriky je zaznamenáván postupný pokles tempa růstu urbanizace. Mezi roky 1990 a 2005 byl průměrný přírůstek městské populace 4,1 %. UNDP (2007) odhaduje, že do roku 2010 klesne růst urbanizace na 2,7 % za rok. V roce 2050 by tato hodnota měla být nižší než 2 % (viz Graf 16). Výjimku tvoří hlavní města malých států (Lesotho, Malawi a Svazijsko) a státy zotavující se z konfliktů (Angola, Mozambik), kde tempo růstu zůstává vysoké. Nejrychleji rostou města do půl milionu obyvatel. Tomuto trendu se vymyká pouze Luanda obývaná polovinou angolské populace.

Vysokou míru urbanizace má Angola 54 %, Jihoafrická republika (JAR) 59 %, Botswana 57 % (viz Příloha 3). Angolská urbanizace byla poháněna hledáním úkrytu před válečným konfliktem, který skončil v roce 2002. Luanda a ostatní města na pobřeží byla považována za bezpečnější než venkovské oblasti vnitrozemí. Urbanizace se také výrazně liší podle národnostního složení, sociálního postavení a pohlaví. V JAR je nejvíce urbanizovaná menšina Indů (97,5 %), následuje bílé obyvatelstvo (90 %), míšenci (87 %) a většinová černošská populace (47,5 %). Rozdíly existují i na úrovni jednotlivých měst. Kapské město je jediné město v regionu, kde nemá většinu černošská populace (31 %). Majoritu tvoří míšenci 46 % a na bílé obyvatelstvo připadá 21 % (UN-Habitat 2008b).

V současnosti má největší podíl na růstu měst přirozený přírůstek (viz Graf 24), polovina populace regionu je mladší 17 let (viz Graf 25). Velmi výraznou měrou se na urbanizaci podílí i migrace z venkova do měst. Většina pohybů je nicméně cirkulárních a lidé si většinou ponechávají venkovskou identitu. Tibaijuka (2007) uvádí, že 67 % migrace do měst v JAR je dočasných nebo cirkulárních. Po dosažení nezávislosti vzrůstá migrace žen a dětí, koloniální zákony jim zakazovaly stěhování do měst.

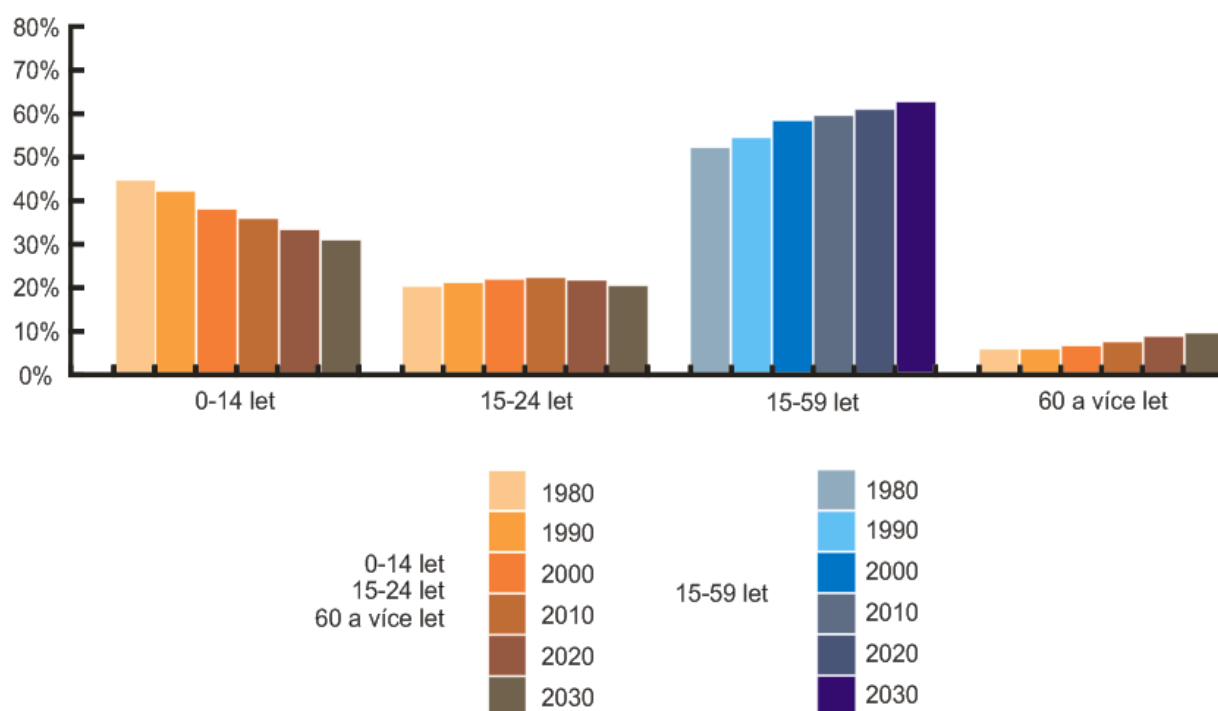
⁹ Do regionu jižní Afriky jsou řazeny státy Angola, Botswana, Lesotho, Malawi, Mozambik, Namibie, Jihoafrická republika, Svazijsko, Zambie, Zimbabwe.

Graf 24: Městský přírůstek v Luandě podle zdroje

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Graf 25: Procenta městské populace podle věku v jižní Africe

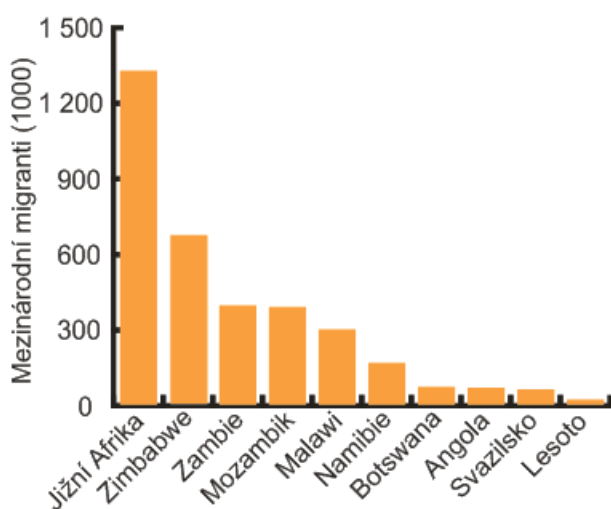

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Nezanedbatelnou roli hraje taktéž mezinárodní migrace (převažuje cirkulární migrace), především mezi státy v regionu jižní Afriky. Migrantí míří do dolů, průmyslových a obchodních center a soukromých farem regionu (Graf 26). Dochází také k feminizaci migrace (pracovnice v domácnosti, zdravotnický personál, učitelky). Hlavní cílovou stanicí pro

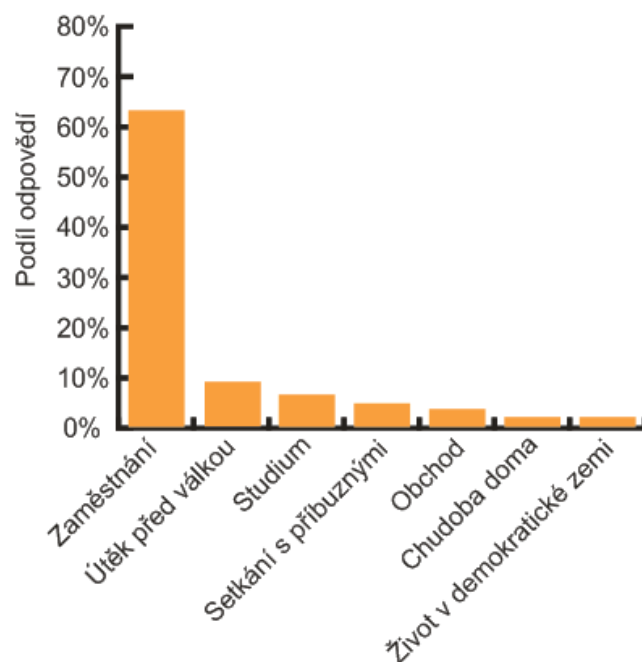
mezinárodní migraci je JAR (viz Graf 27). Většina příchozích se usazuje v největších městech země, zatímco migranti z venkova upřednostňují sídla do půl milionu obyvatel (Tibaijuka 2007). Migranti ze vzdálenějších zemí (Somálsko, Tanzanie, Demokratická republika Kongo, Nigérie, Ghana) nepřicházejí do JAR přímo, většinou předchází krátkodobé usazení v Zimbabwe, Botswaně či Namibii (Rámeček 9).

Graf 26: Odhadovaný počet mezinárodních migrantů v Jižní Africe v roce 2000

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Graf 27: Důvody migrantů pro příchod do Durban City, jižní Afrika

Rámeček 9: Protokol o volném pohybu zboží a osob

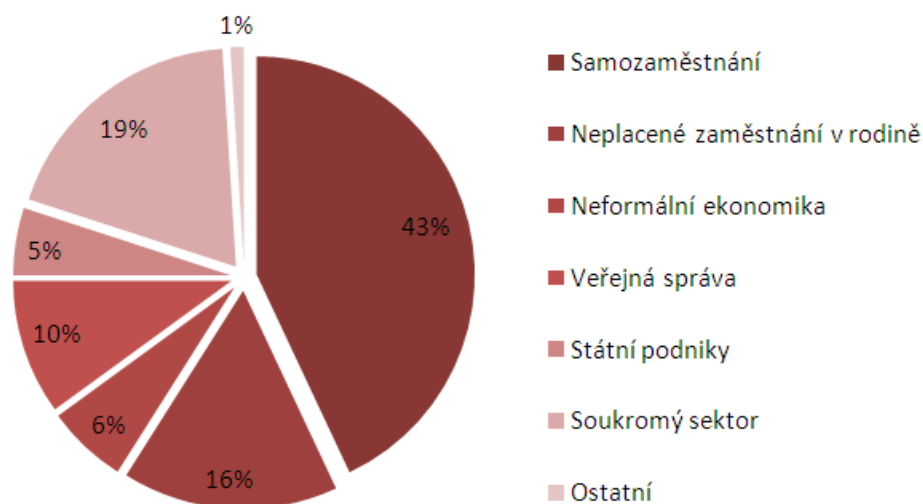
Migrace v jižní Africe způsobují mnoho konfliktů, které jsou ještě posilovány protichůdností v migrační politice jednotlivých států, kde jsou migranti často chápáni jako osoby podkopávající rozvoj země. Vysoká nezaměstnanost, chudoba, neadekvátní bydlení a vysoká míra kriminality vyvolávají především v Zimbabwe, Botswaně, Zambii a JAR protimigrační postoje. Pro sjednocení politik a zlepšení postavení migrantů byla založena Jihoafrická rozvojová společnost (SADC). SADC v roce 2005 přijala Protokol o volném pohybu zboží a osob. Mozambik zrušil bariéry proti vstupu zimbabwských obchodníků na území svého státu. Ukazuje se však, že je prozatím jedinou zemí, která bere protokol vážně. Například JAR přijala Imigrační akt zintenzivňující kontroly a následné deportace nelegálních migrantů.

Zdroj: Landau 2005

Ekonomická role velkých měst regionu narůstá a stává se významnější i v celosvětovém měřítku. Pět největších měst JAR (Kapské město, Johannesburg, Pretoria, Durban a Ekurhuleni) obývá 28 % populace, generují však 56 % HDP (68 % výnosů z dopravy a komunikací, 75 % výnosů z pojišťovnictví, nemovitostí a obchodu). Města prošla mnoha

neoliberálními reformami s orientací na globální a pro-růstovou strategii. Hlavním následkem ekonomických reforem byla ztráta pracovních příležitostí. Kvůli liberalizaci obchodu a dovozu levného textilu zaniklo v Kapském městě, Durbanu a Buffalo City na 50 tisíc pracovních míst v textilním průmyslu. Místní autority chtějí nahradit zaniklá místa vytvořením pracovních příležitostí ve službách, především v informačních a komunikačních technologiích (National Spatial Development Perspective). Většinové černošské populaci však chybí vzdělání a praxe v těchto oborech. 76 % zaměstnavatelů v Johannesburgu hlásí nedostatek kvalifikované pracovní síly, vzrůstá tak závislost na kvalifikovaných migrantech a rostou nerovnosti mezi bílým a černošským obyvatelstvem (UN-Habitat 2008b). Hlavním zdrojem příjmů pro chudé vrstvy obyvatel zůstává neformální zaměstnání v šedé ekonomice. Oficiálně zaměstnání tvoří pouze 20 % obyvatel Harare, samozaměstnanost je hlavním zdrojem příjmů v Luandě (viz Graf 28).

Graf 28: Neformální ekonomika jako dominantní zdroj obživy, Luanda

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Městská chudoba

Společenský rozvoj a zásobení základními službami se výrazně liší mezi jednotlivými městy v regionu i ve městech samotných. Oproti jihoafrickému průměru vykazují Luanda, Lusaka a Gaborone velmi nízké procento obyvatel napojených na přívod pitné vody. Akutním nedostatečným napojením na kanalizaci trpí Lusaka, Luanda a Maputo kvůli snížení výdajů do městské infrastruktury v domě ekonomického poklesu, resp. občanské války (viz Tabulka 7). Obrovské rozdíly v přístupu ke službám v jednotlivých městech by se daly přirovnat k ostrovům prosperity v moři chudoby. Bohatší čtvrť Sandton má průměrnou spotřebu vody

na osobu za den 550 litrů, kdežto sousední Alexandrie vykazuje spotřebu pouhých 50 litrů. V příměstských oblastech Luandy je voda prodávána z cisteren (1 m³ stojí až US\$17), 56 % obyvatel využívá suché záchody (Landau 2005).

Tabulka 7: Přístup ke službám (%)

Město	Bez napojení na vodovod	Bez kanalizace	Bez elektřiny
Luanda	75	90	
Gabon	56,5	60	
Lilongwe			
Maputo	4,9	79,9	47,9
Windhoek	3,1	23,1	28,1
Lusaka	74,1	81,7	55,8
Harare	7,9	9,1	18,1
Kapské město	0,4	2,7	5,8
Durban	4,9	25,6	12,9
Johannesburg	2,9	34,2	16,3
Pretoria	2,9	14	28,2
Ekurhuleni	2,9	34,2	16,3

Zdroj: WDI (2008)

Výraznou překážkou rozvoje je vysoké procento nakažených HIV/AIDS. Ve Svazijsku je infikováno 26 % ekonomicky aktivního obyvatelstva (15-49 let), v Botswaně 24 %, v Lesothu 23 % a v JAR 18 % (UN AIDS 2008). Vysoká úmrtnost způsobuje mimo jiné i problémy se zajištěním majetku, protože neformálně získaný majetek nelze dědit. Sirotkům a vdovám je majetek většinou zabaven, což má často za následek pád pod hranici chudoby (ibid).

Nedostatek zdrojů věnovaných na bydlení a chybějící ucelený městský rozvoj vyvolal obrovskou bytovou krizi v celém regionu. UN-Habitat (2005) odhaduje, že ve městech JAR chybí na tři miliony bytových jednotek. Současné problémy jsou výsledkem dřívější bytové politiky. Do nedávna nesměla černošská populace ve většině měst vlastnit žádný majetek.

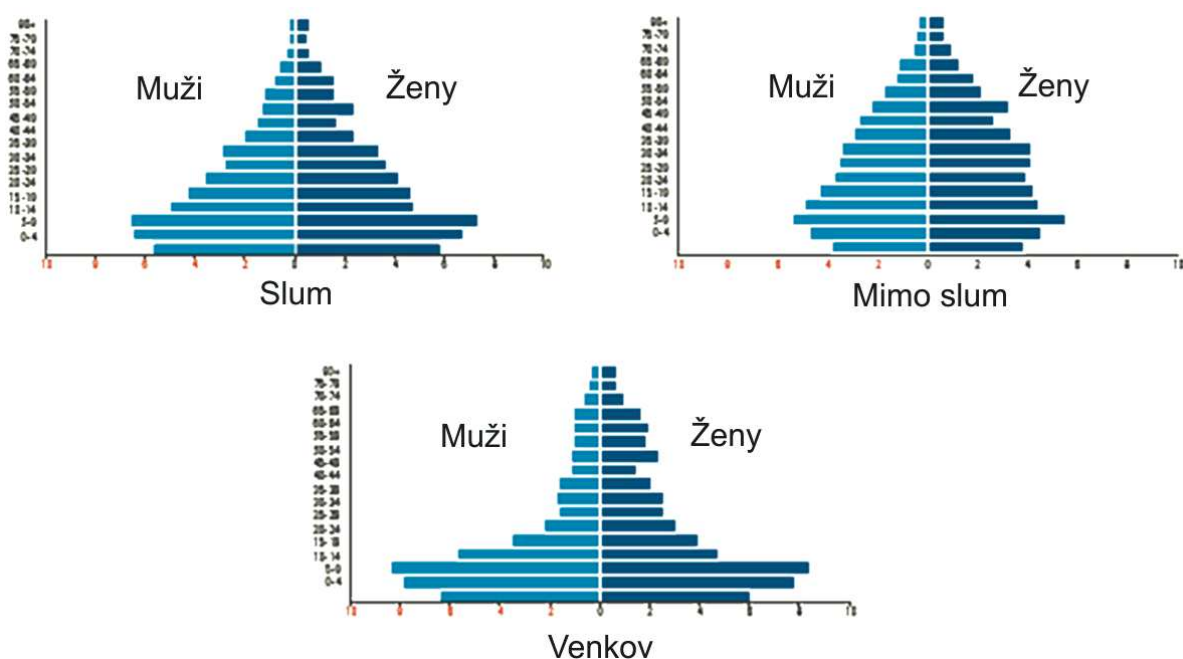
Podle dat UN-Habitat (2008b) ve slumech žije menší procento obyvatel než je africký průměr (62 %) – viz Příloha 4, výjimku tvoří Luanda (75 %) a Maputo (66 %). Velmi nízké procento populace ve slumech je v Lusace (4 %), rozsáhlé projekty pro přestavbu a vylepšování slumů, a Harare (6 %), kde však bylo výsledku dosaženo demolicemi slumů a následnými deportacemi na venkov (Tabulka 8).

Tabulka 8: Populace žijící ve slumech (%)

Luanda	75,2
Gabon	
Lilongwe	78
Maputo	65,9
Windhoek	35,9
Kapské město	32,8
Durban	23,1
Johannesburg	56,3
Pretoria	56,3
Ekurhuleni	56,3
Lusaka	4,2
Harare	6,3

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

Graf 29: Věkové pyramidy JAR

Zdroj: UN-Habitat (2006)

Graf 29 zobrazuje věkové pyramidy v JAR. Vysoký podíl obyvatel ve věku 0-14 signalizuje mladost populace a vysokou míru porodnosti. Věková pyramida venkova výrazně ubývá v nejproduktivnějším věku obyvatel (20-54), což je připisováno migracím do měst za pracovními příležitostmi, odchází více mužů než žen. Naopak stejná věková kategorie u populace slumu narůstá. Pyramida slumu je od 0-14 let až o 20 % početnější než u zbylého obyvatelstva měst, zatímco starších obyvatel je výrazně méně. Průměrný obyvatel slumu je

mladší a umírá dříve než obyvatel z neslumové oblasti. Věková pyramida neslumových oblastí spíše připomíná věkové pyramidy rozvinutých zemí.

Životní prostředí

Douglas (2008) zaznamenává vzrůst teploty v jižní Africe o 0,8 °C a zkrácení období dešťů o 10 % v průběhu minulého století a poukazuje na spojitost s rozsáhlými suchy postihujícími celý region. Dochází tak ke zmenšování zásobáren vody napájených dešti, na kterých jsou města většinou závislá. S nedostatkem vody se začíná potýkat Johannesburg, Lesotho a Harare. Hlavním problémem je nedostatečné znovuvyužití vody, v zemědělství se často používá pitná voda.

Kvůli zvyšující se hladině moře, dochází k častému zaplavování měst na pobřeží (Luanda, Kapské město, Durban, Maputo, Beira). Největší škody způsobily povodně v Mosambiku v roce 2000. Došlo ke kontaminaci vody v Maputu, 90 % zavlažovacích systémů země bylo zničeno, byly strženy téměř všechny mosty. Rekonstrukce stála US\$428 milionů (ibid).

V chudinských čtvrtích měst téměř nedochází ke sběru odpadu, většinou je volně odkládán na veřejných prostranstvích nebo je ukládán do vykopaných děr. UN AIDS (2008) upozorňuje na zvyšující se tlak na půdu při pohřbívání mrtvých kvůli vysoké úmrtnosti související s nemocí AIDS. Pro většinu obyvatel je kremace kulturně nepřijatelná.

Nedostatečný sběr odpadu a neexistující nebo nefunkční kanalizace vede ke zvýšenému výskytu chorob. Na podzim 2008 vypukla v Zimbabwe epidemie cholery, které již podlehl více než 4 tisíce osob, nakaženo bylo přes 95,5 tisíc obyvatel. OCHA (2009) varuje, že počet nakažených v Harare stále neubývá. Cholera se šíří i do okolních států.

Městská vláda

Místní instituce jsou silně pod vlivem centrálních vlád. Po dosažení nezávislosti Malawi, Zambie, Zimbabwe, Mosambik a Angola zavedly centrální administrativu a plánování pod vedením jedné strany s cílem co nejefektivněji jednat s odkazem apartheidu a doručováním služeb chudým. V JAR, Namibii a Botswaně dominuje jedna strana i za současného demokratického vládnutí. Ve většině zemí jsou v územním rozvoji a v boji s chudobou upřednostňovány venkovské oblasti, což je jeden z důvodů, proč ve městech vzrůstá podpora opozičních stran (viz Tabulka 9). Lemanski (2008) upozorňuje, že národní prezidenti by se v Kapském městě, Harare a Lusace cítili jako na cizím politickém území. Města nepodporující vládnoucí stranu téměř nejsou zahrnuty do národní politiky a místním úřadům jsou snižovány pravomoci a finanční příspěvky.

Tabulka 9: Opoziční hlasy ve volbách v Zimbabwe (%)

	1985	1990	1995	2000	2002
Harare	30	31-50	40-60	68-80	61-85

Zdroj: UN-Habitat (2008b)

6 SNAHY OMEZOVAT CHUDOBU VE MĚSTECH

Snahy omezovat chudobu ve městech je vždy nutno vidět v globálním kontextu jednotlivých zemí odrážejícím jejich mezinárodní, vnitropolitickou a ekonomickou situaci. Jedná se o komplexní proces s množstvím úrovní od makroekonomických opatření až po realizaci lokálních projektů. Tato část popisuje vybrané strategie boje s chudobou, zmiňuje Rozvojové cíle tisíciletí a blíže rozebírá Strategické dokumenty pro snižování chudoby.

Počátky boje proti městské chudobě v rozvojovém světě můžeme hledat již v polovině 20. století. Obecně lze mluvit o střídání různých přístupů a o změně náhledu na danou problematiku zhruba ve smyslu přechodu od dominantního zdůrazňování čistě ekonomických cílů rozvoje k podstatně komplexnějším definicím rozvoje udržitelného. Mezi první strategie patří snaha zabránit migraci do měst, čehož se mělo docílit podporou venkova. Tento přístup nebyl příliš úspěšný, urbanizace rozvojových zemí stále pokračovala rychlejším tempem. To se projevovalo čím dál tím negativněji, protože snaha o omezení chudoby nebyla primárně nasměrovaná na město. Až postupem času se začínají vytvářet programy na snížení chudoby ve městech (viz Kapitola 1).

6.1 *Rozvojové cíle tisíciletí (MDG)*

V současné době jsou nejvýraznější proklamací, resp. mezinárodním rámcem v oblasti boje proti chudobě Rozvojové cíle tisíciletí¹⁰. Rozvojové cíle tisíciletí jsou slučitelné se snižováním městské chudoby. Vzhledem k tomu, že se zabývají snižováním chudoby, snaží se řešit i situaci ve městech. Ruku v ruce s touto snahou se mnohé mezinárodní organizace a vlády pokouší změnit strukturu svých institucí, aby napomáhali k naplnění cílů. Přesto je však dokument v mnohých ohledech podrobován kritice. Kritizována je na jednu stranu přílišná obecnost, na druhou stranu ale také to, že cíle jsou vymezeny příliš úzce, při bližším zaměření na tyto úkoly jsou redukovány další důležité iniciativy pro potírání chudoby. Často je také vytýkána přílišná orientace na měřitelné výstupy, chybí výzkum špatně měřitelných vlivů jako je spolehlivost místní vlády, politická práva nebo podpora soudržnosti komunit. Příliš se spoléhají na koncepčně nedokonalé ukazatele (hranice chudoby 1\$ na den) nebo nepřesná data. Přehnaně se soustředí na mezinárodní agentury a vlády jednotlivých zemí, aniž by

¹⁰ Více viz <http://www.un.org/millenniumgoals/>

zohledňovaly potenciál skupin s nízkým příjmem. Plán je koncipován hlavně s ohledem na hmotné statky jako je potrava a základní služby. Pozornost se již nevěnuje nerovnosti práv, příjmů a majetku. Indikátory jsou definovány pouze pro monitorování vývoje (Satterthwaite 2003b). Chudoba může být naopak redukována tvorbou prostředků pro podporu místních demokratických procesů. Chudí nemohou být ušetřeni strádání bez změn na místní úrovni.

Při zaměření pozornosti mezinárodních agentur na MDG vzniká nebezpečí, že dojde k opomíjení městských oblastí. Na první pohled se to zdá nepravděpodobné. Cíle přímo zahrnují zlepšení životních podmínek nejméně sto milionům obyvatel slumů (Většina úkolů má nicméně větší ambice, například snížit počet lidí trpících hladem na polovinu. Sto milionů znamená pouze 15 % populace slumů v roce 2000. Při zachování současných trendů nárůstu urbanizace bude v roce 2020 procento ještě nižší). MDG také ukládají zvýšit podíl lidí se zabezpečeným majetkem, což je pro městské osadníky, kteří obsazují území nelegálně, velmi důležité. Přesto je mnoho podstatných věcí opomíjeno. Patří mezi ně sociální síť, silnější majetková základna a ochrana občanských a politických práv. Existuje velké množství dokumentů zabývajících se MDG, které zlepšení životních podmínek ve slumech úplně vynechává nebo považuje chudobu měst za mnohem méně významnou než chudobu venkova (Sahn 2002). Nejenže je přeskočena velká část populace, ale také se opomíjí potenciální výhody měst, které by mohly sehrát důležitou úlohu, jako dějiště dosahování cílů.

6.2 Strategické dokumenty pro snižování chudoby

Strategické dokumenty pro snižování chudoby (Poverty Reduction Strategy Papers - PRSP) jsou výsledkem procesů, které probíhaly na konci devadesátých let. Světová banka (SB) a Mezinárodní měnový fond (MMF) je v září 1999 uznaly jako základní podklady pro odpouštění dluhů vysoce zadluženým chudým zemím (HIPC) a nahradili tím dřívější víceméně výhradní podmíněnost zavedením úsporných makroekonomických opatření – pro celý soubor těchto doporučených politik se vžilo označení Washingtonský konsensus. Navrzení a realizace komplexních strategií omezování chudoby se stalo novou podmínkou všech budoucích úvěrů SB pro nejchudší země (tzv. Post-Washingtonský konsensus)¹¹.

¹¹Více viz <http://www.worldbank.org/>, Lindner (2006)

Strategie by měla probíhat následovně. Národní vláda vytváří plán na snížení chudoby, jenž obsahuje analýzu současné situace, navrhuje řešení a způsoby zavedení návrhů. Dokončený dokument pak předloží SB a MMF, které rozhodnou, zda je hoděn podpory či nikoliv. Pokud plán projde, odpouští věřitelé část dluhů, nebo země dostane nový úvěr. Vlády rozvojových zemí musejí předkládat výroční zprávu a jednou za 2 – 5 let revizi plánu, aby odpovídal novým událostem. Z PRSP tak vzniká dlouhodobý proces, nejedná se tedy o jednorázovou událost (Craig 2003, s. 54).

Principy

Důležité je si uvědomit, že pokud mají tyto nové strategie přinést požadovaný výsledek, musí být jejich principy řádně implementovány.

Národní vlastnictví (national ownership): Strategie již nezpracovávají zahraniční instituce, ale přímo země, které je budou později implementovat. Měl by se zvýšit zájem vládních elit a institucí rozvojových zemí o úspěšné splnění zaváděných programů a projektů.

Participace: Vytváření PRSP se neúčastní pouze vlády, ale rozhodujícím faktorem je též společenský dialog mezi státem, občanskými sdruženími a soukromým sektorem. Nestačí pouhá účast elit, všichni aktéři by měli přispět k vypracování dokumentu.

Snížení chudoby jako cíl všech politik: Snížení chudoby musí být prioritou i finanční a hospodářské politiky. Sociální a ekonomická politika by měly být koordinovány a směřovány ke stejnému cíli.

Učení ze zkušeností (learning process): Všechny země účastníci se PRSP každoročně zhodnotí dosažené výsledky a revidují plány každých 2-5 let na základě dosavadních zkušeností. Mělo by to vést k flexibilnímu přizpůsobení se novým podmínkám.

Koordinace dárců: PRSP by se měly stát hlavním dokumentem pro všechny aktivity dárců za účelem snížení chudoby. Všichni dárci by měli respektovat priority plánu a jednat v jeho rámci. Tím by se měla zlepšit dosud špatná koordinace rozvinutých zemí (Eberlei 2003).

PRSP tedy vyžadují participaci, alespoň teoreticky se na nich mají podílet i chudé vrstvy v zemi. Přístup kombinuje vnitřní a vnější příčiny potíží chudých zemí. Vnitřní reformy (národní plány) povedou k vnějším reformám (oddlužení). PRSP odmítají univerzální řešení, měl by se volit regionálně odlišný přístup (Lindber 2006).

Městská chudoba v PRSP

Městská chudoba nebývá samostatným tématem konkrétních PRSP. Kvalitně zpracované strategie by však problematiku města samozřejmě měly obsahovat. Tato kapitola předkládá rozbor problémů typických pro město z pohledu vlád rozvojových zemí.

Rozsah a úroveň městské chudoby podtrhují potřebu rozsáhlých reforem a jejich koordinaci na národní i místní úrovni. Jsou rozšiřovány programy přímo ovlivňující městské chudé v krátkodobých a střednědobých termínech. Politické a institucionální reformy podporující dlouhodobě pokles chudoby ve městech by se měly opírat o příznivý makroekonomický vývoj dané země. O ten by se měl postarat rozvoj efektivního a dobře integrovaného trhu práce, kvality bydlení, financování a zvýšení odpovědnosti urbánní politiky. Příčiny problémů jsou rozepsány v třetí kapitole, tato část je zaměřená na jejich možná řešení, resp. na příklady některých zkušeností zaznamenaných v PRSP jednotlivých zemí.

Pracovní trh a zaměstnanost

Možnosti zlepšení pracovního trhu zahrnují podporu podnikání v malém měřítku (součástí je i pouliční prodej), usnadnění přístupu k pracovním příležitostem, posílení základního způsobu živobytí (městské zemědělství), rozvoj výtěžných činností založených na domácích aktivitách a sociální sítě.

Rámeček 10: Neformální podnikání v Jižní Africe

Ke konci 80-tých let 20. stol. bylo nejméně 30% jihoafrické pracovní síly zapojeno do neformální práce. Lze rozlišit dvě kategorie neformálního podnikání. V prvním případě se jedná o jedince, kteří by nebyli schopni zajistit si řádné zaměstnání. Druhá kategorie zahrnuje podnikání, které lze charakterizovat jako malé podniky. Často zahrnují pouze vlastníka, členy rodiny a pár placených zaměstnanců. Tyto podniky obvykle neřeší záludnosti formality a nemají licence, povolení k činnosti nebo účetnictví. Většinou mívají omezenou kapitálovou základnu. Jejich provozovatelé mají obvykle pouze základní znalosti a dovednosti. Mnoho malých podniků se však může vyvinout do většího a více formálního stavu. Pro podpoření růstu těchto podniků je potřeba posílit zejména tyto oblasti: infrastruktura a služby, finančníctví a půjčky, školení a také zapojení městské administrativy.

Zdroj: Rogerson (1996)

Pro chudé žijící ve městech představuje podnikání velmi důležitý zdroj příjmů (zahrnuje i samostatné podnikání) – viz Rámeček 10. Měla by být znovu zvážena omezení (přísné hygienické normy, licenční a územní poplatky), která drobné chudé podnikatele výrazně znevýhodňují. Městští podnikatelé by těmto nepříznivým podmínkám měli čelit rozšířením spolupráce jak mezi sebou samými tak i propracováním vztahů s místní samosprávou.

Například v Senegal a Nigerii sdružení obchodníků vytvořilo spolu s úředníky plán na vylepšení jejich postavení. Základní body jejich programu obsahují vybudování čistých tržišť a prosazení přesných obchodních pravidel (Tinker, 1997). Úřady by měly organizovat výcvikové kurzy, ve kterých by větší podniky poskytovaly chudým praxi v podnikání. Je potřeba, aby vlády propracovaly daňový systém pro maloobchodníky, který by je zbytečně nezatěžoval složitou administrativou (viz Tabulka 10). Mauretánie, Zambie, Keňa, Niger, Mozambik, Kamerun, Nikaragua a Guayana ve svých strategiích deklarovaly, že podpora malého podnikání tvoří jeden ze základních pilířů strategie pro snižování chudoby (Baharoglu, 2001).

Tabulka 10: Komplikovanost administrativních úkonů potřebných k podnikání

	počet procedur	čas (dny)	Náklady (% hodnoty nemovitosti)
Sierra Leone	8	235	15,6
Guinea-Bissau	9	211	13,2
Bangladesh	8	425	10,5
Nigeria	16	80	21,2
Afghanistan	11	252	9,5
Burkina Faso	8	107	16,2
Congo, Rep.	7	137	27,2
Madagascar	8	134	11,6
Uzbekistan	12	97	10,5
Uganda	13	227	6,9
Sierra Leone	8	235	15,6
Guinea-Bissau	9	211	13,2
Bangladesh	8	425	10,5
Nigeria	16	80	21,2
Afghanistan	11	252	9,5
Burkina Faso	8	107	16,2
Congo, Rep.	7	137	27,2
Madagascar	8	134	11,6
Uzbekistan	12	97	10,5
Uganda	13	227	6,9

Zdroj: Doing business (2007)

Poznámka: Státy jsou řazeny podle součtu pořadí jednotlivých sloupců.

Mobilita chudých by neměla být znemožňována rozhodováním o využití půdy, která často zabraňují přesídlení za prací a nutí obyvatele daleko dojíždět. Je třeba vyvarovat se podněcování nových pracovních příležitostí v oblastech mimo dosah pracujících (viz Rámeček 11).

Rámeček 11: Dosah pracovních příležitostí

V Jakartě, v Indonésii, vyústil průmyslový růst do přesídlování nekvalifikovaných prací do vzdálených předměstí. Pouliční prodej se stal nelegálním kvůli přísnému omezování neformálního zpracování potravin a poskytování služeb. Mnohým obyvatelům Kampungu by se dařilo lépe, kdyby mohli prodat svou půdu a odstěhovat se na předměstí, kde snáze najdou práci, ale svou půdu developerům prodat nemohou. Je tomu tak kvůli systému vlastnických práv, neboť obvykle nemají oficiální doklad o vlastnictví. Proto mnoho z nich musí za prací dlouho dojíždět nebo zůstanou nezaměstnaní.

Zdroj: World Bank (2000)

Pro zlepšení přístupu k pracovním příležitostem je nutné přehodnotit různé předpisy a nařízení. Vysoké daně a mnoho dalších poplatků tvoří formální zaměstnání drahé a pro většinu chudých nedostupné. Nedostatečnou informovanost chudých by měla vláda předcházet tvorbou publikací nebo podporou místních nevládních organizací, které by informace chudým zprostředkovaly. I zde hrají velmi důležitou roli praktické výcvikové kurzy zvyšující dovednosti pracovních sil. Další nepostradatelnou součástí rozvoje je tvorba center na hlídání dětí, aby byl pracovní trh otevřen i pro ženy. Podobné aktivity nalézají ve městech větší odezvu než na venkově, díky větší koncentraci je snazší akce zorganizovat, zapojit více lidí a tak lépe využít nabízenou kapacitu. Měla by být podporována odvětví slibující potenciál pro vznik nových pracovních míst (viz Rámeček 12). Příkladem může být stavebnictví, které se na tvorbě dlouhodobého kapitálu v rozvojových zemích podílí 40 až 70 procenty. (ILO, 2002). Nezaměstnanost taktéž snižuje vznik veřejně prospěšných prací, které zároveň vylepšují úroveň městských služeb. Chudí si tak současně s výdělkem vylepšují své životní podmínky.

Rámeček 12: Nové přístupy k řešení nezaměstnanosti

V Senegalu byl roku 1989 vytvořen projekt pro snížení kritické nezaměstnanosti v zemi. Byla zřízena nezisková organizace veřejných prací (AGETIP, Agence d'Execution de Travaux d'Interet Publique). AGETIP se prosadila tvorbou veřejně prospěšných pracovních příležitostí a ve své činnosti byla úspěšná. Při první akci bylo vytvořeno velké množství dočasných pracovních míst ve stavebnictví: kolem 8.700 člověkoroků oproti 7.000 původního odhadu. V prvních třech letech bylo uskutečněno více než 400 tzv. mikroprojektů na podporu výstavby silnic, kanalizace, škol, nemocnic a dalších veřejných budov. Většina projektů stála méně než 200 tisíc dolarů a na stavbě se podílely malé a střední podniky (viz také Rámeček 17).

Zdroj: Tinker (1997)

Pro snížení zranitelnosti chudých ve městech je potřeba usilovat o rozrůznění zdrojů jejich příjmů. Jednu z možných cest k řešení poskytuje městské zemědělství, díky němuž si chudí část svých potřeb obstarávají samozásobitelstvím a snižují tak svoji přímou závislost na výdělkem. Úředníci by měli odstranit překážky bránící rozvoji městského zemědělství a zařadit ho do ekonomického a sociálního kontextu měst (viz Rámeček 13). Další možností

zvýšení příjmu je podobně jako zemědělství domácí zaměstnání, to však nelze provádět bez dobrého zázemí a služeb.

Rámeček 13: Městské zemědělství v Lusace

V Lusace (Zambie) platil dlouhá desetiletí zákaz zemědělské produkce, většina neoficiálních farmářů nebyla napojena na zdroj vody. V roce 1977 po prudkém ekonomickém propadu začal prezident země podněcovat obyvatele měst k pěstování vlastní potravy. Úřady zrušily zákon zakazující produkci ve městě a začali dotovat semena na setbu obilnin a zeleniny. 43 % obyvatel Chawamy (jeden z největších slumů Lusaky) má nyní malé zahrádky na pěstování základní potravy.

Zdroj: Haddad (1999)

Ve strategiích by neměla chybět podpora sociálních sítí. Dobrý sociální systém by měl obyvatele měst chránit před pádem do chudoby. Sociální podpora zahrnuje vyplácení důchodů nezaměstnaneckých a mnohých jiných dávek poskytovaných v hotovosti nebo formou naturálií. Dětem z chudých rodin je často odpouštěno školné, mají levnější zdravotní péči nebo dostávají příspěvky na stravu (Kellett, 2000).

Pozemky, bydlení, městské služby

Tato část politických reforem se týká bezpečí majetku a vlastnických práv, regulace územního rozvoje, infrastruktury plánování, stavebních předpisů a povolení. Mauretánie ve svých PRSP uvádí tři faktory, které primárně zapříčiňují nedostatečné zaopatření služeb a nelegální osídlení městské půdy: neadekvátní regulace struktury městského rozvoje, nevyhovující spolupráce mezi národní vládou, místní správou a odborníky, nevhodný obsah a nástroje městského plánování (Baharoglu, 2001) – viz Rámeček 14.

Problémy popsané dále částečně pramení z toho, že ve městech je ve srovnání s venkovem jiný vztah k pozemkům. Nelegální osídlování státní nebo soukromé půdy je pro chudé obyvatele měst často jedinou možností zajištění bydlení. Taktéž nedostatečné zabezpečení obydlí a majetku je v rozvojových zemích častý problém, mnohdy musely slumy ustoupit rozšiřujícímu se městu bez ohledu na stavby a majetek chudých.

Rámeček 14: Operace „Murambatsvina“

V červenci roku 2005 proběhla v městech Zimbabwe operace nazvaná „Vymetení smetí“ (Operation Drive Out the Rubbish.), kdy bylo zničeno na dvě stě tisíc domovů a téměř sedm set obyvatel zůstalo bez pitné vody a střechy nad hlavou. Akci vyhlásil prezident Robert Mugabe s odůvodněním, že bylo nutné omezit zločin a nelegální bydlení v přelidněných zázemích měst.

Zdroj: BBC (2005)

Státní instituce by měly zavést řádný systém k ochraně majetku a vlastnických práv, aby chudí se svým majetkem mohli i svobodně nakládat. Důležitým cílem by mělo být zakomponování nelegálního osídlení do oficiálního. Systém nevyžaduje přímo zásah do titulu vlastnictví, ale měl by být flexibilní. Například namísto vlastnictví pozemku lze udělit status chráněného užívání pozemku, který pak postupně může být povýšen až na vlastnictví. Administrativa musí utvořit a zveřejnit normy upravující registraci půdy a vlastnická práva. Vlastníci by taktéž měli mít možnost použít svůj majetek pro ručení například za půjčky. Důležité je umožnit prodej osídlené státní půdy jedincům, jež na ní bydlí (viz Rámeček 15).

Rámeček 15: Legalizace majetkových práv v Peru

Podle odhadů bydlelo v Limě v polovině osmdesátých let 320 tisíc obyvatel ve slumech (tzv. *barriadas*), z čehož byla pouze polovina registrována. Ve snaze začlenit nelegální osídlení do trhu s byty byl vytvořen systém pro regulaci vlastnictví (PROFOPM). Byla vytvořena pravidla vztahu neoficiálního a zákonného osídlení. Byl vytvořen i registr, kam bylo možné zapisovat pozemky. Mezi principy systému patří:

- a) Potvrzení práv k nemovitosti je v neformálním sektoru prováděno podle kritérií, jako jsou zejména stálý pobyt, účty za telefon a údaje ze sčítání lidu. To umožňuje nakládání, převod a zastavení nemovitosti. Různé zákony musely být upraveny podle společného standardu a byly zlepšeny problematické a zdlouhavé části v administrativních procedurách.
- b) Administrativa nemovitostí se sjednotila tak, aby regulace, registrace a udělování práv probíhaly na jednom místě.
- c) Procedury byly založeny spíše na spolupráci v komunitě než na jednotlivcích. V rámci nového systému se více zapojují soukromí právníci a inženýři, účast úředníků se omezuje. Spolupráce ve společenství je důležitá též pro získávání informací. Byl vytvořen jednoduchý avšak účinný účetní systém.

Do roku 2005 bylo zaregistrováno více než 220 tisíc pozemků.

Zdroj: Durand-Lasserve (1996)

Mezi faktory ovlivňující využití městských pozemků patří rozsáhlé státní vlastnictví půdy, nejasné postupy při převádění pozemků, nereálná kritéria pro rozvoj infrastruktury, neodpovídající městské plánování a nejasné povinnosti veřejných organizací. Je důležité zajistit průhlednost pozemkových reforem pomocí jasných pravidel a ustanovením pozemkových práv. Zjednodušení tržních transakcí by mělo usnadnit proces prodeje a registrace pozemků. Měla by být vyvinuta snaha k efektivnějšímu využívání veřejné půdy, které by chudým usnadnila přístup k pozemkům. Vlastnická práva k této půdě většinou mají státní orgány, což městům znemožňuje s ní nakládat. V mnoha zemích (např. Pákistán, Turecko, Egypt) je půda zabrána neoficiálními agenturami, které ji dále prodávají chudým (viz Rámeček 16). Dále je podstatné si uvědomit, že požadované normy pro napojení na infrastrukturu by měly být vztaženy k možnostem obyvatel. V indickém státě Uttar Pradesh byla nastavena taková kritéria, že služby mohlo využívat pouze pět procent domácností

(World Bank, 2000). Na venkově není vlastnictví půdy pod takovým tlakem, a proto se výše zmíněné problémy vyskytují především ve městech.

Rámeček 16: Vládou podporovaný Squatting v Pákistánu

V roce 1986 začala HDA (Hydarábádská Rozvojová Agentura) zkoumat slabé osídlování vládní půdy ve městě a fungování neformálního sektoru ubytování. Výsledkem byl návrh experimentu na vládou podporovaný Squatting. Vláda se rozhodla využít soukromé neformální podnikatele nazývané dalal, kteří měli chudým prodávat parcely za dosažitelné ceny. Státní orgány, policie a ostatní relevantní úřady daly dalalům tichý souhlas k obsazování vládní země. Dalalové v rámci směrnic vlády rozdělili dostupnou půdu a některé pozemky ponechali ke spekulacím nebo komerčnímu využití. Z výnosu těchto prodejů byly potom dotovány pozemky pro zákazníky s nízkými příjmy.

Procedura nastěhování začíná vyznačením „přijímací“ oblasti, kam se stěhují rodiny s akutní potřebou přístřeší. Později přichází stěhování na vlastní pozemek o rozměrech 80 metrů čtverečních, kde si rodina zřídí trvalý přístřešek. Původní činnosti dalalů se posunuly od rozdělávání a obsazování půdy ke stavebnímu poradenství a prodeji stavebních materiálů. HDA převzala roli v rozdělávání půdy a navíc zastupuje obyvatele, kteří by jinak za vyjednávání s ostatními státními či soukromými subjekty museli draze platit lobbyistům. Na rozdíl od nich má navíc HDA pro taková jednání silnou pozici státní agentury.

Zdroj: Durand-Lasserre (1996)

Nereálné stavební předpisy znemožňují zabezpečit dostatečnou výstavbu obydlí pro chudé. Centrální vláda by měla vypracovat podrobné územní plánování pro správu na místní úrovni. Táhlé procedury zpožďují výstavbu a poskytování příslušných služeb. To pak vede k růstu ceny za půdu a bydlení. Nepostradatelným krokem je i zjednodušení formulářů pro udělování stavebního povolení, zpřístupnily by se tak pro chudé s omezeným vzděláním.

Finanční trh

Nesnadný přístup k půjčkám omezuje schopnost chudých obyvatel měst vylepšovat si svá obydlí a tím také snižuje možnosti využití jejich příbytků jako místa pro zaměstnání. Hlavním problémem pro chudé je zaručit se za půjčku, protože nemají dostatek majetku ani příjmů. Banky většiny rozvojových zemí nepovažují chudé za řádné zákazníky a jsou většinou umístěny mimo dosah chudých, kteří jsou v tomto směru otevřeně diskriminováni. Možnosti nevládních organizací podporovat ukládání úspor jsou limitované, tak je většina chudých nucena spořit u neoficiálních organizací s minimálním zvýhodněním. Je zde celá řada možností, jak zpřístupnit finanční trhy pro chudé. Jedním z řešení je propagace podnikání s tím, že jim potom budou finanční ústavy spíše půjčovat (viz Rámeček 17). Je též nutné monitorovat a regulovat činnost prostředníků, kteří vydělávají na chudých tvorbou úvěrů za nevýhodných podmínek. Stejně tak se musí starat i vláda, aby se zlepšil přístup chudým k finančním službám.

Mnohé strategie pro snížení chudoby, které usilují o zpřístupnění finančního systému chudým, nečiní rozdíl mezi venkovskými a městskými oblastmi. Snaží se problém řešit komplexně. Téměř všechny strategie zdůrazňují rozvoj možností poskytovat úvěry jako potřebnější než výhodné spoření. Malawi ve svých PRS zmiňuje probíhající program, který obyvatelům oblastí s nízkými příjmy umožňuje nabytí vlastnictví pozemků, podporuje půjčky chudým speciálním slevovým finančním nástrojem a zakládá hypoteční banku pro zlepšení přístupu k bydlení.

Rámeček 17: Mikrokredity

Myšlenka tzv. „mikrokreditů“ vznikla roku 1974 v Bangladéši, kde profesor ekonomie Muhammad Yunus vyzoroval, že i malá finanční půjčka může chudým dopomoci k obživě. Půjčil skupině 42 osob 27 dolarů na výrobu bambusového nábytku, jehož prodejem získali peníze na obživu. Princip mikrokreditů je založen na faktu, že chudí (převážně ženy) nemusí určit přesný cíl svých půjček a mohou finance vynaložit podle svých potřeb. Půjčky jsou nejčastěji používány na tvorbu vlastního zaměstnání. Dluhy pak splácí z výdělků získaných z nově vytvořené aktivity. Mikrokredity jsou efektivní cestou k pozvednutí jedince z absolutní chudoby.

Mariate Banda má kadeřnictví v městečku na okraji národního parku Luangwa v Zambii. Turisté se však jejímu malému obchodu vyhýbali, protože jí chyběl vysoušeč vlasů. Její malé příjmy jí znemožňovaly šetřit. Po zapůjčení sto dolarového mikrokreditu si opatřila vysoušeč vlasů a další vybavení. Turisté začali využívat jejích služeb a tak Mariate mohla splatit dluh do jednoho roku. Díky zvýšení příjmů může svým dětem zajistit zdravotní péči a vzdělání.

Zdroj: Grameen Bank (2007)

Financování, půjčky a role státní správy

Politický program týkající se veřejného financování v rámci snižování chudoby měst se zabývá zejména problematikou návratnosti výdajů, formy podpory a splátek a decentralizace.

Programy zaměřené na snižování chudoby by neměly vyžadovat plnou návratnost financí poskytnutých chudým, neboť se v rámci těchto programů počítá i se sociální solidaritou a tedy přerozdělením dostupných financí. Programy musí však být finančně udržitelné. Velký význam má správné zacílení podpory. Zkušenost Lotyšska ukazuje, že podpora na bydlení vyplácená jednotlivým domácnostem spotřebovala dvojnásobek prostředků než centrální investice do bytové výstavby v jiných zemích.

Návrat financí z těchto programů může mít více podob. Půjčky jednotlivým domácnostem se řeší standardně splátkami. Tyto úvěry úzce souvisí s majetkovými právy, aby mohli chudí za úvěry ručit půdou, na které sídlí. Větší projekty pro zajištění služeb celé komunitě (například kanalizace, vodovod, infrastruktura apod.) jsou spláceny formou místních daní, jako například daně z nemovitostí. Důležitým prvkem pro půjčování

prostředků je též správné nastavení úrokové míry. I příliš nízká úroková míra může mít negativní dopad na půjčky chudým.

Spojitosť procesu decentralizace se systémem veřejných financí je pro města velmi důležitým tématem. Ve městech mají služby poskytované místní správou zásadní vliv na život lidí. Organizace a financování těchto služeb společně s odpovědností za správné hospodaření se pochopitelně předává v rámci procesu decentralizace ze státní na místní správu. Zkušenosti nicméně ukazují, že se tak mnohdy děje nerovnoměrně. Například Brazílie posílila pozici místní správy při výběru daní, které však nebylo doprovázeno dostatečným předáním odpovědnosti za místní výdaje. Ačkoli měly místní vlády relativně dost peněz, odpovědnost za kvalitu jejich služeb zůstala na nízké úrovni jako před reformou. V Ghaně sice nedošlo k předání rozhodovacích pravomocí v takovém rozsahu jako na úrovni politické decentralizace, národní vláda však rozhodování postupně deleguje na místní úroveň a zároveň stále pokračuje v kontrole výdajů. (Satterthwaite, 2001)

Městská vláda

Vytvoření vhodného systému pro potírání městské chudoby je závislé na dobré politice měst, která by měla být odpovědná veřejnosti, nezkorumpovaná a schopná učinit opatření pro zvětšení kapacit pro boj s chudobou. Jak místní tak i centrální vláda by měly být odpovědné veřejnosti. Politici a úředníci musí konzultovat s občany jejich potřeby a požadavky. Příklad takové politiky můžeme najít v Soulu, kde každou sobotu primátor a radní města diskutují s občany o jejich stížnostech ohledně městské politiky (Kessides, 2005). Setkání tohoto druhu mohou dopomoci k určení priorit městských výdajů (viz Rámeček 18).

Rámeček 18: Rozvoj komunikace s občany

V Tijuáně, Mexiko, kvůli rychlému nárůstu populace, rostoucímu zhoršování životního prostředí a obtížnému vymáhání daní od obyvatelstva vyzkoušel starosta zcela nový přístup k realizaci změn. Jeho administrativa vytvořila Plán Aktivace Města, největší integrovaný plán pro prioritní investice do infrastruktury, který byl kdy městskou správou navržen. Mexická vláda měla pokrýt 25% nákladů, soukromý sektor 15%, přímá podpora 20% a samotná komunita zbývajících 40%. Město uspořádalo veřejné referendum ke zjištění, zda jsou občané ochotni zaplatit svou část nákladů. Plán byl přijat 66% hlasů.

Zdroj: Baharoglu, 2001

Je velmi důležité dohlížet na finanční aspekty prováděných operací, které jsou zvláště v rozvojových zemích náchylné ke korupci. Korupce velmi často znevýhodňuje chudé, protože nemají dostatek prostředků na prosazení svých zájmů touto cestou. Korupce by měla

být předcházena zpřístupněním informací o jednotlivých operacích, jejich průhlednými, přesnými pravidly a přenecháním provozování služeb soukromým subjektům.

Zvyšování výkonnosti na místní úrovni je velmi důležité hned z několika důvodů. Měštští zastupitelé mají velmi málo zkušeností s diskusí ohledně plánování, decentralizací a z ní vyplývajících povinností. Nedostatek praxe také výrazně znesnadňuje boj s chudobou. Důležité je vytvořit podmínky pro výcvik místních úředníků a poskytnout jim přístup ke zkušenostem na národní i mezinárodní úrovni. Měla by být zajištěna výměna informací mezi jednotlivými úrovněmi od mezinárodních organizací až po komunity chudých (viz Rámeček 19).

Rámeček 19: Podpora Výborů pro Rozvoj Komunity (Community Development Councils – CDCs) na Srí Lance

Volené Výbory pro Rozvoj Komunity (CDC) byly zřízeny v polovině osmdesátých let 20. stol. na Srí Lance, aby podpořily spolupráci místních správ s komunitami. Chybějící mandát a nedostatečné kapacity však neumožnily delší fungování. Lokální i národní politické problémy práci CDC dále jen dusily. Pilotní schéma pro pozvednutí chudých osídlení stanovilo několik primárních úkolů, mimo jiné vytvoření kapacity komunity a přístup k veřejným organizacím. Tento plán posílil pozici a roli CDC. Japonští Zámořští Dobrovolníci (JOCV) vytvořili spolu s místními nevládními organizacemi tým pro aktivaci CDC. Nezávislost JOCV na místních politických tlacích byla jedním z klíčových faktorů úspěchu. V místě realizace pilotního projektu, Badowita, vytvořily CDC vodovod, drenáž a kanalizaci pro 1000 domácností, které Badowitu obývaly. Komunita k investicím také finančně přispěla. Díky úspěchu tohoto pilotního projektu se zapojený CDC aktivně účastnil i na dalších projektech a pomáhal jiným CDC a organizacím v komunitách.

Zdroj: World Bank (2000)

Většina PRS se zaměřuje právě na zvyšování výkonnosti místních orgánů a na potřebu zapojení občanské společnosti do procesu, avšak jejich plány již dále detailněji nerozvádějí metody, jak by toho mělo být docíleno (Bossuyt, 2000).

6.3 *Boj s městskou chudobou v Zambii*

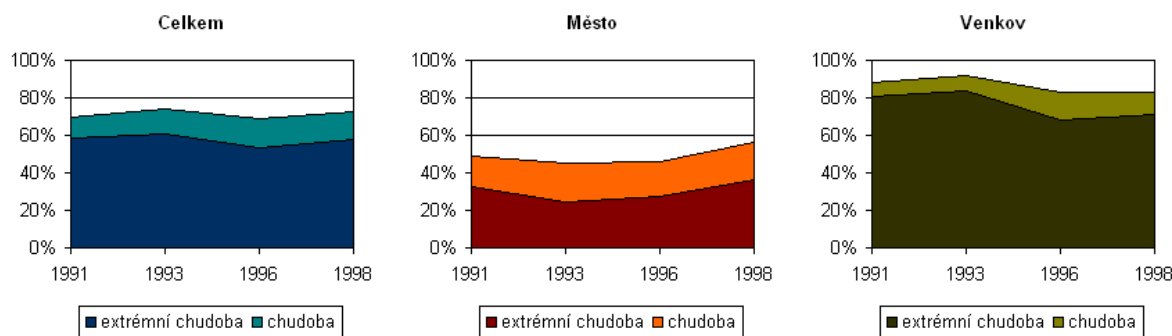
V této kapitole je uvedena příkladová analýza PRSP Zambie, která si především klade za cíl zjistit, jakou pozornost Zambie věnuje chudobě ve městech, resp. „urbanizaci chudoby“. Nejprve je popsána současná situace a struktura chudoby, dále jsou vyjmenovány priority vlády v boji s chudobou. Následuje přiblížení struktury dárců a na závěr je zhodnocena úspěšnost PRSP.

Zambie patří mezi priority české rozvojové pomoci díky tradiční spolupráci s Českou republikou (Československem) a také z důvodů velké potřeby pomoci.¹² Zambijský PRSP schválily mezinárodní finanční instituce v květnu 2002 a brzy poté se vláda pustila do jeho realizace. V roce 2005 vláda a nevládní organizace vyhodnotily boj proti chudobě v uplynulých třech letech, což následně vedlo k vytváření druhého PRSP, jehož aktualizace byla vydána v roce 2007.

Podoba chudoby

Odborníci zabývající se chudobou v Zambii definují chudobu na základě nízkých příjmů a nedostatku pracovních příležitostí, omezení v možnostech obstarávat základní zboží a služby, problémů se zajištěním bydlení a dalších základních služeb. Pod hranicí chudoby žije 73 % obyvatel Zambie. PRSP uvádí, že chudoba převažuje ve venkovských oblastech (83 %) oproti 56 % chudých ve městech. Ve městech je však zaznamenán vyšší nárůst počtu chudých kvůli obtížím v průmyslu a zvyšující se nezaměstnanosti, jak ilustruje následující Graf 30:

Graf 30: Celková a extrémní chudoba v Zambii podle městské a venkovské populace, 1991-1998

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998; The Evolution of Poverty in Zambia 1990-1996

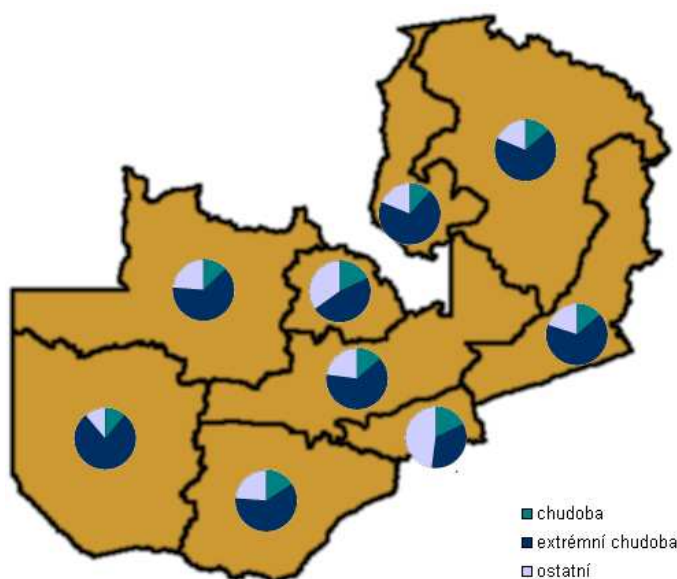
Mezi nejchudší na venkově patří drobní farmáři, oproti obyvatelům měst však mají tu výhodu, že si základní suroviny pro obživu obstarávají samozásobitelstvím. Chudoba v Zambii, stejně jako v jiných rozvojových zemích, má mnoho rozměrů a je způsobována celým komplexem faktorů. Většina chudých ve městech je závislá na příjmech z neoficiálních

¹² Podle Světové banky patří Zambie mezi nejméně rozvinuté země světa, v roce 2004 se umístila na 164. místě ze 177 zemí seřazených podle indexu lidského rozvoje. Průměrný hrubý národní důchod per capita činil v roce 2003 380 USD. Zambie prošla v 90. letech demokratizací politického systému a hospodářskými reformami, jejichž hlavními rysy byly liberalizace ekonomiky a privatizace.

aktivit, které jsou obvykle krátkodobé, sezónní a mají nízkou výnosnost. Kvůli těmto problémům si obyvatelé měst nemohou zajistit stálý příjem potravy a trpí podvýživou. Chudé venkovany zase poškozuje obtížný přístup na trh, kde by mohli prodávat produkty své zemědělské výroby, a nízká produktivita práce.

Graf 31 ukazuje nerovnoměrné rozmístění chudých. Výrazně větší podíl chudiny je na venkově a v periferních oblastech země ležících mimo hlavní železniční trať spojující centra země.

Graf 31: Celková a extrémní chudoba v Zambii v jednotlivých provinciích

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Tabulka 11 a Tabulka 12 znázorňují, co chudí považují za důležitou součást „dobrého života“ ve venkovské oblasti provincie Luapula a ve dvou slumech Lusaky. Je pozoruhodné, že rozdíly mezi oblastmi jsou malé. Respondenti obou oblastí uváděli mezi nejdůležitější kritéria dostatek peněz, rozdíl lze najít ve způsobu finančního zabezpečení, neboť městští chudí by si příjmy obstarávali podnikáním, kdežto vesničané farmařením. Potřebu dobrého zázemí udává 12,5 % obyvatel slumů, přesto se tomuto problému věnuje pouze malá pozornost. Průzkum poukazuje na opominutí při snižování chudoby, kdy chudí považují za velmi důležitý duševní stav, avšak strategie se zabývají výhradně materiálním zabezpečením.

Tabulka 11: Vnímání "dobrého života" v provincii Luapula převážně venkovským obyvatelstvem

Farmářství (pro jídlo a přebytky k prodeji)	60,0%
Mnoho/dostatek jídla	47,5%
Možnost posílat děti do školy	27,5%
Dobré oblečení	27,5%
Příjem z podnikání či zaměstnání	17,5%
Dobré zdraví a zdravotní péče	15,0%
Šťastné rodinné vztahy	12,5%
Tvrdá práce – soběstačnost	10,0%
Zabezpečení vody	7,5%
Dobré cesty	7,5%
Rozvoj skupinových aktivit v komunitě	7,5%
Být schopen pomáhat ostatním	7,5%
Chov dobytka	5,0%
Chození do kostela	5,0%
Osobní čistota	5,0%
Dobrý příbytek	5,0%
Elektřina	2,5%
Toaleta a místo pro odpady	2,5%

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Tabulka 12: Vnímání "dobrého života" ve dvou slumech provincie Lusaka

Dostatek jídla	65,0%
Dostatek peněz	40,0%
Být zaměstnán	35,0%
Podnikání	27,5%
Dobré oblečení	27,5%
Možnost posílat děti do školy	25,0%
Vlastnictví domu (příbytku)	22,5%
Dovolit si platit zdravotní péči	15,0%
Vést celkově šťastný život	12,5%
Potřeba dobrého zázemí	12,5%
Čisté životní prostředí	10,0%
Vést duševně hodnotný život	7,5%
Vlastnit vozidlo	2,5%

Zdroj: CSO: Living Conditions in Zambia 1998

Priority zambijské vlády

V PRSP bylo za nejvyšší prioritu určeno zemědělství, ve kterém pracuje nejvíce ekonomicky aktivních obyvatel (68%). V Zambii je silná snaha o podporu dlouhodobého rozvoje tohoto sektoru. Zambijská vláda považuje za prioritní přístup zemědělců k úvěrům, diverzifikaci produkce, zlepšení zpracování zemědělských produktů a rozvoj podnikatelských dovedností rolníků prostřednictvím služeb zemědělského poradenství. Jsou zakládány ekologické zemědělské zóny malých i velkých měřítek. Rozsáhlá pásma se zaměřují na produkci potravin na vývoz (obilniny, kávu, bavlnu, podzemnici olejnou apod.), které by měly nahrazovat ztráty vzniklé propadem vývozu mědi. Ač se jedná převážně o venkovské oblasti, proud investic, tvorbu nových pracovních příležitostí a možností podnikání mohou využít i obyvatelé měst. Důležitou součástí je i výstavba infrastruktury umožňující kontakt mezi venkovem a městem. Je pochopitelné, že městská chudoba má nižší prioritu než chudoba venkovská, neboť podíl chudých ve městech oproti venkovu je v Zambii znatelně nižší.

Ačkoliv má venkov a zemědělství přednost, Zambie se snaží i o podporu dalších sektorů, které jsou převážně spojovány s městy. Vysoká nezaměstnanost, která vyústila v prudký nárůst městské chudoby, pramení z nezemědělských odvětví, zejména z hornictví a průmyslové výroby. Postupně dochází k privatizaci průmyslu barevných kovů, do které je vkládána velká naděje, že nastartuje růst celé ekonomiky. Vláda investuje do infrastruktury a zakládá nové průmyslové zóny ve snaze nalákat zahraniční investory. Popisuje i snahy o posílení postavení vědy a výzkumu pro efektivnější využití nerostného bohatství a zavedení moderních technologií šetrnějších k životnímu prostředí. Právě chudí obvykle žijí v nejvíce znečištěných oblastech.

Strategie se snaží učinit ze země také významnou turistickou destinaci, což by rovněž přispělo k vyšší zaměstnanosti a omezení chudoby. Rozvoj předpokládá kvalitní infrastrukturu a vybudování zázemí pro turisty. Z hlediska turistického ruchu patří mezi nejvýznamnější lokality Viktoriiny vodopády, dále pak národní parky a archeologická naleziště. Za prioritní oblasti z hlediska rozvoje turistického ruchu vláda považuje oblast Livingstone, národní park Kafue, oblast dolního Zambezi a hlavní město Lusaku. Důležitou součástí je lokalizace nových území vhodných pro turismus a jejich propagace. Toto odvětví tvoří pracovní příležitosti pro obyvatele měst i venkova.

PRSP se soustředí i na sociální sektor a na zvýšení efektivity jeho služeb. Do popředí zájmu se dostalo zdravotnictví a školství. V oblasti vzdělání předvídá zambijská vláda intervence v oblasti základního, středního i vysokého školství. Střední a vysoké školství sídlí pochopitelně většinou ve městech. V případě základního vzdělávání se vláda vyslovila pro posílení rovného přístupu ke vzdělání, zvláště pak prostřednictvím podpory vzdělání dívek, zrušením veškerých poplatků a schválením legislativy zakotvující povinnost rodičů posílat děti do škol. Obsahově by se mělo základní školství více zaměřit na funkční gramotnost a prakticky využitelné dovednosti. Klíčovou problematikou je také vzdělání a motivace pedagogických pracovníků. Ač je učitelů větší nedostatek na venkově, ve městech připadá na jednoho pedagoga více dětí kvůli přeplněným třídám. Pozitivním trendem je, že během devadesátých let vzrostla gramotnost obyvatel měst z 68,5 % na 83 %. Gramotnost venkovanů se z 39 % vyšplhala na 50 %.

Ve zdravotnictví je vytvořen systém příspěvků na zdravotní péči. V popředí zájmu je HIV/AIDS, malárie, tuberkulóza, sexuálně přenosné infekce, zdraví dětí a dále pak oblast epidemiologické ochrany, hygieny, sanitace a pitné vody. Šíření viru HIV ohrožuje téměř

jakékoliv dosažení úspěchů, protože vyčerpává lidské zdroje. Ve městech je virem HIV nakaženo 29 % a na venkově 14 % obyvatel.

Strategie pojednávají i o rozpadu tradičních vazeb uvnitř rodin v městském prostředí. Vznikají sociální sítě, které by měly podporovat chudé. Sociální systém by měl dosáhnout i k nejchudším vrstvám. Je známo, že hrubé indikátory chudoby značně omezují dosah pomoci k nejchudším. Vytváří se tedy podrobnější ukazatele pro přesnější identifikaci extrémně chudých a následné zaměření pozornosti na tuto skupinu.

Zlepšení přístupu k pitné vodě a kanalizaci je důležité pro zvýšení kvality života, ale řadí se i mezi předpoklady pro rozvoj socioekonomických aktivit. Je vypracováván komplexní rámec pro efektivní rozvoj a řízení vodních zdrojů na principu rovnosti přístupu a udržitelnosti se silnou účastí zainteresovaných stran. Dále je snaha o zlepšení datových a informačních systémů, budování a rekonstrukce přehrad, výzkum a mapování podzemních vod. Je potřeba i nadále zvyšovat kapacity lidských zdrojů pro plánování, řízení a údržbu dodávek vody a kanalizace na centrální, provinční a okresní úrovni. Vedle rehabilitace infrastruktur a zlepšení služeb byla mezi priority zařazena i osvěta zaměřená na problematiku hygieny. Pro zlepšení dostupnosti pitné vody a kanalizaci byl v příměstských oblastech vytvořen program Peri-urban Water Supply and Sanitation Strategy zaměřený na obyvatele s nízkými příjmy. Uvádí se, že přístup k vodě má 89 % městské populace a 37 % venkovské. Pro kanalizaci je poměr 73 % ku 68 %. Pokrytí městských chudinských čtvrtí je však ve skutečnosti výrazně nižší. Zařízení jsou často rozbitá a zpustlá. Více než polovina obyvatel slumů nemá přístup k pitné vodě a téměř 90 % nemůže využívat kanalizaci.

Průřezová témata PRSP

V rámci strategií omezování městské chudoby byla stanovena tři průřezová témata, které by měla být integrována do realizovaných rozvojových intervencí. Jako první byla definována problematika HIV/AIDS, při níž byl deklarován cíl snížení počtu nových nálezů virem HIV a omezení socioekonomického dopadu epidemie HIV/AIDS. V rámci boje proti HIV/AIDS se zambijská vláda vyslovila pro rozšíření přístupu ke službám dobrovolného poradenství a testování, dále pro rozvoj komunitně založené domácí péče o pacienty, poskytování antiretrovirální terapie a zvýšení kvality života sirotků a zranitelných dětí. Mezi další priority pak náleží snížení nákazy sexuálně přenosnými chorobami, posílení prevence přenosu infekce z matky na dítě a léčba oportunních infekcí.

Rozvojové intervence by měly také přispívat k rovnosti mezi muži a ženami, zejména pak pokud jde o přístup k pozemkům, příležitosti v rámci hospodářských a politických struktur, výrobní prostředky, informace a zapojení do rozhodovacích procesů.

Jako poslední průřezové téma bylo definováno životní prostředí, kde do popředí vystoupily zejména otázky rozvoje lidských zdrojů a podpory institucionální kapacity.

Dárci zapojení do PRSP

V roce 2002 byla Zambie příjemcem 641 mil. USD oficiální rozvojové pomoci, což představovalo 18,1 % hrubého národního důchodu. Mnozí donoři postupně přistupují ke spolupráci v podobě podpory rozpočtu nebo příspěvku do fondů spravovaných společně donory a vládou. Nejvýznamnějšími poskytovateli rozvojové pomoci Zambii jsou Mezinárodní rozvojová agentura (IDA – Světová banka), Evropská unie, Japonsko, USA, Německo, Nizozemsko, Dánsko, Norsko, Velká Británie a Africký rozvojový fond (AfDF – Africká rozvojová banka)

Česká rozvojová pomoc

Česká republika definovala v březnu 2004 Zambii jako jednu ze svých prioritních zemí pro dlouhodobou rozvojovou spolupráci a to především z důvodu vysoké potřeby rozvojové pomoci a dosavadní tradice spolupráce mezi ČR/Československem a Zambií. Z geografického hlediska se zaměřuje na Západní provincii, která je nejchudší provincií země. Mezi další důvody výběru této oblasti patří geografická blízkost k Angole (druhou prioritní zemí ČR v subsaharské Africe), stejně tak jako dlouhá tradice vztahů mezi českými zeměmi a národy žijícími na horním toku Zambezi. Z hlediska sektorového se česká rozvojová pomoc soustřeďuje na zdravotnictví a to primárně na zdravotní péči na venkově s důrazem na péči o matku a dítě s ohledem na vysokou mateřskou a kojeneckou úmrtnost. Vysokou úmrtnost v Západní provincii také významně ovlivňuje nízká úroveň chirurgických zákroků. Česko proto přispěje k vybudování moderního chirurgického sálu v hlavní provinční nemocnici a zaměří se na školení zdravotnického personálu a oblast řízení péče. Mezi další priority patří zemědělství a školství. Nejdůležitější projekty znázorňuje Tabulka 13. Vedle těchto projektů byla zambijským občanům nabízena vládní stipendia ke studiu na českých vysokých školách. Česká rozvojová pomoc se věnuje problematice potírání chudoby Zambie v obecné rovině. Městskou chudobu nespécifikuje, naopak klade důraz na venkovské oblasti. Street Children Chingola je jediný projekt odehrávající se v městském prostředí. Jedná se léčebně pedagogickou péči o sirotky. Cílem je zajistit bezpečné místo pro jejich osobní rozvoj.

Tabulka 13: Projekty rozvojové spolupráce ČR realizované v Zambii v letech 1999-2010

Název projektu	Gestorský resort	Doba realizace	Alokované prostředky (tis. Kč)	Realizátor
Geologický průzkum v SZ Zambii	Ministerstvo životního prostředí	1999–2000 2006–2010		Český geologický ústav
Poliklinika a výukové centrum medicíny prvního kontaktu	Ministerstvo zdravotnictví	2000–2004 2006–2010	14 030 Kč	Czech Aid s. r. o.
Litologický, strukturní a geochemický výzkum mineralizace v oblasti zambijského měděného pásu	ministerstvo životního prostředí	2001–2003	4 700 Kč	Český geologický ústav
Zhodnocení vlivu těžby a zpracování měděno-kobaltových rud na životní prostředí v oblasti Copperbeltu v Zambii	ministerstvo životního prostředí	2004–2006	5 930 Kč	Česká geologická služba, Fontis, s.r.o.
Street Children Chingola	ministerstvo zdravotnictví	2004–2008	11 500 Kč	Czech Aid s. r. o.
Mobilní porodnice	ministerstvo zdravotnictví	2004–2008 2006–2010	20 074 Kč	Czech Aid s. r. o.

Zdroj: MVZ (2006)

Úspěšnost PRSP

V Zambii se v souvislosti s PRSP vytvořila silná a respektovaná zastřešující organizace nevládních sdružení. Více než 80 nevládních, ale i církevních a odborných organizací spolupracuje v rámci Civil society for poverty reduction (CSPR). Dárci sice považují boj proti chudobě za důležitý, ale raději si kladou priority sami bez ohledu na zambijskou vládu a občanskou společnost. Proto projekty občas nereagují na aktuální potřeby místních obyvatel. Pak se stává, že například úředníci doporučí elektrický mlýn do městské chudinské čtvrti, kam není zavedena elektřina (CSPR, 2005, s. 20). Pozorovatelé proto kritizují nedostatečnou decentralizaci při schválení konkrétních projektů placených z peněz PRSP.

Zambie jako jedna z mála afrických zemí (spolu s Burkinou Faso, Gambií a Senegalem) rozlišuje v PRSP statistiku na městské a venkovské obyvatelstvo. K vymezení rozdílné hranice chudoby pro město a venkov už však nedochází, je určena společná národní linie (Mitlin, 2004)

Během tří let trvání PRSP vláda investovala pouze 60 % z původního rozpočtu strategie. Problémem je neschopnost využít všechny nabízené zdroje a kolísání financování některých

zahraničních dárců, kteří pozastavování finančního toku využívají jako nástroj tlaku na zambijskou vládu (Eberlei, 2005).

Samotné zapojení občanské společnosti je velkým přínosem, protože dostalo snižování chudoby do středu veřejné diskuse. Otevřená debata, aktivní síť nevládních sdružení a pravidelná hodnocení dávají naději na postupné odstraňování chyb PRSP. Problematická je ovšem koncentrace zúčastněné občanské společnosti v hlavním městě Lusace. Zástupci těch nejchudších městských vrstev do přípravy PRSP zatím vtaženi nebyli.

Během prvních let trvání PRSP není možné přesně vypočítat, co PRSP přinesly chudým Zambijcům. První odhady jsou však skeptické a tvrdí, že chudí ve svém každodenním životě žádnou změnu k lepšímu nepoznali. Celkově zatím vláda nedokáže uskutečnit své vlastní plány a strategie. Realizace PRSP trpí především nepředvídatelným financováním a nedostatkem lidských kapacit. Hodnocení, procesy učení a veřejná diskuse způsobená zapojením občanské společnosti ponechávají však velkou naději na budoucí zlepšení (CSPR, 2005).

Zambijské PRSP se zaměřují především na venkovskou chudobu s odůvodněním, že 83 % obyvatel vesnic žije pod hranicí chudoby. Pozornost věnovaná městské chudobě je tak částečně zatlačena do pozadí i přesto, že počet chudých ve venkovských oblastech klesá a naopak ve městech stoupá. Pozitivní krokem je však porovnávání počtu chudých ve městech a vesnicích. Přes upřednostňování venkova začínají strategie postupně upozorňovat na problémy měst. Přiznávají, že se skutečný obraz města může od statistik poněkud lišit, což je prvním krokem k odlišení městské a venkovské hranice chudoby, která napomůže lepšímu nastavení strategií.

6.4 SWOT analýza PRSP

SWOT analýza PRSP ve vztahu k městské chudobě je zajímavým shrnutím vztahu Strategií pro redukci chudoby a jejich vztahu právě k městské chudobě.

Silné stránky

- Diferenciace městské a venkovské chudoby
- Upozorňování na problémy města a pravidelné hodnocení situace
- Měření chudoby se snaží postihnout rozdíl města a venkova

Slabé stránky

- Slabý odraz diferenciace městské a venkovské chudoby v realitě
- Statistiky zohledňují město jako celek a nedostatečně vypovídají o situaci chudých
- Převažující materiální zaměření podceňující psychický a sociální rozměr

Příležitosti

- Lepší pochopení situace a kontextu městské chudoby
- Oddělení městské a venkovské hranice chudoby
- Přesnější stanovování strategií pro boj s městskou chudobou

Hrozby

- Nesprávné vyhodnocení statistik a posouzení situace ve městech
- Vyhrocení situace ve městech vzhledem k dynamickému vývoji urbanizace
- Přílišná strnulost v poskytování pomoci zaměřené především na venkov

6.5 Modernizace chudinských čtvrtí v Káhiře, případová studie Ezbet Bekhit

V předchozích kapitolách byly rozebrány strategie pro boj s městskou chudobou na mezinárodní a národní úrovni. Tato kapitola se zaměřuje na implementaci strategií na lokální úrovni a zkoumá úspěšnost při realizaci místních projektů. Nejprve je představen vývoj Káhiry v egyptském kontextu, pak následuje rozbor projektu zaměřeného na modernizaci neformální osady Ezbet Bekhit.

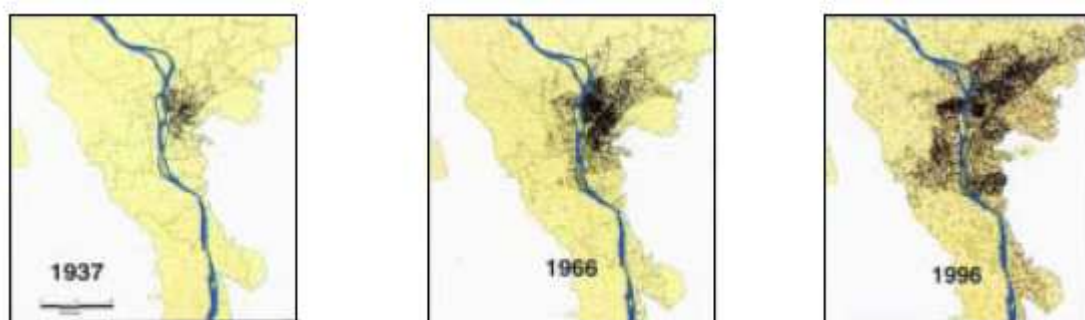
Káhira, hlavní město Egypta a zároveň největší město Afriky, se rozkládá u počátků delty Nilu a na hranici Dolního a Horního Egypta. Díky své poloze byla od starověkého Egypta, přes Byzantskou říši po první arabské dobyvatele považována za nejvýznamnější centrum

oblasti. V současnosti v Káhiře žije téměř 12 milionů obyvatel, což je 37 % celkové městské populace. Roční přírůstek města je 1,7 % (UNDP 2007). Výrazně klesl význam migrace z venkova. 80 % celkového přírůstku připadá na přirozený přírůstek (El-Batran 1998).

Rozrůstání egyptské metropole se značně urychlilo v průběhu 20. století. V roce 1930 zde žil pouze milion obyvatel, 6 mil. v 1965 a 10,5 mil v 1986 (viz Obrázek 11). Mezi hlavní důvody rychlé urbanizace patří hlavně koncentrace pracovních příležitostí, ekonomických aktivit a investic a centralizace státní správy. Radwan (2005) uvádí, že růst urbanizace výrazně zvyšoval rozdíly v životní úrovni obyvatel měst. K nerovnoměrnostem výraznou měrou přispívala neadekvátní politika a zanedbávání problémů měst.

Dopady politiku egyptského národního rozvoje lze rozdělit do tří fází. Během první fáze od roku 1952 dochází k rozrůstání Káhiry na severu a jihu kolem velkých průmyslových oblastí. Během druhé fáze (1965 – 1975) prošel Egypt několika válkami a investice do bydlení pro nižší příjmové skupiny byly téměř zastaveny, výrazně vzrůstal rozdíl mezi nabídkou a poptávkou. Pro třetí fázi po roce 1975 je charakteristická ekonomika volného trhu, většina peněz míří na výstavbu luxusních budov, investování do bydlení pro chudé je výrazně méně atraktivní (Fahmi 2008).

Obrázek 11: Urbanizace Káhiry

Zdroj: Tag-Eldeen (2003)

Stát obecně poskytuje bydlení pomocí hromadné bytové výstavby, kolem Káhiry vznikají zcela nová satelitní městečka. Fahmi (2008) nicméně upozorňuje, že tato politika neřeší problém chudých, protože tento typ bydlení je pro chudé vrstvy finančně nedostupný. Výsledkem je, že v Egyptě zůstávají stovky tisíc bytů neobydlených.

El-Batran (1998) popisuje faktory ovlivňující územní rozvoj měst:

- Regulace nájemného – podle starých zákonů by měly být nájemní tak malé, že ani nepokryjí náklady na údržbu. Regulace odrazovaly investory od výstavby nájemních bytů a omezovaly mobilitu podnájemníků. Vlastníci postupně začali ilegálně vymáhat vedlejší platby, takže regulace již nadále nedržely ceny dole. De Soto (2000) uvádí příklady z Káhiry, kde legální nájemníci bytů, jejichž nájemné bylo na počátku padesátých let zmrazeno na částce představující dnes méně než jeden dolar ročně, dále dělí tyto příbytky na menší byty a pronajímají je za tržní ceny.
- Nedostatek zájmu o rozvoj venkova na národní úrovni.
- Spory o vlastnictví (evidenci) majetku (land title) jsou hlavní příčinou neshod mezi vládou a obyvateli neformálních osídlení, které často znemožní dokončení projektů v těchto oblastech.
- Absence městského plánování, implementace zákonů vztahujících se k územnímu plánování je velmi omezena.
- Byrokracie a neodpovídající institucionální rámec (viz Rámeček 20).
- Vysoký populační růst měst (viz tabulka 1) – 43 % obyvatel země žije ve městě, kde 37 % z městského obyvatelstva připadá na Káhiru (UN-Habitat 2008b). Rychlý růst populace Káhiry je největším problémem národní rozvojové politiky.

Rámeček 20: Registrace půdy v Egyptě

Ten, kdo chce v Egyptě získat právo na užívání pouštního území vlastněného státem a zaregistrovat si jej, se musí podrobit nejméně 77 byrokratickým procedurám u 31 veřejných a soukromých agentur. To může zabrat něco mezi pěti až čtrnácti lety. Výstavba legálního příbytku na bývalé zemědělské půdě by si vyžádala šest až jedenáct let byrokratických tahanic, ne-li déle. Kdyby se po dokončení neformální stavby příslušný osadník rozhodl, že se stane občanem, jenž ctí zákony, a chtěl by si zakoupit právo na legální užívání svého domu, riskoval by jeho demolici, vysokou pokutu a až desetiletý trest vězení.

Zdroj: De Soto 2000

Je uváděno, že v 80. a 90. letech minulého století bylo až 80 % obydlí regionu Káhiry postaveno neformální cestou a dodnes více než polovina obyvatel tohoto regionu nemá dostatečný přístup k základním službám (El-Batran 1998, Tag-Eldeen 2003, UN-Habitat

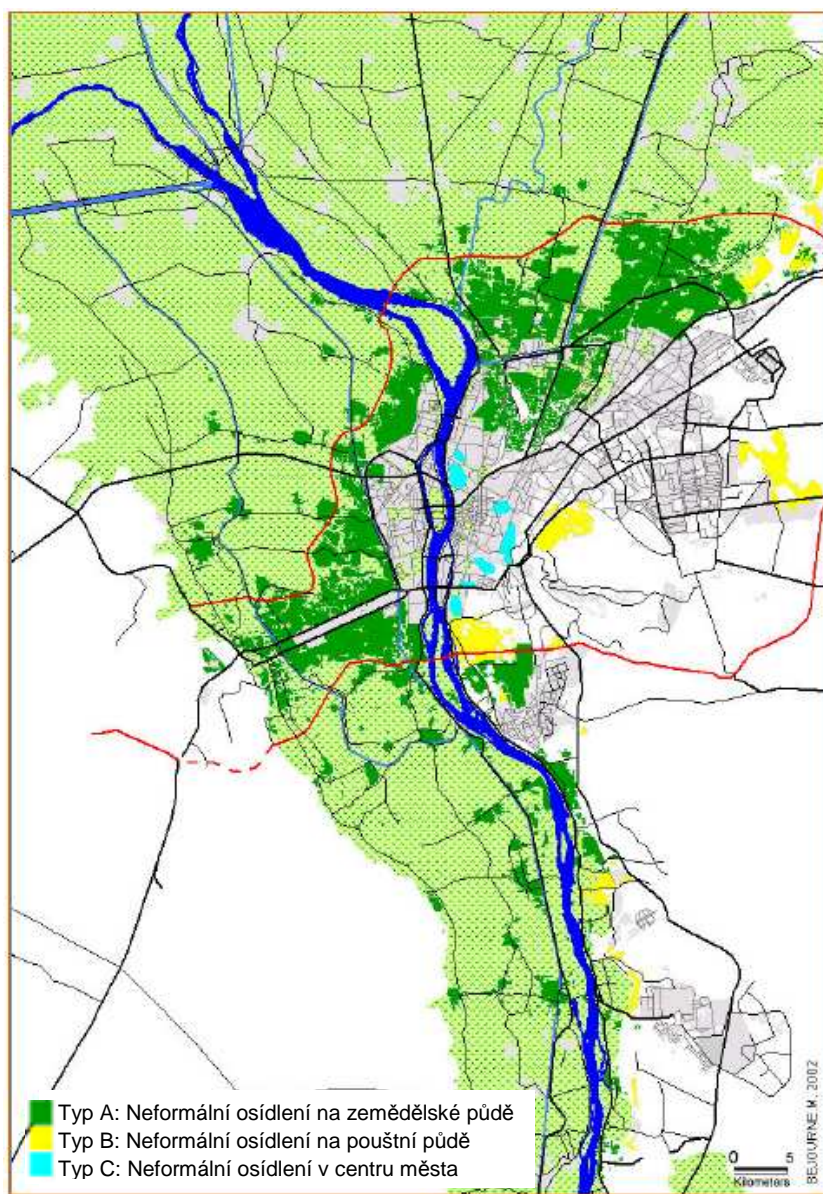
2008b). Ekonomický růst metropole a peníze vydělané ve státech Perského zálivu tlačily ceny nemovitostí vzhůru a nutily chudší vrstvy obyvatelstva usazovat se na okrajích města, převážně na zemědělské půdě.

Neformální osady lze rozdělit do dvou velkých skupin (viz Obrázek 12). První typ vzniká na soukromé zemědělské půdě a druhý typ vyrůstá na státem vlastněných pouštích. V osadách na zemědělské půdě žije více než polovina obyvatel metropole. Sims (2003) tento typ definuje jako soukromý obytný fond vystavěný na zemědělské půdě. Půda je kupována od farmářů, ale výstavba vzniká bez jakéhokoliv oficiálního povolení. Vznik osad je datován do šedesátých let minulého století, rozrůstání se výrazně urychlilo po roce 1975 s rozvojem ekonomiky volného trhu a s přílivem imitancí ze států Perského zálivu. Výstavba byla z počátku zcela ignorována úřady, ač celý proces byl neformální bez oficiálních dokumentů. Prodej pozemků byl založen na osobní důvěře a případné spory byly řešeny v rámci komunity. Stát nebyl přítomen žádnou formou jako např. povolení, poplatky, daně nebo služby. O problematiku se stát začal zajímat až na konci 70. let, když již docházelo k výrazným ztrátám na úrodné půdě. Byly vydány zákony označující tento typ výstavby za trestný. Nikdy nedošlo k žádnému vystěhování ze soukromé půdy, takže dopad zákonů byl minimální (El-Batran 1998). Struktura oblasti je omezována zavlažovacím zařízením, pozemky jsou většinou malé. Jednotlivé pokoje a podlaží jsou postupně přilepovány na stávající obydlí. Není výjimkou, že si osadníci na střeších svých příbytku dostaví další tři ilegální poschodí a vzniklé byty pronajímají příbuzným a dalším zájemcům. Téměř veškerý prostor je zastavěn a veřejná prostranství v podstatě neexistují. Domy jsou obecně stavěny z kvalitních materiálů, výraznějším problémem je spíše vzrůstající hustota zalidnění.

Druhý typ osad je charakterizován jako obytný fond stavěný na volném pouštním území státu (Sims 2003). Lidé si nárokují půdu prostým zabráním. Jde o okrajovou pouštní půdu bez stálého využití. Historie vzniku se u jednotlivých osad různí. Například Manshiet Nasser vznikl vystěhování chudých obyvatel z centra města. Ezbet El Haggana vznikl jako vesnice pro rodiny pobřežní stráže sídlící nedaleko. Jádrem osad mělo původně povolení ke vzniku, postupem času se ale rozrůstalo bez formálních dokumentů a pozornosti státu. Jako v prvním případě jde i u tohoto typu o zcela neformální akt založený na osobní důvěře v rámci komunity. Oblasti jsou nelegální, ale místní obyvatelé mají jistá zvyková práva odvozená z částí občanského zákoníku vztahujících se k zabírání pouštní půdy, která mohou dokladovat nashromážděnými účty za nájem a daně z majetku či připojením na elektřinu. Oproti prvnímu

typu nejsou majetkové poměry tak složité, protože jediným oficiálním vlastníkem půdy je stát. Životní podmínky jsou v těchto osadách obecně horší než u předchozího typu, častěji lze narazit na polorozpadlá obydlí, kde jeden pokoj obývá celá rodina. Hrozba vystěhování je na státěm vlastněné půdě akutnější, přesto počet obyvatel u tohoto typu osídlení výrazně narůstá, protože cena zemědělské půdy rychle roste (El-Batran 1998).

Obrázek 12: Neformální osady v Káhiře

Zdroj: Sims 2003

Stát se o problematiku rychlého růstu neformálních oblastí začal opět výrazněji zajímat v devadesátých letech minulého století po sérii teroristických útoků. Vzniklo podezření, že se teroristické organizace formují v neformálních osadách Káhiry. Egyptská vláda proto v roce

1998 přijala nový program pro rozvoj neformálně osídlených oblastí, který je založen na spolupráci s místními občany (Participatory Urban Upgrading Program). Projekt je realizován s pomocí německé vlády poskytující finanční a technickou podporu (GTZ – German Agency for Technical Cooperation).

GTZ má již ve spolupráci s Egyptem dlouholetou tradici. První společný projekt pro rozvoj měst byl zahájen v roce 1986 v provincii Aswan – Nasriya Project. Hlavními cíli projektu byla instalace vodovodu, výstavba škol, sociálních center a mateřských škol, úprava parků a veřejných prostor pro volný čas a v neposlední řadě také vyjasnění vlastnických práv obyvatel. V rámci projektu se podařilo zmobilizovat místní komunitu, která se významnou měrou podílela na stavbě vodovodu, škol i center. Účast místních ušetřila 25 % z celkových nákladů. Projekt však zároveň narážel na mnohé nedostatky: chybějící přesná data o komunitě, nezkušenost úřadů se spoluúčastí místních, zdlouhavé byrokratické a administrativní procedury, které působily průtahy při implementaci a navyšovaly výdaje. Mezi hlavní závěry projektu patří, že úspěšné dokončení bylo závislé na spolupráci s místními, na znalosti místních sociálních sítí a na propojenosti s místními formálními i neformálními institucemi.

Participatory Urban Upgrading Program je založen na předchozích zkušenostech GTZ v městském prostředí Egypta. Káhirska čtvrť Ezbet Bekhit byla vybrána jako modelová studie pro další projekty a měla vytvořit základ pro novou politiku Egypta.

Ezbet Bekhit

Ezbet Bekhit se nachází v jedné z nejrozsáhlejších neformálních osad v Káhiře v Manshiet Nasser. Manshiet Nasser je obýván více než 400 tisíci obyvateli. S postupujícím rozrůstáním Káhiry se oblast nachází v centrální pozici mezi čtvrtí Central Business District a novými předměstími. Tato pozice představuje překážku pro budoucí rozvoj města. Území je ohraničeno úpatím náhorní plošiny Mokatan, doly na východě historického města a dálnicemi. První výstavba v Manshiet Nasser (státem vlastněné pozemky) začíná v roce 1960, kdy sem byli přesouváni obyvatelé slumů z centra¹³. Osada se postupně rozrůstala, zvláště po Šestidenní válce 1967 mezi Egyptem a Izraelem, která způsobila vysídlení obyvatel z měst

¹³ Manshiet Nasser byl v roce 1960 daleko za východní hranicí města, nacházely se zde lomy na těžbu kamene. Chudí byli přesouváni vládou, která měla v úmyslu přestavbu centra města.

kolem Suezského průplavu. Na konci 60. let zde již žilo několik tisíc obyvatel. V té době také prezident Gamal Abdel-Nasser přiznal existenci oblasti přívodem elektřiny a vodovodu. Městské chudé a migranty z venkova lákala čtvrť především díky nedalekým pracovním příležitostem a cenově dostupnému bydlení (Sims 2003).

Ezbet Bekhit se rozkládá na necelých 18 hektarech s odhadovanou populací 28 200 obyvatel (GTZ 2001, Tag-Eldeen 2003). Počet domácností je odhadován na 6494, na jednu domácnost by v průměru mělo připadat 4 až 5 osob. Čtvrť má strategickou polohu u dálniční křižovatky, dálnice však také izoluje od ostatních částí Káhiry a představuje překážku pro další rozrůstání osady. Neexistují zde žádné podchody a pěší riskují přecházením nebezpečné dálnice. Na severním okraji se u dálnice rozprostírá velký hřbitov, který je také nelegálně obydlován. Významným topografickým znakem jsou prudké svahy a vápencové útesy znemožňující přístup do oblasti z jihu a západu kvůli nebezpečí řízení kamenů (viz Rámeček 21).

Rámeček 21: Nebezpečné útesy

V srpnu 2008 došlo k rozsáhlému řízení útesů v Ezbet Bakhit, bloky vápence zničily na 50 obydlí, pohřbily přes 80 osob a další stovky zanechaly bez střechy nad hlavou. Podobné řízení se v těchto místech stalo již v roce 1994 a odborníci z egyptského Národního výzkumného ústavu pro geofyziku upozorňují, že kvůli nestabilním útesům se tragédie může kdykoliv opakovat. Chudí z přelidněné čtvrti však nemají kam jít a opět staví svá obydlí pod nebezpečnými útesy.

Zdroj: Makary (2008)

Za několik posledních desetiletí výrazně vzrostla hustota zalidnění oblasti. Bylo postaveno velké množství obydlí různých typů lišících se hlavně velikostí a druhem stavebního materiálu. Odlišné typy odráží socioekonomický status obyvatel. Podél hlavní silnice se nacházejí několikapatrové domy z kvalitních materiálů. V nejnepříznivějších topografických podmínkách bez přístupu ke službám se nacházejí chatrče nejchudších obyvatel (viz Rámeček 22). Staví se bez jakéhokoliv územního plánování, uličky vznikají nahodile. Nedostatečná šířka silnic znemožňuje přístup hasičským vozidlům a záchranné službě.

Rámeček 22: Typy bydlení v Ezbet Bekhit

Bydlení v Ezbet Bekhit může být rozděleno do tří kategorií. První kategorii tvoří jednopatrové domy z nekvalitních materiálů. Každý pokoj obývá jedna rodina čítající v průměru od čtyř do sedmi osob, jde většinou o nájemníky. V domě bývá pouze jedna toaleta, často chybí napojení na jakékoliv služby. Druhou kategorií tvoří dvou až třípatrové domy. V přízemí většinou žijí nájemníci v podobných podmínkách jako v předchozí kategorii. Majitelé domů bydlí ve vyšších patrech skýtajících lepší životní podmínky (větší pokoje, lepší ventilace, vlastní toaleta atd.). Do poslední kategorie spadají nejmovitější obyvatelé v nově postavených tří až pětipatrových domech s přístupem k veškerým službám. Domy byly většinou postaveny z peněz vydělaných ve státech Perského zálivu.

Základní služby jako přívod pitné vody jsou velmi omezené, v nejnižší položených částech čtvrti se hromadí odpadní vody, které omezují pohyb obyvatel a způsobují vážné hygienické problémy. Kanalizace na mnohých místech chybí úplně nebo je sváděna do sběrných tanků. Při manuálním čištění tanků nezděrně dochází k únikům a znečištění oblasti. Instalaci uceleného kanalizačního systému často brání i nedostatek prostoru. Politici občas (převážně v rámci předvolebního boje) umožní části obyvatel přístup k pitné vodě a přívodu elektřiny. V jiných případech se obyvatelé připojují nelegálně. GTZ (2001) shrnuje, že přístup k základním službám je buďto nedostatečný nebo neexistuje vůbec. Podle odhadů GTZ 25 % bytových jednotek využívá společné koupelny a téměř 40 % nemá koupelnu vůbec. 52 % obyvatel tvoří nájemníci, 44 % vlastníci a 4 % připadají na ostatní.

Základní socioekonomické znaky Ezbet Bekhit jsou GTZ (2002) charakterizovány takto: Vysoké procento mladých lidí, vysoká negramotnost, nízký vzdělávací standard (špatně vybavené školy), více než dvě třetiny obyvatel pod hranicí chudoby, příležitostní dělníci bez trvalého zaměstnání, častá dětská práce (ve špatných podmínkách), sociální problémy (časné svatby, domácí násilí, drogová závislost), pozice v rámci Káhiry nabízí dobré pracovní příležitosti.

Dvě třetiny obyvatel jsou samozaměstnavateli a přes 55 % obyvatel pracuje uvnitř Manshiet Nasser. Nejvíce je zastoupena řemeslná výroba, prodej ručních výrobků a provoz kaváren. Kavárny představují jednu z mála možností, kde trávit volný čas. Měsíční příjem je zachycen v Tabulka 14.

Tabulka 14: Struktura obyvatel Ezbet Bekhit podle jejich měsíčního průměrného příjmu

Méně než 150 EGP za měsíc (50 US\$)	Méně než 200 EGP za měsíc (66,6 US\$)	Více než 200 EGP za měsíc (66,6 US\$)
15,25 %	50,05 %	34,7 %

Zdroj: Tag-Eldeen 2003

Participatory Urban Upgrading Program

Mezi hlavní cíle programu patří zprostředkovat obyvatelům Ezbet Bekhit lepší přístup k základním službám, zvýšit pracovní příležitosti, vylepšit sociální služby a uzpůsobit veřejná prostranství pro trávení volného času. Projekt není primárně zaměřen na modernizaci obytných domů, vylepšení životních podmínek je ponecháno na místních obyvatelích.

Program se snaží o zlepšení kvalifikace místních obyvatel pro získání pracovních příležitostí. Jsou organizovány různé vzdělávací a tréninkové programy. V plánu je ustanovení úřadu práce, který by měl získávat informace o pracovních příležitostech ve veřejném i soukromém sektoru a pomáhat nezaměstnaným shánět potřebné dokumenty pro zaměstnání. Další podpora malého podnikání je formou půjček převážně pro mladé lidi zakládající nové podniky nebo rozšiřující stávající.

Zavádění do praxe je však stále velmi omezené, hlavní překážkou jsou nevyjasněná majetková práva. Investorům se nechce financovat neformální sektor. Obyvatelé stále čelí nebezpečí demolice jejich majetku, a proto neinvestují do vylepšení svých dílen. Naopak mezi úspěchy patří rozšíření vzdělávacích kurzů. Někteří dělníci byli zaměstnáni při výstavbě vodovodu. Kolem deseti osob získalo práci v ústředí projektu jako sekretářky nebo jiné pomocné síly.

Dalším cílem programu je mobilizace a podpora vztahů v rámci komunity. Spadá sem výstavba víceúčelového komunitního centra, centra pro nezávislé ženy, mateřské školky, základní škola, nemocnice, knihovna a organizace sběru odpadu. Zatím byla dokončena výstavba komunitního centra a je připraven projekt pro ženské centrum. Probíhá školení učitelů do školy. Ve spolupráci s universitami v Káhiře, Ain Shams a v Tante je v provozu několik mateřských škol. Projekt dále spolufinancuje kurzy organizované místními vůdci komunit o možnostech participace v programu.

Závažným problémem je výrazný nedostatek volného prostoru. Cílem projektu je rozšířit veřejná prostranství o 85 %, aby následně mohla být využita pro výstavbu dopravních komunikací, parků, hřišť a sportovišť a center pro trávení volného času. Zvýšená kriminalita mladistvých je přičítána nedostatečnému vyžití ve volném čase (Fagan 1999).

Na počátku projektu mělo přístup k vodovodu 59 % obyvatel a pouze 56 % obyvatel bylo napojeno na kanalizaci. Hromadění odpadní vody na ulicích je na denním pořádku. Území chybí silniční síť a chodníky pro chodce. Odpad se hromadí na veřejných prostranstvích a

působí hygienické problémy. Oproti dalším službám je napojení na elektřinu na výrazně lepší úrovni. Většina domácností pravidelně platí účty za elektřinu, přesto nelegální připojování není výjimkou.

Výstavba vodovodu a kanalizace má probíhat ve spolupráci s místními úřady, obyvatelé mají platit pouze přípojky k vlastním domovům a zároveň se musí zavázat ke spolupráci při kopání kanalizace. Má dojít ke zkvalitnění povrchu silnic a ke zlepšení přístupových cest do osady. Místní se zavázali k výstavbě chodníků. Dále má být vybudována centrální skládka odpadu, odpovědnost za denní sběr odpadu připadá na místní komunitu. Výrazných úspěchů se podařilo dosáhnout při budování vodovodů a kanalizace. GTZ (2002) uvádí, že v první fázi bylo připojeno 40 % domácností.

V rámci snižování rizika hrozícího z řícení útesů, dochází k demolici obydlí přímo pod skalisky a lidé jsou přesouváni do nově vystavěných domů. Byty v nových domech jsou nabízeny i ostatním obyvatelům. Kritici však upozorňují, že toto řešení není finančně udržitelné pro nejchudší vrstvy a prospěch z něj mají převážně bohatší obyvatelé.

Spoluúčast místních osadníků

Většina obyvatel nebo jejich předků pochází z Horního Egypta (78,6 %), což má velký vliv na organizaci společnosti. Komunitní vůdci mají stále výsadní postavení při řešení různých sporů a konfliktů mezi obyvateli. Výrazný vliv mají také v místních Komunitních rozvojových asociacích (Community Development Associations – CDA), které poskytují základní služby při svatbách, narozeních a úmrtích. Místní vůdci se stali zdrojem cenných informací pro projekt a zprostředkovali další komunikaci s místními. Téměř všichni členové CDA jsou muži, existuje pouze pár výjimek. Několik žen je členkami vzdělávací komise, která byla sestavena ve spolupráci s místními učiteli.

Osadníky nelze zařadit do jedné ekonomické kategorie, lze narazit na výrazné odlišnosti v socio-ekonomickém statusu. Bylo pozorováno, že většina přistěhovalých začíná v chudých podmínkách jednopatrových domů, v průběhu času však své životní podmínky postupně vylepšují a dostavují k domu další podlaží. K výraznějším rozdílům dochází, pokud někteří členové rodiny odchází na pár let za prací do zemí Perského zálivu.

Nejjednodušší rozčlenění je na nájemníky a majitele nemovitostí. Většina nájemníků žijících v nejchudších podmínkách (přelidnění, nedostatek služeb, špatná hygiena) se hlavně zajímá o vylepšení životních podmínek uvnitř domů a o venkovní změny se už moc nestarají.

Tato skupina většinou nic nenamítá proti demolici jejich obydlí, pokud budou nahrazena dostupným bydlením v lepších podmínkách. Naopak lépe situovaní nájemníci mají již silnější vztah k místu bydliště a vítají spíše modernizaci. Naproti tomu se majitelé nemovitostí starají především o ochranu svých investic, v případě demolice by nepřišli pouze o status vlastníka, ale zároveň o další zdroj příjmů z pronájmů a možnost rozšířit obydlí o další patro pro své děti.

Komunitu lze tedy rozčlenit na nejchudší nájemníky, nájemníky s pravidelným příjmem žijící v lepších podmínkách, střední třídu skládající se z majitelů obytných objektů a movitější jedince, kteří buď v oblasti bydlí, nebo tam mají pouze obchodní zájmy. Každá skupina má jiné požadavky a očekávání. Jak již bylo zmíněno u zkušeností z předchozích projektů, základem úspěšného programu je porozumět zájmům jednotlivých skupin v komunitě.

Příprava spolupráce místních

Prvním krokem je rozpoznání místních vůdců schopných zapojit se do projektu a přesvědčit je k založení místních organizací pro aktivní spolupráci komunity. Vůdci mají za úkol sehnat aktuální data o komunitě pro zpřesnění projektu a snadnější implementaci. Je důležité zapojit do spolupráce také ženy a mladé lidi za účelem upevnění jejich pozice v rámci komunity. Všichni účastníci by měli na programu spolupracovat jako dobrovolníci.

V zájmu zajištění účinné spolupráce byla pořádána setkání mezi zástupci místní komunity, úředníky Manshiet Nasser a GTZ. Hlavním cílem bylo shodnout se na roli místních obyvatel v rámci projektu. Výsledkem diskuzí byla „Ezbet Bekhit Declaration“ vysvětlující roli a povinnosti místních. Úředníci se zavázali k ustanovené komisi, které budou reprezentovat obyvatele každé části osady. Komise mají za úkol vysvětlovat občanům jednotlivé části projektu a stimulovat je k aktivní účasti.

V červnu 2002 byl uspořádán workshop pro diskuzi problémů v Ezbet Bekhit a návrhy na jejich možná řešení. Hlavní témata byla školství, zdravotnictví, sociální problémy, vlastnická práva, nelegální ekonomické aktivity, silnice a dopravní systém, základní infrastruktura (vodovod, kanalizace, elektřina) a veřejné služby, nebezpečné oblasti (řícení útesů), problémy životního prostředí spojené s pevným odpadem, znečištěním ovzduší a odpadními vodami. Mezi účastníky workshopu bylo sedm úředníků ze státní správy informujících o plánech vlády v jednotlivých sektorech. Moderátor diskuze byl z řad GTZ a měl za úkol vést diskuzi k definování priorit pro modernizaci. Manshiet Nasser District byl zastoupen čtyřmi úředníky,

osm zástupců projektového týmu představovalo hlavní cíle a sedm účastníků z řad místních obyvatel popisovalo problémy z pohledu místní komunity. Jmenovali nedostatek služeb na všech úrovních, nedostatek dostupného bydlení, nebezpečí zániku neformálních ekonomických aktivit nezaregistrovaných kvůli vysokým poplatkům a zdlouhavým byrokratickým procedurám a nedostatek investic do malého podnikání (GTZ 2002).

Účastníci se shodli na ochotě aktivní účasti v projektu, již ale nedokázali vybrat hlavní priority. Mezi závěry workshopu patřilo, že diskuze musí dál probíhat v menších skupinkách v rámci každého sektoru. Bylo představeno příliš mnoho témat a diskuze se vedla pouze v obecné rovině.

Spolupráce při realizaci

Aktivní spolupráce se účastní úředníci z Manshiet Nasser District a gubernie Káhira a zástupci místních mající společně za úkol upřesnit priority a zajistit spolupráci celé komunity. GTZ představuje technickou podporu a German Bank for Reconstruction financuje výstavbu vodovodu a kanalizace.

Podle projektu jsou dva hlavní způsoby, jak mohou místní přispět v implementačním procesu. Zprv je to zvyšováním kapacity a školením v komunitě. Aktivní členové mající již zkušenosti s probíhající modernizací mohou působit jako lektoři při školení dalších obyvatel. Zadruhé jsou zakládány Fondy místní iniciativy, pomocí nichž jsou spolufinancovány aktivity vzniklé z iniciativy místní komunity. Projekt nabízí převážně technickou podporu. Je důležité, aby na tyto aktivity bylo přispíváno z místních zdrojů zahrnujících i soukromý sektor.

Probíhající aktivity jako stavba komunitního centra, centra pro ženy a školící kurzy pro zaměstnance CDA vyžadují neustálou pomoc komunity (dobrovolníci při stavebních pracích, finanční dary a speciální slevy od místních společností).

GTZ (2002) uvádí následující aktivity z místní iniciativy: 382 mladých lidí pracuje v komunitním centru; skupina žen zorganizovala pravidelný sběr odpadků za měsíční poplatky 3 EGP na bytovou jednotku; vznikla organizace pro sociální rozvoj (témata: zdraví, životní prostředí a gramotnost), vzniklo výukové počítačové centrum.

Hodnocení projektu

Mezi hlavní pilíře projektu patří: snižování chudoby vlastními silami, zlepšení životních podmínek, účast místní komunity, vytvoření dialogu mezi příjemci a řídicími subjekty, vliv na

národní politiku pro neformální osídlení. Z vydávaných zpráv GTZ (2001, 2002) a průběžného pozorování projektu vyplývají následující závěry.

Snižování chudoby vlastními silami: Do této kategorie spadá podpora malého podnikání, kurzy uměleckého řemesla a odborné učiliště, podpora mladých v začátcích podnikání, vzdělávací programy. Výraznějšího pokroku bylo dosaženo pouze u vzdělávacích programů (gramotnost, příprava učitelů do mateřských školek a počítačové kurzy). Podpora aktivit stimulujičích stálý příjem zatím nebyla rozvinuta.

Zlepšení životních podmínek: Vylepšování vnitřních podmínek nepatřilo mezi priority projektu a veškerá aktivita byla ponechána na samotné obyvatele, nebyly zaznamenány žádné zásadní změny. Naopak výrazný zájem byl věnován venkovním podmínkám převážně fyzické infrastruktury (vodovod, kanalizace, elektřina, rozšiřování ulic, chodníky a snižování rizika hrozící řícením útesů), opomenuty nebyly ani sociální služby (sběr odpadu, komunitní centrum, centrum pro ženy, mateřské školy). Zatím nebyly započaty práce na vzdělávacím centru a zdravotním středisku. K zajištění majetkových práv se připravuje dokumentace, ale nepadlo žádné oficiální rozhodnutí.

Účast místní komunity: Byl učiněn pokrok v mobilizaci dobrovolníků, byly založeny místní rozvojové organizace a došlo ke spolufinancování projektu, přesto však nejsou všechny cílové skupiny zastoupeny rovnoměrně. Na projektu se podílejí převážně majitelé domů, k zapojení nejchudších vrstev téměř nedochází. Chybí výraznější zastoupení žen a mladých lidí. Bylo zjištěno, že chudí nebyli dostatečně informováni o projektu. Místní vůdci patří k osobám s vyšším ekonomickým statutem, takže cílové skupiny nebyly rovnoměrně zastoupeny. 60 % pracovních sil mělo pocházet přímo z Ezbet Bekhit, nikde však nebylo stanoveno, jak tento stav kontrolovat. Dodavatelé nepodléhali přímo vedení projektu a tak často najímali pracovní síly odjinud.

Dialog mezi příjemci a řídicími subjekty: V této oblasti se podařil výrazný pokrok pořádáním workshopů a různých setkání. Nedostatky jsou stále zaznamenávány při implementaci konkrétních částí projektu.

Dopad na národní politiku pro bydlení: Egyptská vláda přijala program pro rozvoj neformálně osídlených oblastí, který je založen na spolupráci s místními občany (Participatory Urban Upgrading Program). Dopad modelových studií je však zatím ještě omezený.

Základy programu byly položeny na konci 90. let minulého století, a přes jeho nedostatky uvedené výše, je důležitá jeho dlouhodobá udržitelnost, stále dochází k vývoji projektu. Podle hodnocení programů zaměřených na město UN-Habitat (2008a, 2)¹⁴ spadá projekt do kategorie Best Practice: „Po několikaletém rozvoji lze projekt označit za úspěšný model, který může být aplikován na další neformální osady.“ Obyvatelé Ezbet Bekhit jsou schopni zapojit se do rozhodovacího procesu a rozdělování rozpočtu podle svých priorit. Z průběžného pozorování vyplývá, že se postupně daří zvyšovat aktivitu mladých lidí a posilovat postavení žen v rámci komunity. A co je nejdůležitější, kolem 90 % obyvatel má již přístup k vodovodu, kanalizaci a silniční síti.

¹⁴ UN-Habitat ve spolupráci s Global Urban Observatory každé dva roky vyhlašuje The Best Practices and Local Leadership Programme (BLP), kde vyhlašuje nejlepší projekty zaměřené na město. Kategorie BLP jsou následující: Award Winner, Best Practice, Good Practice a Promising Practice.

ZÁVĚR

Změny, které rozvojový a v podstatě i celý svět na začátku třetího tisíciletí čekají, budou pravděpodobně velmi závažné. Jak ukazuje tato práce, platí to zejména ve zde diskutovaných souvislostech. Vysoké tempo urbanizace přenáší stále větší část chudoby do měst rychleji, než se s ní daří bojovat. Městská chudoba rozvojového světa vyžaduje bližší pochopení a více pozornosti v rámci konstrukce strategií boje s chudobou a i jejich praktické realizaci.

Z první části této práce vyplývá, že zatímco venkovská chudoba roste jen mírně a v globálním měřítku začíná stagnovat, městská chudoba se stává stále větším problémem. Ač jsou města (nejen) v rozvojovém světě vnímána jako centra bohatství a prosperity, podíl chudých na celkové městské populaci narůstá a populace slumů se vysokým tempem zvětšuje. Městská chudoba znamená pro postižené větší riziko, chudí ve městech jsou v mnoha ohledech více zranitelní než chudí na venkově. Monetární závislost může zapříčinit rychlý pád pod hranici chudoby. Chudí ve městech sice např. mají oproti venkovu bližší zdravotní péči, vzdělání a další služby, často si je však nemohou dovolit a jejich reálná situace lepší není. Ve městech dochází k oslabování tradiční sociální vazby, stupňuje se násilí a kriminalita. Ač teorie považují za hlavní příčinu nárůstu urbanizace migraci z venkova do měst, ukazuje se, že důležitější roli hraje přirozený přírůstek a to především ve vztahu s nárůstem městské chudoby. Vysoký přirozený přírůstek v afrických městech má za následek velké procento mladé populace, v důsledku čehož roste nezaměstnanost a vzniká rozsáhlý neformální sektor ekonomiky. Dalším dopadem populačního chování obyvatel je neformální osídlování měst.

Vyšší absolutní počty chudých obyvatel a klasické spojování s chudobou činí venkov středem pozornosti v boji s chudobou. Druhá část vysvětluje, že ačkoli je městská chudoba v souladu s předchozími závěry rychle rostoucím problémem, nedostává se jí dostatečného zájmu ze strany kompetentních orgánů a organizací zabývajících se koncepcemi boje s chudobou. Kvantifikace dostupných ukazatelů o chudobě nedostatečně odráží skutečnou situaci chudých ve městech. Do celkových údajů za města bývají zprůměňováni všichni obyvatelé bez zohlednění propastné materiální nerovnosti. Navíc i při odděleném zkoumání městských chudých mnohdy dospíváme k problematickým závěrům, neboť vyšší příjem

ve městě nemusí ani zdaleka znamenat vyšší životní standard (natož subjektivní spokojenost) ve srovnání s venkovem.

Strategie pro boj s chudobou čelí dvěma základním problémům: Městská chudoba bývá vnímána pouze jako dílčí součást všeobecné chudoby, a i když při vytváření strategií dojde k oddělení pohledů na města a venkov, je stále obtížné tento přístup prosadit i do realizace strategií. Přínosem PRSP v přístupu k městské chudobě je zejména to, že dochází k pojmenování těchto problémů a to je první krok k pochopení a porozumění významu hrozby městské chudoby pro její řešení v budoucnu. Přestože chudoba ve venkovských oblastech rozvojového světa je stále oprávněně považována v PRSP dokumentech za prioritní (a jak je uvedeno na příkladu Zambie, podporu venkova preferuje i česká rozvojová pomoc), je třeba si uvědomit, že stále akutnější hrozby představuje chudoba městská.

Případová studie z káhirské čtvrti Ezbet Bekhit promítá strategie pro snižování chudoby do konkrétního případu modernizace chudinské čtvrti. Ze studie vyplývá, že neformální osídlování je dominantním faktorem urbanizačního procesu. Na chudé je potřeba nahlížet nejen jako na viníky krize spojené s bydlením, ale i jako na účastníky řešící nevhodnou bytovou politiku státu vlastními silami. Z modernizačního projektu v Ezbet Bekhit je zřejmé, že spoluúčast místních obyvatel je důležitou podmínkou. Pomáhají upřesnit priority, snižují celkové finanční výdaje a přispívají k udržitelnosti projektu. Spoluúčast však není jedinou dostačující podmínkou pro úspěšný projekt. Místní například dokáží zorganizovat sběr odpadu, již ale nemají dostatečné kapacity na výstavbu uceleného vodovodního a kanalizačního systému. Problematické je také rovnoměrné zapojení místní komunity. K účasti nejchudších vrstev téměř nedochází, výhody modernizačního projektu využívají především bohatší vrstvy obyvatel.

Věřím, že se v budoucnu problematice městské chudoby dostane takové pozornosti a podpory, kterou vzhledem k vážnosti situace vyžaduje a zejména bude vyžadovat. Pozitivním zjištěním je, že mezinárodní instituce v čele se skupinou Světové Banky a Mezinárodního Měnového Fondu si tuto situaci již (alespoň v „rétorické“ rovině některých strategických dokumentů) uvědomují a prostřednictvím PRSP lze pozorovat jisté snahy o zacílení většího zájmu tímto směrem.

POUŽITÁ LITERATURA

- AGBOLA, T., AGUNBIADE, M. (2007): Urbanization, Slum Development and Security of Tenure: The Challenges of Meeting Millennium Development Goal (MDG) 7 in Metropolitan Lagos, Nigeria. Department of Urban and Regional Planning, University of Ibadan, Nigeria. http://www.cicred.org/pripode/CONF/NAIROBI/pdf/Agunbiade-AGBOLAS_paperNairobi2007.pdf, staženo k 28.3.2009.
- BAHAROGLU, D., KESSIDES, C. (2001): Urban poverty. Poverty Reduction Strategy Sourcebook, World Bank, Washington DC, s. 124-132. http://poverty.worldbank.org/files/4418_chap16.pdf
- BAKER, J., WALLEVIK, H. (2003): Poverty and wealth at the rural–urban interface: an actor-centred perspective from northern Tanzania. *Environment and Urbanization*, 15, č. 2, s. 229-249.
- BAYAT, A., DENIS, E. (2000). Who is afraid of ashwaiyyat? Urban change and politics in Egypt. *Environment and Urbanization*, 12, č.2, s.185-199.
- BBC NEWS (2005): Zimbabwe slum demolitions resume. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/4715635.stm>, staženo k 19.5.2007.
- BEALL, J., FOX, S. (2007): Urban Poverty and Development in the 21st Century. Oxfam Research Report. http://www.oxfam.org.uk/what_we_do/issues/livelihoods/downloads/research_urban_poverty.pdf
- BHARUCHA, N. (2006): Yamuna Gently Weeps. <http://www.yamunagentlyweeps.com/>, staženo k 22.4.2007.
- BLAŽEK, J. (1999): Teorie regionálního vývoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu? *Geografie-Sborník ČGS*, č.3/1999, str. 141-159.
- BOSSUYT, J., GOULD, J. (2000): Decentralisation and Poverty Reduction: Elaborating the Linkages. Policy Management Brief 12, European Centre for Development Policy Management. http://domino.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Navigation.nsf/index2?readform&http://domino.ecdpm.org/Web_ECDPM/Web/Content/Content.nsf/0/EF3D6C8AFD034800C1256C6C0049F9E6?OpenDocument
- BOYLE, P., HALFACREE, K., ROBINSON, V. (1998): Exploring contemporary migration. Longman, London, 240 s.
- CARE (2006): Cities on the brink: Urban poverty in the 21st century. <http://www.careinternational.org.uk/Cities+On+The+Brink:+Urban+poverty+in+the+21st+century+6828.twl>, staženo k 25.3.2007

- CIVIL SOCIETY FOR POVERTY REDUCTION (CSPR) (2005): Evaluation of the 2002-2004 Poverty Reduction Strategy Paper, Lusaka, 46 s. <http://www.cspr.org.zm/Reports&Updates/2002-2004-PRSP-evaluation.pdf>, staženo k 12.5.2007
- CRAIG, D. (2003): Poverty Reduction Strategy Papers: A New Convergence. *World Development*, 31, č. 1, s. 53–69. <http://fudan.socialwork.hku.hk/SOWK6002%20Social%20policy%20and%20administration/13-SPA-World-Poverty.pdf>
- CENTRAL STATISTICAL OFFICE (CSO) (1998): Living Conditions in Zambia 1998; The Evolution of Poverty in Zambia 1990-1996. <http://www.zamstats.gov.zm/> staženo k 12.5.2007
- CONWAY, D. (1996): Future Availability of Water in Egypt: The Interaction of Global, Regional, and Basin Scale Driving Forces in the Nile Basin. *Ambio*, 25, č. 5, s. 336-342.
- DE SOTO, H. (2000): *Mystérium kapitálu. Proč kapitalismus triumfuje na Západě a selhává všude jinde na světě*. Rybka Publisher, Praha, 253 s.
- DOING BUSINESS (2007). *Starting a Business*. <http://www.doingbusiness.org/ExploreTopics/StartingBusiness>, staženo k 8.5.2007
- DOUGLAS, I. (2008): Unjust waters: climate change, flooding and the urban poor in Africa. *Environment and Urbanization*, 20, č. 1, s. 187-205.
- DURAND-LASSERVE, A., CLERC, V. (1996): Regularization and Integration of Irregular Settlements: Lessons from Experience. UMP Working Paper Series 6. UNDP/UNCHS and the World Bank, Washington, D.C. <http://ww2.unhabitat.org/programmes/ump/documents/wp6.pdf>
- EBERLEI, W. (2003): Participation and Ownership in PRS. *E+Z*, 41, S.411-413.
- EL-BATRAN, M. (1998): A shelter of their own: informal settlement expansion in Greater Cairo and government responses. *Environment and Urbanization*, 10, č.1, s.217-232.
- GILBERT, A., GUGLER, J. (1992): *Cities, Poverty and Development: Urbanization in the Third World*, Oxford University Press, New York, 331 s.
- GRAMEEN BANK (2007): Bank for the poor – What is a microcredit? <http://www.grameen-info.org/bank/WhatisMicrocredit.htm>, staženo k 19.5.2007
- GTZ (2002): Participatory Urban Upgrading Project Manshiet Nasser. Outline of Community Development Approach.
- GTZ (2001): Urban Upgrading of Ezbet Bekhit, The Expected Upgrading Activities.
- GUGLER, J. (1997): *Cities in the Developing World: Issues, Theory, and Policy*. Oxford University Press, New York, 396 s.

- MUNCK, R. (1999): Deconstructing Development Discourses: of Impasses, Alternatives and Politics. In Critical Development theory. Contributions to a new paradigm. ed Munck R., O'Hearn D, Zed Books, London, s. 198-210.
- HAAN, A. (1999): Livelihoods and Poverty: The Role of Migration - A Critical Review of the Migration Literature. Journal of Development Studies, 36, č. 2, s. 1-47.
- HADDAD, L., RUEL, M., GARRETT, J. (1999): Some Urban Facts of Life: Implications for Research and Policy. World development, 27, č. 11, s. 17-38.
- HAGAN, G. (1999): Development Conversation. In Critical Development theory. Contributions to a new paradigm. ed Munck R., O'Hearn D, Zed Books, London, s. 178-195.
- FAHMI, W. (2008): Greater Cairo's housing crisis: Contested spaces from inner city areas to new communities. Cities, 25, č. 1, s. 277-297.
- ILO (2002): 'Women and Men in the Informal Economy: A Statistical Picture'. International Labour Organization, Geneva, 60 s. http://www.ilo.org/public/libdoc/ilo/2002/102B09_139_engl.pdf
- INTERNATIONAL MONETARY FUND (IMF) (2005): Second PRSP Implementation Progress Report July 2003 – June 2004. Republic of Zambia, Ministry of Finance and National Planning. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2005/cr05112.pdf>
- IMF (2002): Zambia Poverty Reduction Strategy Paper, <http://www.imf.org/External/NP/prsp/2002/zmb/01/033102.pdf>
- KELLETT, P., TIPPLE, G. (2000): The Home as Workplace: A Study of Income-Generating Activities within the Domestic Setting. Environment and Urbanization, 12, č. 1, S.203-214.
- KESSIDES, C. (2005): The Urban Transition in Sub-Saharan Africa: Implications for Economic Growth and Poverty Reduction. Africa Region Working Paper Series No. 97, World Bank. <http://www.worldbank.org/afr/wps/wp97.pdf>.
- LANDAU, L. (2005): Migration, Urbanisation and Sustainable Livelihoods in South Africa. Migration Policy Brief No. 15. Johannesburg: Southern African Migration project. <http://www.queensu.ca/samp/sampresources/samppublications/policybriefs/brief15.pdf>, staženo k 30.3. 2009.
- LEMANSKI, CH. (2008): Houses without community: problems of community (in)capacity in Cape Town, South Africa. Environment and Urbanization, 20, č. 2, s. 393-410.
- LEWIS, O. (1959): Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty. Wikipedia, the free encyklopedia. http://en.wikipedia.org/wiki/Culture_of_poverty, staženo k 18.5.2007.
- LILWALL, R. (2004): Cycling home from Siberia. <http://blogs.bootsnall.com/rob/>, staženo k 21.5.2007.

- LINDNER, T., STRNAD, M. (2006): Světová banka a vývoj jejích strategií v boji proti chudobě. Mezinárodní vztahy, č. 2, s. 120-142.
- MAKARY, A. (2008): Cairo disaster could happen again. Aljazeera, Cairo. <http://english.aljazeera.net/focus/2008/09/2008914213410998175.html>, staženo k 18.4.2009
- MALONEY, W. (2003): 'Informality Revisited'. World Bank Policy Research Working Paper 2965. <http://ideas.repec.org/f/pma705.html>
- MASIKA, R. (1997): Urbanisation and Urban Poverty: A Gender Analysis. Swedish International Development Cooperation Agency. <http://www.bridge.ids.ac.uk/reports/re54.pdf>
- MATTINGLY, M. (2006): The peri-urban interface: intervening to improve livelihoods
- MAXWELL, D. (2000): Urban Livelihoods, Food and Nutrition Security in Greater Accra. International Food Policy Research Institute Research Report, Washington, D.C. <http://www.ifpri.org/pubs/abstract/112/rr112.pdf>
- MITLIN, D. (2004): Understanding Urban Poverty; What the Poverty Reduction Strategy Papers tell us. International Institute for Environment and Development, London, 30 s.
- MITULLAH, W. (2003): The Case Study of Nairobi, Kenyan. Global Report on Human Settlements, Nairobi. http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/Global_Report/pdfs/Nairobi_bw.pdf, staženo k 20.1.2009
- MOSER, C. (1995): Gender Planning and Development: Tudory, Praktice and Training. Routledge, London, 120 s.
- MZV (2006): Program rozvojové spolupráce mezi Českou republikou a Zambíí. Ministerstvo zahraničních věcí. <http://www.mzv.cz/servis/soubor.asp?id=16153>, staženo k 19.5.2007
- NOVOTNÝ, J. (2006): Nejchudší země světa. Geografické rozhledy, 16, č. 1, s.2-3.
- NOVOTNÝ, J. (2004): Společensko-ekonomická diferenciacie světa se zvláštním důrazem k rozdílům regionálním. Dizertační práce. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje PřF UK, Praha, 150 s.
- NRSP (2006): NRSP Brief. The Natural Resources Systems Programme, Project R8491, London. <http://www.nrsp.org.uk/database/documents/2006.pdf>, staženo k 25.3.2007.
- OCHA (2009): Zimbabwe, Cholera Update. Situation Report 19. United Nation Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. <http://ochaonline.un.org/zimbabwe/CholeraSituation/tabid/5147/language/en-US/Default.aspx>, staženo k 5.5.2009.
- PACIONE, M. (2001): Urban geography a global perspective. Routledge, London, 663 s.
- POTTER, R. (2004): Geographies of Development. Harlow, Pearson, 509 s.

- POTTS, D. (2009): The slowing of sub-Saharan Africa's urbanization: evidence and implications for urban livelihoods. *Environment and Urbanization*, 21, č. 1, s. 253-259.
- RADWAN, S. (2005): Poverty Reduction Strategies in North Africa Country, Cases for Egypt, Morocco and Tunisia. The United Nation's Economic Commission for Africa. http://www.uneca.org/prsp/Cairo/documents/NA_Paper.pdf, staženo k 20.1.2009.
- RAKODI, T. (2002) Urban livelihoods: A people-centred approach to reducing poverty. Earthscan Publications, London, 228 s.
- RAVALLION, M., CHEN, S. a SANGRAULA, P. (2007): New Evidence on the Urbanization of Global Poverty. Development Research Group, Washington, D.C. World Bank.
- RODRIGUE, J., CONTOIS, C. a SLACK, B. (2009): The Geography of Transport Systems. 2. vydání. Routledge, New York, 352 s.
- ROGERSON, C. (1996): Urban Poverty and the Informal Economy in South Africa's Economic Heartland. *Environment and Urbanization*, 12, č. 1, s. 167-179.
- SAHN, D., STIFEL, D. (2002): Progress towards the Millennium Development Goals in Africa. *World Development*, 31, č.1, s.23-52.
- SATTERTHWAITE, D. (2003a): The Links between Poverty and the Environment in Urban Areas of Africa, Asia, and Latin America. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*; 590, s. 73-92.
- SATTERTHWAITE, D. (2003b): The Millenium Development Goals and urban poverty reduction: great expectations and nonsense statistics. *Environment and Urbanization*, 15, č.2, s. 181-190.
- SATTERTHWAITE, D. (2001): Reducing urban poverty: Constraints on the effectiveness of aid agencie and development banks and some suggestions for change. *Environment and Urbanization*, 13, č.1, s. 137-157.
- SIMS, D. (2003): Urban Slums reports: The case of Cairo, Egypt. Global Report on Human Settlement. UN Habitat, London. http://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/Global_Report/cities/cairo.htm, staženo k 12.1.2009
- SUCTLIFFE, B. (1999): The Place of Development in Theories of Imperialism and Globalization. In *Critical Development theory. Contributions to a new paradigm.* ed Munck R., O'Hearn D, Zed Books, London, s. 135-153.
- TACOLI, C. (2003): The links between urban and rural development. *Environment and Urbanization*, 15, č.1, s. 3-12.
- TAG ELDEEN, Z. (2003): Participatory Urban Upgrading, The Case of Ezbet Bekhit, Cairo, Egypt. Built Environment Analysis, Division of Urban Studies, Department of Infrastructure Royal Institute of Technology, Stockholm.

- TINKER, I. (1997): Street Foods: Urban Food and Employment in Developing Countries. Oxford University Press, New York, 256 s.
- TODARO, M. P. (2000): Economic development. 7. vydání. Addison-Wesley, New York, 783 s.
- TODARO, M. P. (1999): Urbanization, Unemployment, and Migration in Africa: Theory and Policy. New York University Press, 54 s.
- TUCKER, V. (1999): The Myth of Development: A Critique of a Eurocentric Discourse. In Critical Development theory. Contributions to a new paradigm. ed Munck R., O'Hearn D, Zed Books, London, s. 1-26.
- UN AIDS (2008): Report on the Global AIDS Epidemic. The Joint United Nations Programme on HIV/AIDS. http://www.unaids.org/en/KnowledgeCentre/HIVData/GlobalReport/2008/2008_Global_report.asp, staženo k 5.4.2009
- UNDP (2007): World Urbanization Prospects, 2007 Revision, Department of Economic and Social Affairs Population Division. http://www.un.org/esa/population/publications/2007_PopDevt/2007_PopDevt_Urban.htm, staženo k 20.10.2008
- UNDP (2005): World Urbanization Prospects, 2005 Revision, Department of Economic and Social Affairs Population Division. <http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/2005wup.htm>, staženo k 15.4.2007
- UNICEF (2005): The State of World's Children. http://www.unicef.org/publications/index_24432.html, staženo k 18.4.2007
- UN-HABITAT (2008a): The Best Practices and Local Leadership Programme, Database in Improving The Living Environment. United Nations Human Settlements Programme. <http://www.unhabitat.org/bestpractices/2008/bplist.asp?cmd=resetall>, staženo k 21.7.2009.
- UN-HABITAT (2008b): The State of african Cities Report 2008. United Nations Human Settlements Programme, Nairobi. <http://www.unhabitat.org/pmss/getPage.asp?page=bookView&book=2574>, staženo k 15.1.2009.
- UN-HABITAT (2003): The Human Settlements Statistical Database. Global Urban Observatory. United Nations Human Settlements Programme. <http://ww2.unhabitat.org/programmes/guo/statistics.asp>
- UN-HABITAT (2001): Safe drinking water and sanitation and human health. United Nations Environment Programme, GEO Year Book. <http://www.unep.org/geo/yearbook/yb2003/fig45.htm>, staženo k 18.4.2007

WDI (2008): World Development Indicators 2008, Development Data Group, The World Bank, Washington.
<http://siteresources.worldbank.org/DATASTATISTICS/Resources/WDI08supplement1216.pdf>, staženo k 5.4.2009.

WORLD BANK (2000): World Development Report 1999/2000. Development Economics, World Development Report (DECWD). Washington, D.C.: World Bank.
<http://www.worldbank.org/wdr/2000/pdfs/transcript.pdf>

WORLD 66 (2006): Mexico City Photo Gallery.
<http://www.world66.com/northamerica/mexico/mexicocity/lib/gallery>, staženo k 22.5.2007.

WRATTEN, E. (1995): Conceptualizing urban poverty. Environment and Urbanization, 7, č.1, s. 11-33.